

ISSN 2522-9303 (Print)
ISSN 2522-9478 (Online)

ЕКОНОМІКА КРАЇНИ

ECONOMY
OF UKRAINE

2026⁴
(773)

Ідентифікатор медіа R30-02924

<https://doi.org/10.15407/economyukr>

Головний редактор: ГЕЄЦЬ В.М. (д.е.н., проф., академік НАН України)

Заступник головного редактора: КОРНІЄНКО І.В.

Редакційна колегія: АНТОНЮК Л.Л. (д.е.н., проф.), БАЖЕНОВА О.В. (д.е.н., проф.), БИСТРЯКОВ І.К. (д.е.н., проф.), ВАСИЛЬЦІВ Т.Г. (д.е.н., проф.), ДАНИЛИШИН Б.М. (д.е.н., проф., академік НАН України), ЄГОРОВ І.Ю. (д.е.н., проф., член-кор. НАН України), ЗАЛОЗНОВА Ю.С. (д.е.н., проф., член-кор. НАН України), ЗАЯЦЬ Т.А. (д.е.н., проф.), ЗВЕРЯКОВ М.І. (д.е.н., проф., член-кор. НАН України), ІВАНОВА О.Ю. (д.е.н., проф.), ІГНАТЮК А.І. (д.е.н., проф.), КОРАБЛІН С.О. (д.е.н., член-кор. НАН України), ЛУНІНА І.О. (д.е.н., проф., член-кор. НАН України), ЛУПЕНКО Ю.О. (д.е.н., проф., академік НААН України), МАЗАРАКІ А.А. (д.е.н., проф., академік НАПН України), МОЛДАВАН Л.В. (д.е.н., проф.), НЕДЗЬОЛКА П. (проф., Польща), НИКИФОРУК О.І. (д.е.н.), ОСАУЛЕНКО О.Г. (проф., д.н. з держуправління, академік НАН України), ОСТАШКО Т.О. (д.е.н., член-кор. НААН України), СКРИПНИЧЕНКО М.І. (д.е.н., проф., член-кор. НАН України), ТАРАСЕВИЧ В.М. (д.е.н., проф., член-кор. НАН України), УСТИМЕНКО В.А. (д.ю.н., проф., член-кор. НАН України, член-кор. НАПРН України), ХВЕСИК М.А. (д.е.н., проф., академік НААН України), ЧІОБАНУ Г. (доц., д-р економіки, Румунія), ШУМСЬКА С.С. (д.е.н.).

Editor-in-Chief: VALERIY HEYETS (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the NAS of Ukraine).

Deputy Editor-in-Chief: IRYNA KORNIHENKO.

Editorial Board: ANTONIUK L. (Doctor of Econ. Sci., Professor), BAZHENOVA O. (Doctor of Econ. Sci., Professor), BYSTRYAKOV I. (Doctor of Econ. Sci., Professor), VASYLYTSIV T. (Doctor of Econ. Sci., Professor), DANYLYSHYN B. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the NAS of Ukraine), YEGOROV I. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), ZALOZNOVA Yu. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), ZAIATS T. (Doctor of Econ. Sci., Professor), ZVERYAKOV M. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), IVANOVA O. (Doctor of Econ. Sci., Professor), IGNATYUK A. (Doctor of Econ. Sci., Professor), KORABLIN S. (Doctor of Econ. Sci., Corresponding Member of the NAS of Ukraine), LUNINA I. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), LUPENKO Yu. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine), MAZARAKI A. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine), MOLDAVAN L. (Doctor of Econ. Sci., Professor), NIEDZIÓŁKA P. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Poland), NYKYFORUK O. (Doctor of Econ. Sci.), OSAULENKO O. (Doctor of Science in Public Administration, Professor, Academician of the NAS of Ukraine), OSTASHKO T. (Doctor of Econ. Sci., Corresponding Member of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine), SKRYPNYCHENKO M. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), TARASEVYCH V. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine), USTYMENKO V. (Doctor of Jurid. Sci., Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine), KHVESYK M. (Doctor of Econ. Sci., Professor, Academician of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine), CIOBANU G. (Associate professor, Doctor of Economics, Romania), SHUMSKA S. (Doctor of Econ. Sci.).

Media ID R30-02924

Журнал входить до Переліку наукових фахових видань України з економічних наук (наказ МОН України від 02.07.2020 р. № 886, спеціальності: 051, 071, 072, 073, 281, 292)

ЗМІСТ

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ

- ГЕЄЦЬ В.М. Трансформація економічної соціалізації як форми соціальної дії у воєнно-повоєнному розвитку економіки України 3
- МАНЦУРОВ І.Г. Розширене відтворення економіки України в умовах повоєнних обмежень 28

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

- СІДЕНКО В.Р. Вплив зовнішньої політики США «America First» на зміни у світовому економічному порядку 45

ЕКОНОМІКА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

- LOUGHREIT W., SAHALI N., BATACHE A. The contribution of market garden produce to the diversification of Algerian export: case of onions 71
- AGHAYAROVA A. Macroeconomic mechanisms of state regulation of international migration in the Republic of Azerbaijan 92

ЮВІЛЕЇ

- До 70-річчя доктора економічних наук, професора Вячеслава Івановича Ляшенка 101

- Редакційна політика та етика 103

CONTENTS

SCIENTIFIC DISCUSSIONS

- HEYETS Valeriy. Transformation of economic socialization as a form of social action in wartime and post-war development of Ukrainian economy 3
- MANTSUROV Igor. Expanded reproduction of Ukraine's economy under post-war constraints 28

RELEVANT QUESTIONS OF INTERNATIONAL ECONOMIC POLICY

- SIDENKO Volodymyr. The impact of the US "America First" foreign policy on changes in the world economic order 45

ECONOMY OF FOREIGN COUNTRIES

- LOUGHREIT Wided, SAHALI Nouredine, BATAACHE Abderrahmane. The contribution of market garden produce to the diversification of Algerian export: case of onions 71
- AGHAYAROVA Akifa. Macroeconomic mechanisms of state regulation of international migration in the Republic of Azerbaijan 92

ANNIVERSARIES

- To the 70th anniversary of Doctor of Economics, Professor Vyacheslav Lyashenko 101

- Editorial policy and ethics 103

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2026.04.003>

УДК 330:316.614-044.922]:338.246.8(477)

JEL: I31, O20

В.М. ГЕЄЦЬ, д-р екон. наук, проф., академік НАН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
головний редактор журналу «Економіка України», директор
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: gvm@ief.org.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2895-6114>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЯК ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЇ У ВОЄННО-ПОВОЄННОМУ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ*

Досліджено процеси зміни змісту і форм економічної соціалізації з метою обґрунтування перспектив розширення взаємодії економічного і соціального, з одного боку, і трансформації під впливом соціалізації діяльності державного апарату управління й громадських організацій у частині динаміки змін ступеня довіри до них — з іншого. Розкрито засади забезпечення розвитку основоположних складових економічної соціалізації як процесу формування внутрішніх мотивів екстеріоризаційної діяльності особистості, що є однією із структурують утворючих опор у процесі розвитку економіки.

Ключові слова: економічна соціалізація; довіра; громадські й волонтерські організації; ветерани; право власності; ціннісні орієнтири; вторинна соціалізація; суспільні опори; інституційна спроможність; соціальні права; саморозвиток.

Економічна соціалізація, будучи формою соціальної дії, яка організовує (визначає) характер і способи економічної взаємодії особистості, є результатом

* Дана стаття є продовженням авторського дослідження проблем зміни змісту і трансформації форм економічної соціалізації (Геєць, 2024; 2025).

Ц и т у в а н н я: Геєць, В. (2026). Трансформація економічної соціалізації як форми соціальної дії у воєнно-повоєнному розвитку економіки України. *Економіка України*. 69. 04(773). 03—27. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2026.04.003>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

реакції суспільства. Вона може бути спрямована як на розвиток економічного середовища ринкового характеру, так і «...на компенсацію ринкових збоїв. Корисно (для такого характеру дій. — В.Г.), щоб люди мали певну довіру один до одного. За відсутності довіри було б дуже дорого застосовувати альтернативні санкції та надавати гарантії, і багато можливостей для взаємовигідної співпраці було б втрачено» (Arrow, 1969, р. 14), що, зрозуміло, веде до зростання трансакційних витрат. У першу чергу йдеться про міжособистісну довіру населення країни, яке здійснює свою економічну діяльність завдяки економічній соціалізації, результатами якої є опанування здібностей і здобуття навичок до економічної дії. Остання характеризується обсягом і цінністю створених у тому числі й суспільних благ, що підвищують якість життєдіяльності. Залежно від отриманих результатів діяльності визначається ступінь успішності економічної соціалізації населення, яке веде трудову діяльність. При цьому необхідною умовою успішності економічної соціалізації є наявність у суспільстві міжособистісної довіри. У протилежному випадку при здійсненні економічних дій, які передбачають здебільшого і взаємодію особистостей, потрібно буде створювати (реалізовувати) і формувати докази, що переконуватимуть у доцільності, насамперед, взаємодії. У ринково організованому середовищі в першу чергу йдеться про контрактні відносини та їх виконання. Наявність же високого ступеня довіри не вимагає пошуку доказів, щоб переконати учасників взаємодії у процесі продуктивної діяльності в істинності намірів кожного.

Для української економіки існуючі обстеження проблеми довіри, що виконані соціологами Національної академії наук України, свідчать про тенденції довготривалого характеру, які відображають наявність високого ступеня недовіри. За період 1992—2021 рр. кількість прихильників думки, що нікому не довіряти — це найнебезпечніше, зросла на 10 в. п. і досягла майже 57 % опитаних. Це свідчить про суттєві негативні трансформації соціального простору України, що зумовило актуальність даного дослідження.

Отже, **мета статті** — розкрити особливості трансформації економічної соціалізації у соціально-економічному просторі України в умовах поглиблення ринково орієнтованої діяльності, розглянути розвиток необхідних форм соціальної дії як опори воєнно-повоєнного відновлення української економіки.

Формування ринкових відносин у економіці України пов'язане з 1990-ми роками і першим десятиріччям XXI ст. На міжнародному рівні українська економіка була визнана ринковою у 2005—2006 рр. Як до, так і після визнання рівень недовіри в українському суспільстві зростав, хоча майже половина населення за весь період спостережень (2002—2021 рр.) вбачало необхідність у тому, щоб поєднати державне управління й ринкові методи, не абсолютизуючи ні виключно ринкові методи, ні бажання повернутися до планової економіки. За ринково орієнтованої діяльності, у якій, як відомо, контрактні відносини стають ключовими, а трансакційні витрати відіграють важливу роль,

посилення недовіри в суспільстві як соціопсихологічного стану її членів веде до їх (трансакційних витрат) зростання, оскільки рівень довіри визначає відповідну поведінку учасників ринку з ключовою роллю контрактних відносин. При цьому зростання недовіри в українському суспільстві відбувалось як у період формування ринково орієнтованих відносин, тобто до 2005—2006 рр., так і в наступні роки функціонування. Це підтверджує наявність постійного зростання трансакційних витрат, оскільки, на думку О. Уільямсона (1996), недовіра часто формує непорозуміння і конфлікти, які спричиняють відтермінування, зриви та інші неполадки в цих відносинах. Про високий рівень трансакційних витрат в економіці України на тлі зростаючої недовіри в суспільстві говорять також і результати соціологічних обстежень (табл. 1—6). При цьому для українців потрібно дуже багато доказів, щоб переконати їх у будь-якій істині. Наявний рівень таких переконань, які були характерними весь період спостережень, властивий майже для 66 % опитаних, тобто для більшості, і з часом їх кількість зростала, що свідчить про труднощі з досягненням узгодженості в більш широких аспектах діяльності, у тому числі й у контрактах, які є однією з ключових складових організацій економічної діяльності в умовах ринку.

Високий рівень недовіри супроводжується, як показано в табл. 1, порівняно низьким рівнем суспільної моралі. Так, близько 75 % населення у своїх відповідях підтверджують, що в думках майже кожен може збрехати, щоб уникнути неприємностей, або що більшість людей узагалі ні в що не вірять, або багатьом важко зрозуміти, у що вірити на фоні майже 60 % недовіри, оскільки найнебезпечніше — нікому не довіряти. Саме брак довіри є однією з причин економічної відсталості, оскільки люди живуть і думають дуже по-різному, причому спосіб життя і думки багатьох прямо суперечать вимогам формаль-

Таблиця 1. Динаміка змін у суспільній моралі й ступеня довіри в Україні в 1992—2021 рр., % від загальної кількості відповідей

Варіанти відповідей	Терміни опитувань			
	1992	2006	2016	2021
За теперішнього безладу і невизначеності важко зрозуміти, у що вірити (згоден)	78,5	76,2	72,2	70,5
Проблема нині в тому, що більшість людей узагалі ні в що не вірять (згоден)	81,8	77,2	76,1	73,9
Потрібно дуже багато доказів, щоб переконати людей у істині	65,8	68,3	67,2	68,2
Більшість людей спроможні збрехати, щоб просуватися по службі (згоден)	68,6	76,9	74,8	72,7
Нікому не довіряти — найнебезпечніше	46,7	47,5	52,1	56,2
Майже кожен може збрехати, щоб уникнути неприємностей (згоден)	60,3	64,1	71,6	70,2

Джерело: Парашевін, 2021.

ної організації (Banfield, 1958). Ідучи таким шляхом, Е. Бенфілд відповів на запитання, звідки в суспільстві виникає нездатність об'єднатись і скоординувати свої дії, яка призводить до відсутності економічного розвитку.

Для з'ясування можливих причин невдачі в економічному розвитку, які стосуються міжособистісної довіри, її впливу на результат економічної діяльності та суперечностей між тим, що думають люди і як вони діють у супереч вимогам формальної організації, важливо розуміти, які вимоги існують у суспільстві, й у першу чергу з боку держави. Повинно йтися саме про державу серед формальних організацій, адже саме «...держави часто (а в багатьох випадках і не часто. — В.Г.) відігравати особливу роль у розподілі ресурсів, оскільки за своєю природою вона має монополію на примусову силу, а примусова сила може бути використана для економії (а може і не бути, тобто діяти всупереч інтересам економії і підвищення, урешті-решт, результативності надання суспільних благ, реально підтримуючи інтереси монополії, олігополії і олігархату і, крім того, вимагаючи або претендуючи на неформальну участь у прибутках для особистого збагачення. — В.Г.) на трансакційних витратах» (Arrow, 1969, р. 12). У такому разі замість економії трансакційні витрати зростають, чим знижують ефект економічної діяльності і, як результат, довіру до держави за низького рівня ефективності діяльності роботи її уряду, завдання якого реалізовувати політику згуртованості.

У даному контексті для України є всі підстави для негативних оцінок. Так, за даними Світового банку, за показником якості державного управління, оціненим, зокрема, за критерієм «ефективність роботи уряду», Україна у 2013 р. посіла 149-те місце серед 212 країн, для яких проводились обстеження¹. Цей оціночний показник є ключовим серед ряду інших. У списку Світового банку всі країни розташовано саме за показником ефективності влади, а не за узагальненим рейтингом державного управління, тобто саме за ним оцінюється, наскільки ефективно влада тієї чи іншої країни керувала державою. При цьому важливо, що за індикатором, який ураховує думки населення і підзвітність державних органів, Україна входить до третьої, останньої, групи країн (індекс 10—40) із значенням 36,97. Це група з найгіршими показниками (у другої та першої — відповідно, 41—70 і 71—100).

На даний час соціальні обстеження проблеми довіри до функціонування апарату державного управління, який у реальності повинен проводити необхідну управлінську діяльність держави у сфері економіки шляхом забезпечення, зокрема, дотримання прав власності, як показують отримані результати соціологічних обстежень в Україні (Геєць, 2025), мають далеко неоднозначну оцінку. Нами обрано цей аспект діяльності державного сектору з огляду на те, що формування приватної власності як ключового інституту ринкової економіки при переході до ринку в Україні було і сьогодні залишається одним з найважливіших. Це стосується в тому числі поглядів населення на доміну-

¹ Рейтинг стран по качеству государственного управления. NoNews. URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries/governance-indicators> (дата звернення: 24.01.2026).

вання бажаних часток приватної і державної власності як ознак у рейтингу економічної свободи, що є ключовим у ринковому господарюванні. Наявні результати свідчать, що в Україні проблема відносин держави і суспільства щодо бажаного співвідношення приватної і державної власності є невирішеною, оскільки в разі наявності в Україні якісної системи державного управління, вона мала б входити до топ-30 країн за індексом захисту прав власності². За даними ж Світового банку, Україна за міжнародним індексом прав власності IPRI³ у 2025 р. за показником фізичного права власності з балом 2,907 посіла лише 108-ме місце із 125 країн, а за показником права інтелектуальної власності з 4,485 балу — 96-те, хоча це її порівняно сильний бік, оскільки за першим показником за останні п'ять років спостерігалася спадна тенденція (у 2020 р. з балом 5,772 — 101-ше місце⁴). Якщо виходити з бажаної для населення пріоритетності державної чи приватної власності, яка може розглядатись як необхідна складова, тобто як власність, що контролюється державою, то для її ефективного використання достатньою умовою є наявність високого ступеня довіри з боку населення до влади. Це досить важливо, оскільки влада формує і реалізує умови для забезпечення державними інститутами її використання на правовій основі з високою мірою ефективності. Власне, на такій основі можна отримати легітимне визначення щодо можливої націоналізації / приватизації власності в Україні.

У XX ст. у світі погляди на доцільність націоналізації / приватизації зазнавали значних коливань. Вони неодноразово змінювалися в країнах Західної Європи, латиноамериканських країнах, країнах Південно-Східної Азії і Східної Європи, тобто мали характер всесвітнього явища (Siegmund, 1996). З огляду на це, безумовною є необхідність проведення аналізу інститутів держави та її апарату з метою оцінки його (апарату) діяльності щодо здатності забезпечити ефективний контроль і дотримання прав власності (Геєць, 2025). Власне, це оцінюється ступенем довіри населення до діяльності, зокрема, апарату управління.

За результатами дослідження Центру Разумкова (табл. 2), рівень довіри в суспільстві до апарату, що уособлює державні органи влади, за весь період доступних для нас спостережень з 2018 р. має від'ємні значення за винятком вересня — жовтня 2022 р., тобто через півроку після початку повномасштабної війни. Станом на березень 2024 р. баланс довіри / недовіри майже зрівнявся з показниками 2018 р. і характеризувався його зміщенням у бік недовіри. Існуюча при цьому сенсильність обмежує можливості успішної реалізації

² Романчук Я. Новое измерение качества госуправления. Украинскому Правительству в руки нельзя давать даже 20% ВВП, а у него более 70%. *ЦН.Блоги*. 2025. 18 груд. URL: <https://censor.net/ua/blogs/3591259/novoe-izmerenie-kachestva-gosupravleniya-ukrainskomu-pravitelstvu-v-ruki-nelzya-davat-daje-20-vvp-a-u> (дата звернення: 24.01.2026).

³ International Property Rights Index 2025. *Property Rights Alliance*. URL: <https://internationalpropertyrightsindex.org/> (дата звернення: 24.01.2026).

⁴ Там само.

державних рішень, знижує ефективність використання ресурсів і збільшує трансакційні витрати у сфері повноважень державного апарату управління, а отже, і здатність забезпечити як реалізацію прав власності, так і її ефективне використання. При цьому важливо врахувати, що трансакційні витрати є тією силою, ефект прояву яких формує феномен «недостатності ринку». Саме з цих причин в Україні ринково орієнтована економіка так і не змогла забезпечити економічне зростання (рівень 1990 р. досягнутий не був), хоча, станом на довоєнний час, масштаби це дозволяли.

Державний апарат управління, маючи вертикальну організацію, де поряд з централізованими органами влади функціонують місцеві органи влади, які мають перевагу над центральними завдяки значно вищому ступеню взаємодії з місцевим населенням і громадськими організаціями, що діють на даній території. Існуючі можливості, які відкрила для населення ринкова економіка в плані реалізації економічних свобод, більшою мірою можуть реалізовуватися шляхом участі у виробленні рішень стосовно перспектив розвитку, зокрема, громад, сформованих згідно з результатами територіально-адміністративної реформи, яка в даний час започаткована і реалізується в Україні. Саме тому за таких умов акцент важливо зробити на взаємодії місцевих органів влади з активістами, що працюють у територіальних громадах, довіра до яких, за даними обстежень USAID і низки міжнародних організацій, є значно вищою. На даний час у населення зросло відчуття спроможності на місцевому рівні впливати на необхідні зміни й проявляти громадянську відповідальність: **рівень 2023 р. був вищим порівняно з 2021-м, хоча залишається ще достатньо простору для вдосконалення їх діяльності, зокрема на місцевому рівні, в плані впливу на зміни у власній громаді**⁵.

Обстеження горизонтальних сегментів соціальної згуртованості на рівні громад також підтвердили попередній висновок, що, незважаючи на певний рух, громадянської активності ще бракує. Автори дослідження зазначають, що «...найрішдше згадуваною діяльністю є участь у місцевому врядуванні та прийнятті рішень: 83 % респондентів сказали, що ніколи не відвідували заходи, організовані місцевою владою. Це вказує на потребу в інвестуванні у механізми та заходи, що можуть сприяти участі громадян в ухваленні рішень на місцевому рівні <...> Посилення громадянської активності (а це і є одним із способів розширення економічної соціалізації населення. — В.Г.) принесе подвійну вигоду, бо зміцнить власні соціальні мережі, одночасно сприяючи розвитку у громаді духу співпраці та солідарності як суспільного блага...»⁶. Як бачимо, результати 2023 р., попри певне піднесення порівняно з 2021-м, майже збіга-

⁵ Соціальна згуртованість в Україні: тенденції за даними індексів rescore 2023 та SCORE 2021 (Частина I). UNDP. 2024. 27 бер. URL: https://api.scoreforpeace.org/storage/pdfs/PUB_Social-Cohesion-in-Ukraine_UKR_March.7.2024.pdf

⁶ Соціальна згуртованість в Україні: оцінювання горизонтальних відносин за допомогою індексу reSCORE 2023 (Частина II). UNDP. 2024. 27 бер. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/sotsialna-zhurtovanist-v-ukrayini-otsinyuvannya-horyzontalnykh-vidnosyn-za-dopomohoyu-indeksu-rescore-2023-chastyna-ii>

Таблиця 2. Динаміка ступеня довіри до державного апарату (чиновників) в Україні у 2018—2024 рр., % від загальної кількості відповідей

Варіанти відповідей	Терміни опитувань						
	червень 2018	лютий 2019	липень 2020	березень 2021	вересень — жовтень 2022 ^c	лютий — березень 2023	березень 2024
Зовсім не довіряю	50,8	46,1	36,5	36,8	9,6	19,7	35,2
Радше не довіряю	34,5	36,8	41,2	42,9	34,3	44,0	40,9
Повністю довіряю	1,2	1,4	1,4	1,5	6,8	5,8	3,0
Радше довіряю	7,4	7,7	13,3	11,5	48,6	19,5	13,0
Важко відповісти	6,1	8,1	7,5	7,3	0,6	10,9	7,9
Баланс довіри / недовіри ^a	-76,7	-73,8 ^b	-63,0	-66,7	11,5	-38,4	-60,1

Примітки: ^a автори джерел зазначають, що це різниця між частками тих, хто довіряють, і тих, хто не довіряють. Баланс розраховується як різниця між сумою часток тих, хто відповіли «радше довіряю» і «повністю довіряю», і сумою часток тих, хто відповіли «зовсім не довіряю» і «радше не довіряю». У випадках, коли сума недовіри є більшою за суму довіри, розрахунковий показник позначається знаком «-»; ^b власні розрахунки автора; ^c у цьому опитуванні назви інститутів сформульовано як «Державні установи».

Джерело: складено автором за: Довіра громадян України до суспільних інститутів. Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова (червень 2018). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-institutiv> (дата звернення: 14.05.2024); Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України. Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова (лютий 2019). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-institutiv-ta-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy> (дата звернення: 15.05.2024); Початок нового політичного року: довіра до соціальних інститутів. Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова (липень 2020). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pochatok-novogo-politychnogo-roku-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-lypen-2020r> (дата звернення: 15.05.2024); Оцінка ситуації в країні, довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян. Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова (березень 2021). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-institutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-berezen-2021r> (дата звернення: 15.05.2024); Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії. Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова (вересень — жовтень 2022). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykoideologichni-orientatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r> (дата звернення: 15.05.2024); Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів. Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова (лютий — березень 2023). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-liutyi-berezen-2023r> (дата звернення: 15.05.2024); Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, віра в перемогу, ставлення до виборів. Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова (березень 2024). URL: <https://razumkov.org.ua/povyny/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-vira-v-peremogu-stavlennia-do-vyboriv-berezen-2024r> (дата звернення: 14.05.2024).

ються з даними 2014—2018 рр., що свідчить про окремі позитивні, навіть у роки агресії, зміни, хоча на горизонтальному рівні ще недостатні (Геєць, 2024).

Для досягнення позитивних змін потрібна взаємодія населення і державного апарату, рівень довіри / недовіри до якого, на жаль, має від’ємний баланс, а отже, трансакційні витрати на рівні держави не знижуються, оскільки за таких умов інституційна обумовленість діяльності на рівні країни має тенденцію до зростання витрат замість підвищення ефективності економічної взаємодії або спільної діяльності і, відповідно, рівня економічної соціалізації для забезпечення її впливу на результативність у економічному розвитку. При цьому не випадково в Україні в перше десятиліття XXI ст. ринково організована економіка так і не досягла успіхів у забезпеченні економічного зростання до рівня 1990 р., оскільки трансакційні витрати в цілому затримують, а в деяких випадках блокують формування ринкових механізмів (Arrow, 1969), які в такій ситуації не спрацьовують у частині досягнення стабільного й довготривалого зростання економіки. У свою чергу, Л. Ерроу вважав, що трансакційні витрати — це затрати на управління економічною системою, які в макроекономічному відношенні здійснюються насамперед державою, що реалізує свої управлінські функції через інституційну впорядкованість не тільки відносин обміну, а й, на мою думку, відносин розподілу й перерозподілу, до яких вона долучається, формуючи макроекономічні пропорції розширеного відтворення економіки. Висока затратність виконання функцій державного управління зумовила їх низьку ефективність, тому на даний час в Україні втретє в незалежній історії здійснюється спроба реформувати систему державного управління. Так, рішенням уряду створено робочу (експертну) групу для підготовки Стратегії реформування державного (публічного) управління України на 2026—2030 рр.⁷ — так звана Реформа 3.0.

Успішним прикладом формування достатніх для взаємодії державного апарату і населення умов може служити високий рівень довіри українців до громадських і волонтерських організацій (табл. 3). Згідно з опитуванням Civic Engagement Poll, проведеним USAID/ENGAGE у серпні 2023 р., українці більше залучені до діяльності у своїх громадах, ніж у позарегіональних організаціях громадянського суспільства, хоча мають місце перешкоди для їхньої участі в ухваленні рішень у громадах: 75 % респондентів стикалися з такими обмеженнями на місцевому рівні, а в половині громад існують свідомо створені місцевою владою бар’єри, які не є наслідком воєнного стану⁸. З одного боку, це десолідаризує суспільство і знижує в тому числі й ефективність економічної взаємодіяльності, зменшує рівень економічної соціаліза-

⁷ Сорока С. Реформа державного управління 3.0. Як не наступити на ті самі граблі. *Українська правда*. 2025. 26 лис. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2025/11/26/8009044/> (дата звернення: 15.02.2026).

⁸ Гацько В., Даркович А. Не тільки про гроші: виклики співпраці та довіри між активістами та місцевою владою. *Вокс Україна*. 2024. 11 чер. URL: <https://voxukraine.org/ne-tilky-pro-groshi-vyklyky-spivpratsi-ta-doviry-mizh-aktyvistamy-ta-mistsevoyu-vladoyu> (дата звернення: 15.02.2026).

Таблиця 3. Динаміка ступеня довіри до громадських і волонтерських (у дужках) організацій в Україні у 2018—2024 рр., % від загальної кількості відповідей

Варіанти відповідей	Терміни опитувань						
	червень 2018	лютий 2019	липень 2020	березень 2021	вересень—жовтень 2022	лютий—березень 2023	березень 2024
Зовсім не довіряю	15,8 (7,3)	17,7 (8,9)	12,2 (7,7)	12,7 (8,8)	Запитання не ставилося	4,9 (1,2)	6,3 (1,6)
Радше не довіряю	21,4 (13,9)	23,3 (14,2)	24,0 (16,7)	20,3 (15,5)		15,2 (5,3)	17,7 (7,3)
Повністю довіряю	5,2 (16,5)	5,3 (13,8)	5,9 (16,3)	7,2 (20,1)		17,2 (43,0)	10,4 (33,1)
Радше довіряю	38,2 (48,7)	39,6 (53,2)	41,0 (46,6)	46,0 (45,0)		48,6 (44,9)	51,0 (51,5)
Важко відповісти	19,4 (13,6)	14,0 (10,0)	16,8 (12,8)	13,8 (10,5)		14,1 (5,6)	14,6 (6,5)
Баланс довіри / недовіри ^a	6,2 (44,0)	3,9 (43,9) ^b	10,7 (38,5)	20,2 (40,8)		45,7 (81,4)	37,4 (75,7)

П р и м і т к и: ^a автори джерел зазначають, що це різниця між частками тих, хто довіряють, і тих, хто не довіряють. Баланс розраховується як різниця між сумою часток тих, хто відповіли «радше довіряю» і «повністю довіряю», і сумою часток тих, хто відповіли «зовсім не довіряю» і «радше не довіряю»; ^b власні розрахунки автора.

Джерело: складено автором за: Довіра громадян України до суспільних інститутів. Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова (червень 2018). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-institutiv> (дата звернення: 14.05.2024); Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України. Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова (лютий 2019). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-institutiv-ta-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy> (дата звернення: 15.05.2024); Початок нового політичного року: довіра до соціальних інститутів. Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова (липень 2020). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pochatok-novogo-politychnogo-roku-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-lypen-2020r> (дата звернення: 15.05.2024); Оцінка ситуації в країні, довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян. Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова (березень 2021). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-institutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-berezen-2021r> (дата звернення: 15.05.2024); Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії. Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова (вересень — жовтень 2022). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykoideologichni-orientatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r> (дата звернення: 15.05.2024); Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів. Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова (лютий — березень 2023). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-liutyi-berezen-2023r> (дата звернення: 15.05.2024); Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, віра в перемогу, ставлення до виборів. Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова (березень 2024). URL: <https://razumkov.org.ua/novyny/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-vira-v-peremogu-stavlennia-do-vyboriv-berezen-2024r> (дата звернення: 14.05.2024).

ції, яка як соціальна дія мала б сприяти розвитку економіки, а не стримувати його. Результативність соціальної дії як такої залежить від того, як у країні функціонують існуючі інститути. Проведені в цьому напрямі дослідження Інституту економіки та прогнозування НАН України, у тому числі й шляхом опитування експертів у 2020 р., показали, що за критерієм «інституційна координація» середня оцінка дорівнювала 2,8 з 5, а «узгодженість між секторами» — 2,9. Отримані результати вказують на те, що в Україні близько половини інститутів функціонували ізольовано, тобто без необхідної узгодженості у взаємодіяльності.

Отримані результати цілком однозначно формують нові напрями необхідної соціалізації, у тому числі й економічної, у частині інтеріоризації необхідних навичок у апараті управління щодо подолання розриву між державою (у даному випадку між представниками апарату управління) і суспільством. Це з одного боку. З іншого, це саме стосується і населення, яке проживає в місцевих громадах, оскільки власне воно має, але повною мірою не реалізовує потенціальні можливості безпосередньої участі в ухваленні в інтересах забезпечення стратегічного характеру розвитку громади рішень щодо використання ресурсів, якими розпоряджаються місцеві органи влади. Такі можливості на даний час відкриваються згідно з реалізовуваною в Україні адміністративно-територіальною реформою. Для активізації населення з метою подолання існуючих розривів щодо його участі в ухваленні рішень для нього необхідно забезпечити можливості опанування діяльності й формування зацікавленості в проявах громадянської активності, що досягається інтеріоризацією відповідних навичок, пов'язаних з економічною соціалізацією, завдяки якій реалізується спроможність населення брати участь в управлінні розвитком економіки.

Економічна соціалізація населення на місцевому рівні може бути набагато ефективнішою за результатами, оскільки на загальнодержавному рівні взаємодіяльність населення і держави залежить від ступеня демократизації життєдіяльності, що може характеризуватись як якістю законодавства, так і мірою забезпечення верховенства права. За значеннями відповідного індексу, які надає Світовий банк, Україна входить до групи відстаючих країн і в 3,5—4,3 разу поступається Норвегії, Швеції, Фінляндії, які є першою трійкою лідерів. У цілому це актуалізується як необхідністю, так і можливістю залучення до цих процесів широких мас населення в плані розв'язання широкого спектра проблем воєнно-повоєнного відновлення економіки України, серед яких далеко не останнє місце займають проблеми, що стосуються життя й діяльності ветеранів війни, кількість яких, особливо в повоєнний час, налічувати разом із сім'ями декілька мільйонів людей. Дослідження Соціологічної групи «Рейтинг», проведене 5—6 грудня 2024 р., показало зростаючий рівень поінформованості в суспільстві, зокрема щодо проблем ветеранів. Так, за два роки (2023—2024) цей показник зріс у 1,51 разу (табл. 4).

З даних табл. 4 випливає, що більшість населення можна вважати добре поінформованим у цьому питанні, тому його соціалізація в напрямі інтері-

Таблиця 4. Знання проблем ветеранів у суспільстві, %
від загальної кількості відповідей

Варіанти відповідей (сумарно)	Терміни опитувань			
	січень 2023	вересень 2023	березень 2024	грудень 2024
«Скоріше поінформовані» й «добре поінформовані»	37	53	56	56

Джерело: складено автором за: Образ ветеранів в українському суспільстві: грудень 2024. *Rating Group*. 2024. 19 груд. URL: <https://www.ratinggroup.ua/news/the-image-of-veterans-in-ukrainian-society> (дата звернення: 17.01.2026); Образ ветерана в українському суспільстві. 5–6 грудня 2024. Соціологічна група Рейтинг; Український ветеранський фонд. URL: https://cdn.prod.website-files.com/685c279caf66f4023ad2cab4/68d2b0e1c2cbf08499b97aad_rg_ua_veterans_1000_ua_122024_press_compressed.pdf

оризації навичок з посилення громадянської активності й впливу на ухвалення рішень стосовно проблем ветеранів у органах влади (зокрема, на місцевому рівні) означатиме розширення можливостей виконання державою своїх обов’язків перед ветеранами. Масштаби проблем соціального і економічного характеру щодо забезпечення їх життєдіяльності мають макроекономічний вимір, оскільки, згідно з опитуваннями, більшість ветеранів хочуть змінити вид діяльності й не готові повернутися на попереднє місце роботи. У цьому сенсі гостро постало питання щодо, з одного боку, забезпечення їх роботою, а з іншого — убезпечення від можливого розширення незадекларованої праці. Необхідно зазначити, що, за оцінками Інституту демографії та дослідження якості життя НАН України, нині, тобто в умовах війни, масштаб ознак незадекларованої праці щодо чисельності населення сягає понад 6,5 млн осіб, або 49 % усього працюючого населення, а кошти, створені зайнятими незадекларованою працею, можуть сягати близько 896 млрд грн, у складі яких приблизно 444 млрд грн — створені неформально зайнятими. Отже, втрати бюджету від ненадходження, відповідно, ЄСВ і ПДФО дорівнюють 100 млрд грн⁹. За вказаних масштабів нинішньої незадекларованої зайнятості в Україні, в разі наявності проблем з мотивацією працевлаштування ветеранів, можна з упевненістю очікувати ще масштабнішого розширення незадекларованої і відповідно неконтрольованої діяльності. Особливо це важливо ще й тому, що взаємодія ветеранів і держави поки що має тенденцію до погіршення. Так, дослідження Соціологічної гру-

⁹ Незадекларована праця в Україні: рівень незадекларованої праці та її вплив на економіку країни (економічні втрати державного та місцевих бюджетів). Методи виявлення незадекларованої праці та шляхи її подолання. Критичні виміри нерівності у сфері незадекларованої праці НАН України. *Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України*. Київ, 2026. URL: <https://me.gov.ua/view/e8244449-b0b9-420c-98e9-8f2f27bca2ae> (дата звернення: 18.02.2026).

пи «Рейтинг» від 5—6 грудня 2024 р. показали, що на запитання «Наскільки виконує чи не виконує сьогодні держава свої зобов'язання перед ветеранами російсько-української війни?» відповіді «скоріше виконує» і «цілком виконує» мають досить мало позитивних оцінок. Так, за 2,5 року кількість позитивних оцінок знизилась у 2,8 разу (табл. 5) і, як бачимо, демонструє тенденцію до подальшого скорочення. На кінець 2024 р. тільки 25 % опитаних дали позитивну відповідь і вважали, що «цілком виконує» і «скоріше виконує».

З даних табл. 5 випливає, що чим далі триває війна, тим гіршою є оцінка виконання державою її зобов'язань перед ветеранами. Можна очікувати, що без змін в управлінській діяльності держави такі тенденції і надалі погіршуватимуться, оскільки в повоєнний період чисельність ветеранів зростає, відповідно, розшириться спектр вимог, збільшиться незадекларована праця, а отже, і тіньова діяльність. За таких умов активізація громадянських організацій через відповідну інтеріоризацію до екстеріоризації їх діяльності у взаємодії влади і суспільства постійно актуалізуватиметься. При цьому слід виходити з того, що необхідного характеру діяльність, яка забезпечуватиме взаємодіяльність влади і суспільства, сама собою не принесе успіху, якщо не матиме відповідної організаційної діяльності, яка базуватиметься на поєднанні, за висновком А. де Токвіля (Tocqueville, 2002), суспільного життя і віри в можливість спільної згоди. Таке поєднання передбачає узгодженість (асоціативність) у поведінці людини, адже «...відсутність такої асоціації є дуже важливим обмежувальним фактором на шляху економічного розвитку в більшій частині світу. Якщо люди не зможуть створювати і підтримувати корпоративні організації, вони не зможуть мати сучасну економіку. Іншими словами: чим вищий рівень життя, якого потрібно досягти, тим більша потреба в організації» (Banfield, 1958, р. 7). Таким чином, забезпечення в умовах повоєнного відновлення економічного розвитку вимагає суспільної злагоди, в основі досягнення якої лежить узгоджена поведінка, яку можна реалізувати зусиллями організованої діяльності. Узгодженість у поведінці визначається, перш за все, тим, наскільки в цілому в суспільному вимірі й в окремо взятій громаді більшість членів проводять узгоджену взаємодіяльність, для якої характерними є і синхронність, і цілеспрямованість, і усвідомленість, і обізнаність, і скоординованість, і взаємовиручка, і взаємодопомога; вони не порушують як морально-етичних основ, так і тих, що стосуються, наприклад, економічної діяльності в частині захисту економічної конкуренції, недопущення недобросовісної конкуренції, незаконного збагачення та ін.

Доступні для дослідження соціологічні обстеження говорять про ознаки можливої узгодженості діяльності населення України в довоєнний період, коли почали відбуватися трансформаційні зміни, пов'язані з переходом від планово-розподільної системи управління до ринково орієнтованої (табл. 6). Це свідчить про наявність суттєвих проблем в українському суспільстві, пов'язаних, зокрема, з трансформаційними змінами. Так, опитування за 30-річний період (1992—2021 рр.) демонструють, що, наприклад, станом на 1992 р. у більшості (66,3 %) населення існувало відчуття відсутнос-

Таблиця 5. Наскільки виконує чи не виконує сьогодні держава свої зобов'язання перед ветеранами російсько-української війни, % від загальної кількості відповідей

Варіанти відповідей (сумарно)	Терміни опитувань				
	липень 2022	січень 2023	вересень 2023	березень 2024	грудень 2024
«Скоріше виконує» і «цілком виконує»	69	53	33	25	25

Джерело: складено автором за: Образ ветеранів в українському суспільстві: грудень 2024. *Rating Group*. 2024. 19 груд. URL: <https://www.ratinggroup.ua/news/the-image-of-veterans-in-ukrainian-society> (дата звернення: 17.01.2026); Образ ветерана в українському суспільстві. 5—6 грудня 2024. Соціологічна група Рейтинг; Український ветеранський фонд. URL: https://cdn.prod.website-files.com/685c279caf66f4023ad2cab4/68d2b0e1c2cbf08499b97aad_rg_ua_veterans_1000_ua_122024_press_compressed.pdf

Таблиця 6. Окремі характеристики ознак узгодженості в поведінці населення України в період 1992—2021 рр., % до загального підсумку

Показники	Варіанти відповідей	Термін опитувань			
		1992	2006	2016	2021
Раніше люди краще почувалися, бо кожен знав, як вчинити правильно	Згоден	66,3	62,1	65,0	57,9
	Не згоден	11,4	25,5	23,0	26,0
	У цілому	77,7	87,6	88,0	83,9
Потрібно дуже багато доказів, щоб переконати людей у будь-якій істині	Згоден	65,8	68,3	67,2	68,2
	Не знаю	12,6	13,8	12,0	13,3
	У цілому	78,4	82,1	79,2	81,5
Який рівень Вашої довіри до співвітчизників?	Зовсім і переважно не довіряю	18,8	11,2	11,8	10,3
	Важко сказати, довіряю чи ні	46,5	41,9	31,8	41,7
	Переважно і цілком довіряю	30,2	46,7	56,0	47,7
Вміння жити в нових суспільних умовах	Не вистачає	52,6	30,5	33,5	32,8
	Важко сказати	31,8	36,4	27,5	27,3
	Вистачає	12,2	27,7	34,9	35,4
Проблема нині в тому, що більшість людей узагалі ні в що не вірять	Згоден	81,8	77,2	76,1	73,9
	Не знаю	11,5	15,8	16,3	16,2

Джерело: складено автором за: Паращевін, 2021; Результати національних щорічних моніторингових досліджень 1992—2021 років. Українське суспільство. Моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності. 36. наук. праць. Київ, Інститут соціології НАН України, 2021. С. 635, 636, 639, 659. URL: <https://isnasu.org.ua/assets/files/monitoring/monitoring-2021dlya-tipografii.pdf>

ті необхідних знань і навичок для правильних вчинків, а 65,8 % вимагали вагомих доказів, щоб переконати людей у будь-якій істині. Ураховуючи, що у 1992 р. 18,8 % опитаних повідомили про відсутність довіри зовсім або про існування переважно недовіри до своїх співвітчизників, а 46,5 % не змогли визначитися, чи довіряють вони кому-небудь у своїй країні, то, по суті, це свідчило про посилення відчуття недовіри в суспільстві, оскільки переважно і цілком довіряли своїм співвітчизникам тільки 30,2 % опитаних. Співвідношення тих, хто переважно і цілком довіряли, і тих, хто зовсім і переважно не довіряли своїм співвітчизникам, становило всього 1,6 разу; чисельність тих, хто переважно і цілком довіряли, не досягла навіть половини. При цьому кількість тих, хто не змогли відповісти на це запитання, переважала і перших, і других, відповідно, у 2,5 і 1,5 разу. Таке превалювання станом на 1992 р. невизначеності говорить про достатню поширеність серед населення труднощів у досягненні узгодженості в спільній діяльності.

Результати обстежень (див. табл. 6) також свідчать, що для 52,6 % населення не вистачило вміння жити, а значить, і діяти в нових умовах життєдіяльності. За сукупністю наведених на той час результатів можна дійти висновку, що трансформаційні зміни початку 1990-х років проводилися в умовах, коли 81,8 % людей узагалі ні в що не вірили, тобто в Україні мала місце висока мотивація щодо відсутності узгодженості в поведінці серед широкого кола населення, хоча, зрозуміло, не всіх його верств. Наведені результати опитування охоплювали більшість населення, тобто їх можна вважати репрезентативними, отже, цілком очевидно, що в той період у країні існували соціальний фон і характерні для нього соціально-економічні умови, що перешкоджали розширенню економічної діяльності в нових умовах. Власне це, у свою чергу, сприяло економічному спаду, який розпочався в 1990-ті роки й унаслідок якого значна частина людей втратила роботу.

З 1992 р. минуло майже 15 років, і станом на 2006 р., коли Україну визнали країною з ринковою економікою, за якої діяльність узгоджується на засадах як обміну, так і розподілу й перерозподілу її результатів, ситуація суттєво не змінилася, хоча відбулися певні позитивні зрушення (див. табл. 6). Так, до 47,7 % зросла кількість тих, хто переважно і цілком довіряли співвітчизникам, і тих, кому вистачило вміння жити в нових умовах (хоча це не була навіть третина). Разом з тим на 4,2 в. п. зменшилася частка тих, хто не знали, як правильно діяти (проводити свою діяльність), але кількість тих, хто знали, правильно чи неправильно, зросла більш як удвічі. Наведені результати обстежень засвідчили, що невизначеність для населення, як проводити свою діяльність, залишалася стійкою ознакою протягом цих 15 років. У наступні 15 років ситуація поліпшилася, оскільки кількість тих, хто розумілися на оцінці правильності / неправильності своїх вчинків, знизилася станом на 2021 р. до 57,9 %. Наявні дані обстежень також свідчать, що питома вага тих, хто вміли жити в нових умовах, досягла 35,4 %, тобто за 30 років зросла на 23,2 в. п., хоча рівень тих, хто взагалі ні в що не вірять, залишився надвисоким (73,9 %), тобто знизився всього на 7,7 в. п. При цьому чисельність тих, для кого необхідно

дуже багато доказів, щоб переконатись у будь-якій істині, а значить, досягти згоди в спільних діях, зростає незначно і не сформувала необхідної більшості. Отже, станом на 2021 р. у суспільстві панувала досить висока невизначеність, тобто існували умови для порівняно низького рівня узгодженості в поведінці протягом усього періоду діяльності від початку трансформаційних змін у сфері економічних відносин, що і перешкоджало економічному розвитку. На мою думку, не випадково за 30 років трансформаційних змін у економіці рівень ВВП 1990 р. так і не був досягнутий, оскільки в країні існував відповідний соціальний фон як продуктивна функція соціальної взаємодії, що не сприяв масштабному розвитку економіки, а значить, економічна ситуація як форма соціальної дії, що організовує і визначає існуючий характер і способи економічної взаємодіяльності, достатньою мірою не виконувала своїх функцій. Як впливає з результатів соціологічних обстежень, у економічній діяльності населення продовжували домінувати соціальні дії традиційного характеру. Серед відомих, за М. Вебером, форм соціальної дії¹¹ замість цілеспрямованої цінності раціональної форми, визначеної поставленими цілями й ефективною і раціональною поведінкою, незважаючи на досягнуті зміни, домінувала традиційність, сформована в умовах колишньої планово-розподільної економіки. Одним з факторів для такого висновку є те, що, навіть після 30-річного періоду трансформацій, у 2021 р. більшість (57,9 %) опитаних вважали, що раніше люди почувалися краще, бо кожен знав, як вчинити правильно, а 68,2 % потребували дуже багато доказів, щоб переконатись у будь-якій істині, і при цьому 73,9 % висловлювали думку про те, що більшість людей ні в що не вірять.

Війна змінила характер взаємодіяльності населення, особливо в першооснові суспільного життя, оскільки боротьба за відстоювання незалежності стала його першоосною, що зумовило формування й розвиток багато в чому нових для України об'єднань. Зокрема, дані обстежень показали, що посилилася довіра до державного апарату, громадських і волонтерських організацій. Це відповідно активізувало співпрацю між активістами і владою, що стало результатом адаптації як населення, так і влади (незважаючи на перешкоди у взаємодії, суперечності й потрясіння, принесені збройною агресією), що сформувало необхідну умову для розвитку об'єднувальних процесів. Тепер завдання полягає в тому, щоб забезпечити нарощування адаптивних спроможностей для подолання соціальної ентропії, і це можна буде дійсно реалізувати в разі, коли повоєнний розвиток спиратиметься на соціалізацію (ресоціалізацію), у тому числі й у першу чергу економічну, з огляду на ті зміни в самосприйнятті та сприйнятті умов життєдіяльності, які відбулися під час війни, зокрема, унаслідок участі в бойових діях, оскільки війна змінює самосвідомість кожного. Зазначені складові соціалізації (самосприйняття, самопізнання, саморозвиток, самовираження) є тими глибин-

¹¹ Детально про зміст і характер виокремлених М. Вебером форм соціальної дії див.: Вебер, 2013.

ними (кореневими) суспільними опорами в народі, завдяки яким акумулюватимуться ресурси життєдіяльності, здатні продукувати енергію і для ведення війни, і для повоєнного розвитку, в тому числі й щодо розв'язання проблем взаємодії держави і суспільства, взаємовідносин влади і приватної власності. У повоєнних умовах ми змушені будемо повернутися до вирішення блоку питань, що стосуються дотримання прав власності та її захисту.

На шляху до розв'язання проблеми взаємодіяльності держави і суспільства, на що звертає увагу С. Хедлунд (Hedlund, 2011) і на що я звертав увагу раніше (Геєць, 2025), ключовим в умовах ринково орієнтованих відносин є «упорядкування прав власності», коли держава забезпечує права приватної власності за її суспільного визнання як основи для формування відповідних інституційних умов. Зауважимо, що в Україні ще в 1990-ті роки розпочалося, власне, суспільне визнання доцільності формування й розвитку приватної власності. На законодавчому рівні були ухвалені необхідні закони, а на мікрорівні населення в масовому порядку взяло участь у приватизації державного майна. Разом з тим ці зміни не дали бажаних результатів, перш за все, у частині формування умов для досягнення стійкого економічного зростання. Однією з тодішніх фундаментальних проблем було і багато в чому залишається й сьогодні те, що в структурі необхідних змін відповідних цінностей і способів їх формування лежать, радше, навички, за змістом і характером зумовлені попередньою соціально організованою життєдіяльністю, яка була характерна суспільству, де домінував колективізм. Трансформаційні зміни, що розпочалися в 1990-ті роки на шляху роздержавлення власності й формування ринкових відносин, мали забезпечувати перехід від домінуючого колективізму до домінуючого індивідуалізму. В суспільстві, де має місце ринково орієнтована діяльність у сфері економіки, як відомо, превалює схильність до індивідуалізму і на цій основі можлива відповідна соціальна й політична організація його життєдіяльності. У суспільстві також може домінувати схильність до індивідуалізму чи консерватизму, і на цій основі також можлива відповідна соціальна і політична організація життєдіяльності. Так, «індивідуалізм визначає систему цінностей, теорію людської природи і віру в певні політичні, економічні, соціальні та релігійні порядки. У індивідуалізмі всі цінності концентруються на людині, індивідуум — найвища цінність, а всі індивідууми рівні з моральної точки зору»¹². Разом з тим приватизація і формування приватної власності, будучи ключовими складовими необхідних реформ, які були спрямовані на становлення в Україні ринково орієнтованої економіки і реально відбувалися в ході трансформації її економіки до ринку, засвідчили, що далеко не повною мірою вони супроводжувалися процесами, які відповідали формуванню цінностей індивідуалізму. В результаті змін населення не отримало морального задоволення від результатів функціонування приватної власності, яка сформувалася в процесі трансформації.

¹² Encyclopedia Britannica. Vol. 1. URL: https://archive.org/details/vol1_20190924/page/n117/mode/2up

Результати соціологічних обстежень наслідків становлення в Україні інституту приватної власності, який у соціальному плані пов'язаний з індивідуальними ознаками володіння власністю, засвідчили суттєві проблеми з визнанням відповідних ціннісних ознак для особистості, притаманних індивідуалізму. Започатковані в 1996 р. в Інституті соціології НАН України обстеження за Інтегральним індексом соціального самопочуття (ІСС) засвідчили, що на початку цих обстежень Україна знаходилася нижче умовного нуля (40 балів), що говорило про відсутність задоволення потреб на індивідуальному рівні (табл. 7). І тільки на кінець 30-річного періоду проведення реформ країна вийшла за ІСС на умовний нуль.

Водночас проведені Інститутом соціології НАН України обстеження ставлення населення до приватної власності показали суттєві зміни в поглядах українців як на процеси формування приватної власності, так і на її наслідки (табл. 8).

Дослідження Інституту соціології НАН України за 30 років незалежності засвідчили суттєву трансформацію в Україні поглядів населення щодо такого соціально-психологічного феномену, як приватна власність, володіння якою має в першу чергу відповідні психологічні ознаки, пов'язані як з проявом, так і з правом на індивідуальне володіння власністю, оскільки саме вони значною мірою концентруються на людині як індивідуумі, по відношенню до сукупності яких має досягатися рівність з морально-етичної точки зору. Як бачимо з даних табл. 8, на початку змін населення досить позитивно ставилося до приватизації малих підприємств і землі (такі оцінки більш як у 4 рази переважали негативні). Що стосується великих підприємств, то співвідношення позитивних і негативних відповідей було досить близьким, хоча чисельність тих, хто не мали чіткої відповіді, була в 1,5—1,6 разу вищою. Стосовно ставлення опитаних до приватизації великих підприємств, то чисельність тих, хто оцінили її позитивно, станом на 2021 р. знизилася в 1,4 разу, а співвідношення тих, хто скоріше негативно ставилися, і тих, хто позитивно, зросло майже в 3 рази (в 1992 р. — близько 1,3 разу). Вказані результати можна інтерпретувати так, що масштаби суспільної поляризації думок населення стосовно змісту і характеру процесів формування приватної власності шляхом її роздержавлення за 30 років значно розширилися.

Така сама динаміка спостерігалася й щодо зміни ставлення населення до приватизації малих підприємств. За перші 15 років формування ринкової економіки, тобто з 1992 по 2006 р., чисельність тих, хто негативно сприймали ці процеси, зросла більш як удвічі, а кількість тих, хто ставилися до таких змін позитивно, знизилася майже в 1,3 разу. В наступні 15 років питома вага тих, хто негативно оцінювали так звану малу приватизацію, продовжувала зростати і за 30-річний період збільшилася майже у 2,3 разу, тоді як питома вага позитивістів знизилася в 1,8 разу. Станом на 2021 р., тобто за 30 років формування інституту приватної власності, у поглядах на процеси розвитку малого бізнесу, який у ринково організованій економіці виконує важливу, особливо в соціальному плані, функцію, населення розділилося на приблиз-

но три рівні частини. Такий розподіл думок щодо малого бізнесу, який несе на собі соціальну відповідальність і є найбільш поширеним серед населення, яке в індивідуальному порядку володіє власністю, був неоднозначним, що посилювало розшарування суспільства, стаючи соціальною базою для його поглиблення і зростання недовіри.

Таблиця 7. Динаміка Інтегрального індексу соціального самопочуття в Україні за період 1996—2021 рр., діапазон шкали ІСС від 20 до 60 балів (40 балів — середнє значення (умовний нуль), нижче якого — негативний рівень задоволення потреб), бали

Показник	Термін опитувань				
	1996	2006	2016	2020	2021
ІСС	35,1	38,3	38,9	40,0	40,8

Джерело: складено автором за: Паращевін, 2021; Результати національних щорічних моніторингових досліджень 1992—2021 років. Українське суспільство. Моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності. Зб. наук. праць. Київ, Інститут соціології НАН України, 2021. С. 666. URL: <https://isnasu.org.ua/assets/files/monitoring/monitoring-2021dlya-tipografii.pdf>

Таблиця 8. Зміна ставлення населення до передання в приватну власність (приватизації) майна підприємств у період 1992—2021 рр., % до загального підсумку

Варіанти відповідей щодо приватизації	Терміни опитувань			
	1992	2006	2016	2021
Великих підприємств:				
скоріше негативно	31,6	67,2	62,3	53,5
важко сказати	41,8	21,8	23,6	28,0
скоріше позитивно	25,1	10,6	13,8	17,9
Малих підприємств:				
скоріше негативно	13,6	28,6	36,7	34,7
важко сказати	28,8	27,3	30,5	33,4
скоріше позитивно	56,2	43,4	32,2	31,0
Землі:				
скоріше негативно	13,9	52,8	58,9	51,2
важко сказати	21,8	22,8	24,1	27,0
скоріше позитивно	63,5	23,8	16,7	20,7

Джерело: складено автором за: Паращевін, 2021; Результати національних щорічних моніторингових досліджень 1992—2021 років. Українське суспільство. Моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності. Зб. наук. праць. Київ, Інститут соціології НАН України, 2021. С. 624. URL: <https://isnasu.org.ua/assets/files/monitoring/monitoring-2021dlya-tipografii.pdf>

Проблема приватної власності на землю як найбільш важливий природний ресурс, яким володіє Україна навіть у світовому вимірі, є надзвичайно важливою в економічному відношенні й досить чутливою в соціальному. На початку змін серед населення масово переважала питома вага тих, хто позитивно ставився до приватизації землі, яка здебільшого перебувала в розпорядженні колгоспів і радгоспів, за винятком присадибних ділянок. Населення вважало, що розпаювання колгоспної землі розширить можливості її використання в інтересах більшості, тобто формування приватної власності на землю збігалось в соціальному плані з економічними інтересами населення, зайнятого в першу чергу в колгоспах і радгоспах. Саме це зумовило більш як чотириразове (4,6 разу) переважання питомої ваги тих, хто були за приватизацію землі. Але перші 15 років змінили ситуацію з точністю до навпаки. Станом на 2006 р. чисельність тих, хто позитивно ставився до приватизації, знизилась у 2,2 разу, і далі це співвідношення поглибилось, сягнувши у 2021 р. вже майже 2,5 разу. В підсумку, питома вага тих, хто скоріше негативно ставився до приватизації землі, зросла майже в 3,7 разу, а тих, хто позитивно, — знизилась в 3,1 разу. Як бачимо, розрив у протилежних змінах настроїв українців щодо приватизації землі в напрямі її недоцільності є не тільки значним у кількісному вимірі, а й, і це найголовніше, справляє відчутний вплив на соціальні процеси, оскільки початково позитивне ставлення до очікуваних змін щодо приватної власності на землю в Україні не дістало свого підтвердження. Останнє означає, що ті індивідуальні цінності, які мали концентруватись як процес значущих сенсів для розвитку індивідуалізму, на яких фокусувалося населення щодо володіння землею і використання для економічної діяльності на індивідуалізованому рівні, не реалізувалися тією мірою, на яку чекали на початковому етапі трансформаційних змін.

Коли масова приватизація тільки започатковувалась, у цілому позитивні настрої населення щодо зміни форми власності й можливого індивідуального володіння активами формували позитиві очікування безпосередньо щодо цих реформ. Обстеження Інституту соціології НАН України засвідчили, зокрема, у 2002 р., що кількість тих, хто вважали за необхідне поєднати державне управління і ринкові методи господарювання, переважала чисельність тих, хто хотіли повернутися до планової економіки на основі повного державного обліку й контролю, майже в 1,6 разу, і це співвідношення залишалося стабільним і у 2021 р. Така стабільність у настроях населення говорить про постійне й масове бажання реалізувати індивідуальні здібності в умовах налагодження з боку держави ринково організованої діяльності замість державного контролю й обліку, що існував у минулому. Це означає, що орієнтація на реалізацію індивідуальних здібностей передбачає наявність у людини всіх цінностей, які є основою сучасного розуміння політики людиноцентризму. Разом з тим сучасна ідеологема людиноцентризму, яка притаманна настроям населення України, у процесі приватизації була такою за формою, але не відбулася за змістом, оскільки за 30 років трансформаційних змін нерівність поглибилась, а рівень бідності, за даними Світового банку, у

2020 р. досяг 50 %¹³. При цьому рівень бідності характеризується відсотком населення, яке живе за національним рівнем бідності.

Обстеження, що охопило 30-річний період, у 2021 р., тобто перед війною, дозволило оцінити ПСС. Отриманий результат показав, що цей індекс досяг в Україні граничної межі, за якої можна було очікувати зміни тенденції на краще, хоча той самий моніторинг 2021 р. показав, що в Україні для більшості (52,7 % опитаних) населення умови життя були в цілому погані, у динаміці (1996—2021) на індивідуальному рівні зросли ініціативність і самостійність у розв'язанні життєвих проблем. Якщо у 1996 р. такі індивідуальні ознаки були присутні у 30,4 % опитаних, у 2006 р. — 40 %, то станом на 2021 р. — 41,8 % опитаних. Кількість же тих, для кого такої ініціативності не вистачало, знизилася з 26,3 % у 1996 р. до 24,3 % у 2021 р. Разом з тим має турбувати те, що до захисту своїх прав та інтересів юридичною дією, тобто на індивідуальному рівні, в 1996 р. не вдавалося 46,9 % опитаних; у 2021 р. цей показник знизився на 3,2 в. п. — до 43,7 %, хоча умови життя були доволі погані для 52,7 % опитаних¹⁴, і при цьому 52,1 % були скоріше незадоволені змінами, які відбувалися в Україні на час опитування.

Отже, можна стверджувати, що в Україні є певні проблеми з проявом індивідуалізму й існують підстави для реалізації такого соціально-психологічного феномену, як конформізм. При цьому зауважимо, що зміст і характер економічної соціалізації в умовах домінування індивідуалізму і конформізму є відмінними, оскільки змінюють мотивацію до організації економічної діяльності. Стосовно конформізму, то для його соціально-психологічного феномену, в тому числі для конкретної особистості, характерно «...змінювати переконання, поведінку, установки під тиском суспільства, щоб відповідати нормам. Конформізм у психології розглядають як важливий механізм соціальної взаємодії, підтримання громадського порядку, але також як джерело придушення індивідуальності»¹⁵, що, цілком зрозуміло, є протилежністю до означеного соціально-психологічного феномену, який властивий індивідуалізму. Водночас існуюча різноманітність у конформізмі, у свою чергу, може давати доволі позитивні результати й позитивно впливати на розвиток, у разі якщо особистість, наприклад, дотримується так званого раціонального (за класифікацією Д. Потєєва) конформізму. Останнє означає дотримання такої поведінки, коли особистість ухвалює рішення на підставі всіх доводів «за» і «проти», тобто коли думка більшості вважається обґрунтованою. У такому

¹³ World Bank Open Data. *World Bank*. URL: <https://data.worldbank.org/> (дата звернення: 29.01.2026).

¹⁴ Паращевін, 2021; Результати національних щорічних моніторингових досліджень 1992—2021 років. Українське суспільство. Моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності. 36. наук. праць. Київ, Інститут соціології НАН України, 2021. С. 663, 672. URL: <https://isnasu.org.ua/assets/files/monitoring/monitoring-2021dlya-tipografii.pdf>

¹⁵ Потєєв Д. Що таке конформізм і нонконформізм. *Системне налагодження життя. Підвищення ефективності, свідомості та щастя*. 2024. 28 вер. URL: <https://sistem-life.com/ua/blog/conformism-is> (дата звернення: 14.03.2025).

разі результативність діяльності має мультиплікацію за рахунок сумарної дії усіх разом і кожного зокрема. Це допомагає у формуванні соціальної безпеки, що може стосуватись як окремих груп, так і суспільства в цілому, якому може загрожувати нестабільність соціального характеру, подолання (а точніше, недопущення) якої пов'язано з використанням продуктивної функції соціальної взаємодії у тій частині, що відкриває процес входження України до ЄС.

За таких умов майбутні соціальні дії трансформуватимуть відповідні складові для економічної соціалізації, яка, у свою чергу, забезпечуватиме як розвиток економічного середовища, так і компенсацію тих ринкових збоїв, які виникли в результаті попередніх трансформацій, і люди, відповідно, матимуть можливості для посилення довіри один до одного як ключової умови успішного розвитку економіки. На мою думку, для досягнення необхідних змін у переконаннях українців, зокрема в їхній індивідуальній поведінці, на фоні можливого розгортання в Україні процесів конформізму слід використати єдність поглядів українського суспільства на доцільність вступу до Європейського Союзу. Саме це може стати реальною основою тієї соціальної дії, яка посилить ступінь довіри. Єдність у поглядах (згідно з даними обстежень (табл. 9), в Україні досить високий рівень позитивної оцінки вступу до Європейського Союзу) формуватиме відповідний конформізм, який може бути виправданим у тому, щоб відповідати сучасним усталеним поглядам на соціальну взаємодію, спрямовану на підтримку стабільності в суспільстві. У 2000 р. вступ до ЄС підтримували 56 % опитаних проти 9,6 % тих, хто скоріше негативно ставилися до нього, тобто позитив переважав негатив майже в 6 разів. На час визнання факту формування в Україні ринкової економіки, тобто у 2006 р., позитивних відповідей було вже значно менше, але вони ще переважали негативні у 2,3 разу, залишившись на тому самому рівні й у 2021 р. З початком війни підтримка населення щодо вступу України до ЄС зросла до абсолютних значень.

Наведені результати, отримані як на початку трансформаційних змін, так і в подальшому, свідчать про те, що в Україні переважав прошарок насе-

Таблиця 9. Динаміка ставлення населення до вступу України в Європейський Союз, % від загальної кількості відповідей

Варіанти відповідей	Термін опитувань			
	2000	2006	2016	2021
Скоріше негативно	9,6	18,8	29,5	21,3
Важко сказати	34,4	36,9	22,5	30,0
Скоріше позитивно	56,0	44,1	48,0	48,3

Джерело: Паращевін, 2021; Результати національних щорічних моніторингових досліджень 1992—2021 років. Українське суспільство. Моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності. 36. наук. праць. Київ, Інститут соціології НАН України, 2021. С. 631. URL: <https://isnasu.org.ua/assets/files/monitoring/monitoring-2021dlya-tipografii.pdf>

лення, який може виступити тією суспільною силою, що здатна реалізувати механізм соціальної взаємодії у напрямі підтримки в країні стабільності суспільного ладу на засадах так званого раціонального конформізму в частині досягнення позитивних результатів у суспільній взаємодії. Остання одночасно спрямовуватиметься і на подолання, зокрема, сформованої за роки трансформаційних змін поляризації суспільстві, і на недопущення подальшого поглиблення рошарування в суспільстві, коли 52,7 % опитаних мають у цілому погані умови життя, а також зміцнить упевненість у майбутньому, оскільки за весь період спостережень (1992—2021) у більш як 80 % опитаних існувала думка, що все є таким хитким, що може відбутися все що завгодно¹⁶. Таким чином, в Україні існує переважна більшість, яка може забезпечити успіх у розв'язанні ряду серйозних соціальних проблем на шляху вступу до Європейського Союзу, і її слід розглядати як опору з ендегенною і екзогенною складовими, що досягається як сила взаємодії однозначної спрямованості.

ВИСНОВКИ

Трансформація економічної соціалізації населення як форми соціальної дії в умовах, що склалися в процесі становлення й подальшого розвитку ринково орієнтованої моделі економіки, має спрямовуватися на формування й реалізацію економічних свобод, відстоювання прав власності й досягнення бажаних часток приватної власності в бізнесі. Завдання полягає в тому, щоб у результаті економічної соціалізації у ринково орієнтованому економічному просторі коливання в уподобаннях населення та його діяльності супроводжувалися трансформацією інституційної діяльності апарату управління в аспекті підвищення рівня довіри до нього. Для цього діяльність останнього має бути спрямована на ефективне використання ресурсів і подолання розбалансованості в діяльності держави, бізнесу й населення, а також на розв'язання існуючих проблем, у тому числі в системі відносин «держава — власність», з огляду на наявні коливання в процесах приватизації / реприватизації і захисту прав власності.

Вирішення існуючих в Україні проблем із захистом прав власності, який має забезпечувати держава, пов'язано з підвищенням довіри до влади з боку населення як достатньої умови. В Україні цього можна досягнути завдяки розширенню взаємодії населення і громадських організацій (рівень довіри до яких має тенденцію до підвищення) з подальшим посиленням громадянської активності, у тому числі й щодо участі в управлінні економікою. Така діяльність є одним із способів розширення впливу економічної соціалізації на процеси взаємодії населення і державного сектору, діяльність якого вдос-

¹⁶ Паращевін, 2021; Результати національних щорічних моніторингових досліджень 1992—2021 років. Українське суспільство. Моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності. Зб. наук. праць. Київ, Інститут соціології НАН України, 2021. С. 634. URL: <https://isnasu.org.ua/assets/files/monitoring/monitoring-2021dlyatipografii.pdf>

коналюватиметься в процесі очікуваної реалізації Стратегії державного (публічного) управління України на 2026—2030 рр. Як очікується, цей напрям має розвиватися саме державою. Населення ж і громадські організації, за поки що наявної поляризації поглядів на успішну взаємодію з апаратом управління, на фоні обмеження можливостей для розвитку індивідуалізму, мають пов'язуватися з дотриманням засад такого соціально-психологічного феномену, як конформізм, а в майбутньому — раціональний конформізм. Останній в Україні може бути позитивно сприйнятий і реалізований, оскільки рішення особистості, яка дотримується раціонального конформізму, — це результат сприйняття всіх доводів «за» і «проти», де думка більшості є обґрунтованою. Оскільки українці в основному підтримують вступ країни до ЄС, то спрямованість на економічну соціалізацію в процесі формування переконань і усталених (у тому числі й в індивідуальній поведінці) ознак, характерних для економічної діяльності країн ЄС, дають підстави для суспільної стабільності в Україні, що, у свою чергу, в сукупності може бути опорою для воєнно-повоєнного відновлення її економіки. З огляду на те, що така успішність передбачає відповідні процеси економічної соціалізації, насамперед економічного змісту, які охоплюють усі верстви населення, потрібно розробити певні пропозиції з оцінювання ступеня відповідності процесів соціалізації в Україні та країнах — членах ЄС. Це дуже важливо, оскільки залежно від того, як відбуватиметься економічна соціалізація в Україні з урахуванням фактора ЄС, слід опрацювати ті напрями її розвитку, які забезпечать досягнення можливого успіху на засадах раціонального конформізму. Ці питання вимагають подальших досліджень.

Статтю підготовлено в рамках виконання наукового проєкту «Формування структуроутворюючих опор воєнно-повоєнного економічного розвитку України», здійснюваного в ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (№ державної реєстрації 0126U001546).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Геєць, В. (2024). Економічна соціалізація на шляху до солідарного конструювання реальності. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 4. 27—50. <https://doi.org/10.15407/sociology2024.04.027>
- Геєць, В. (2025). Трансформація змісту і структури економічної соціалізації у системі «держава — власність». *Економіка України*. 68. 7(764). 3—25. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.07.003>
- Arrow, K. (1969). The Organization of Economic Activity: Issues Pertinent to the Choice of Market versus Non-market Allocation. Washington DC, Joint Economic Committee of Congress. P. 1—16. URL: <https://msuweb.montclair.edu/~lebel/psc643intpolecon/arrownonmktactivity1969.pdf>
- Уильямсон, О. (1996). Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки, «отношенческая» контрактация. Пер. с англ. СПб., Лениздат; CEV Press. 702 с. URL: <https://dahluniversitymanagementinstitute.wordpress.com/wp-content/uploads/2016/10/w-1996.pdf>
- Banfield, E. (1958). The Moral Basis of a Backward Society. Research Center in Economic Development and Cultural Change. The University of Chicago; Glencoe, Illinois, The

- Free Press. 204 p. URL: <https://coromandal.wordpress.com/wp-content/uploads/2011/02/edward-c-banfield-the-moral-basis-of-a-backward-society.pdf>
- Паращевін, М. (2021). Результати національних щорічних моніторингових досліджень 1992—2021 років. В: Українське суспільство. Моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності. 36. наук. праць. Київ, Інститут соціології НАН України. 715 с. С. 634—641. URL: <https://isnasu.org.ua/assets/files/monitoring/monitoring-2021dlya-tipografii.pdf>
- Siegmund, U. (1996). Are there nationalization-privatization cycles? A theoretical survey and first empirical evidence. *Kiel Working Papers*. № 757. 40 p. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/46855/1/257762795.pdf>
- Tocqueville, A. de (2002). Democracy in America. State Electronic Classics Series Publication. The Pennsylvania State University. 835 p. URL: <http://seas3.elte.hu/coursematerial/LojkoMiklos/Alexis-de-Tocqueville-Democracy-in-America.pdf>
- Вебер, М. (2013). Господарство і суспільство. Пер. з нім. Київ, Видавничий дім «Всесвіт». 1112 с.
- Hedlund, S. (2011). Invisible Hands, Russian experience and social science. Approaches to Understanding Systemic Failure. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139003612>

Надійшла 11.03.2026

Прорецензована 25.03.2026

Доопрацьована 31.03.2026

Підписана до друку 03.04.2026

Оприлюднена 22.04.2026

REFERENCES

- Heyets, V. (2024). Economic socialization on the way to solidarity construction of reality. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*. 4. 27—50. <https://doi.org/10.15407/sociology2024.04.027> [in Ukrainian].
- Heyets, V. (2025). Transformation of the content and structure of economic socialization in the system “state — property”. *Economy of Ukraine*. 68. 7(764). 3—25. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.07.003> [in Ukrainian].
- Arrow, K. (1969). The Organization of Economic Activity: Issues Pertinent to the Choice of Market versus Non-market Allocation. Washington DC, Joint Economic Committee of Congress. P. 1—16. URL: <https://msuweb.montclair.edu/~lebel/psc643intpolecon/arrownonmktactivity1969.pdf>
- Williamson, O. (1996). The economic institutions of capitalism. Firms, markets, relational contracting. Saint-Petersburg. 702 p. URL: <https://dahluniversitymanagementinstitute.wordpress.com/wp-content/uploads/2016/10/w-1996.pdf> [in Russian].
- Banfield, E. (1958). The Moral Basis of a Backward Society. Research Center in Economic Development and Cultural Change, The University of Chicago; Glencoe, Illinois, The Free Press. 204 p. URL: <https://coromandal.wordpress.com/wp-content/uploads/2011/02/edward-c-banfield-the-moral-basis-of-a-backward-society.pdf>
- Parashchevin, M. (2021). Annual nationwide survey results for the years 1992—2021. In: Ukrainian society. Monitoring of social changes. 30 years of independence. Kyiv. 715 p. P. 634—641. URL: <https://isnasu.org.ua/assets/files/monitoring/monitoring-2021dlya-tipografii.pdf> [in Ukrainian].
- Siegmund, U. (1996). Are there nationalization-privatization cycles? A theoretical survey and first empirical evidence. *Kiel Working Papers*. No. 757. 40 p. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/46855/1/257762795.pdf>

- Tocqueville, A. de (2002). *Democracy in America*. A Penn State Electronic Classics Series Publication. The Pennsylvania State University. 835 p. URL: <http://seas3.elte.hu/coursematerial/LojkoMiklos/Alexis-de-Tocqueville-Democracy-in-America.pdf>
- Weber, M. (2012). *Economy and Society*. Kyiv. 1112 p. [in Ukrainian].
- Hedlund, S. (2011). *Invisible Hands, Russian experience and social science. Approaches to Understanding Systemic Failure*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139003612>

Received on March 11, 2026

Reviewed on March 25, 2026

Revised on March 31, 2026

Signed for printing on April 3, 2026

Published on April 22, 2026

Valeriy Heyets, Dr. Sci. (Econ.), Prof., Academician of the NAS of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Editor-in-Chief of the journal "Economy of Ukraine", Director Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine 26, Panasas Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

TRANSFORMATION OF ECONOMIC SOCIALIZATION AS A FORM OF SOCIAL ACTION IN WARTIME AND POST-WAR DEVELOPMENT OF UKRAINIAN ECONOMY

Economic socialization as a form of social action within the Weberian approach to its interpretation is considered as such that can both determine the rationality and efficiency of economic activity and be characterized by traditionality. If economic socialization, being a form of social action, has features of rationality and efficiency of economic activity, then it involves both the development of the economic environment and compensation for its market failures. The individual in this case acts on the principles of ratio. And if the characteristics of traditionality are present, economic socialization is dominated by those features of social action that are the result of previous skills and traditions. For achieving constructiveness in economic activity, the level of trust between its agents is important, therefore both the level of trust among the population of Ukraine as a whole and trust of the population and non-governmental organizations in the management apparatus that performs the functions of the state are of particular significance.

In Ukraine, economic socialization as a form of social action is shown to be dominated by traditions amid a low trust, which further reduces the effectiveness of the already rather slow 30-year transformation of economic socialization in the direction of rationality and efficiency of economic activity on the principles of individualism. The limitations of the possibility of using the latter for social organization of life are proven, the expediency of rational conformism, the prevalence of which in Ukraine can ensure unity of views on the country's future accession to the European Union, is substantiated. In turn, such unity of views among the population of Ukraine is the consolidating force that will contribute to the successful implementation of the cohesion policy.

Keywords: *economic socialization; trust; non-governmental and volunteer organizations; veterans; property rights; value orientations; secondary socialization; social pillars; institutional capacity; social rights; self-development.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2026.04.028>

УДК 330.34:338.24(477)

JEL: O11, E22, H56

І.Г. МАНЦУРОВ, д-р. екон. наук, проф.,
член-кореспондент НАН України, директор
Інститут системних статистичних досліджень
вул. Антоновича, 20, 01004, Київ, Україна
екстраординарний професор кафедри статистики
та демографічних досліджень
Університет Західно-Капської провінції
п/с X17, Бельвіль 7535, Кейптаун, Південно-Африканська Республіка
e-mail: imantsurov@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1753-0422>

РОЗШИРЕНЕ ВІДТВОРЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВОЄННИХ ОБМЕЖЕНЬ

Досліджено можливості повоєнного економічного розвитку України на основі відтворювального підходу. Обґрунтовано доцільність переходу від нормативних моделей розширеного відтворення до сценарного аналізу з урахуванням демографічних втрат, інфраструктурної деградації і структурних обмежень. Запропоновано використання органічної та кібернетичної будови капіталу як операційних змінних у економіці, керованій даними. Показано, що результати сценарного моделювання слугують основою для формування реалістичних напрямів економічної і регуляторної політики повоєнного періоду.

Ключові слова: розширене відтворення; органічна та кібернетична будова капіталу; моделі відтворення; сценарне моделювання; повоєнний розвиток; демографічні обмеження; руйнування критичної інфраструктури; державна економічна політика.

Ц и т у в а н н я: Манцуров, І. (2026). Розширене відтворення економіки України в умовах повоєнних обмежень. *Економіка України*. 69. 04(773). 28—44. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2026.04.028>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Повномасштабна війна, що триває в Україні, радикально змінила не тільки поточні параметри функціонування національної економіки, а й логіку осмислення її майбутнього розвитку. Глибокі руйнування виробничої та соціальної інфраструктури, значні демографічні втрати й порушення економічних зв'язків актуалізують потребу формування цілісного бачення повоєнної моделі розвитку з урахуванням реальних ресурсних обмежень.

Теоретико-методологічні засади сучасної української дискусії щодо трансформації моделі економічного розвитку були сформульовані В. Гейцем (2025a), який розглядає проблематику повоєнного розвитку крізь призму взаємозв'язку економічної соціалізації, трансформації відносин власності й ролі держави. Подальше розгортання цієї дискусії відбулося в публікації О. Шарова (2025), у якій наголошено на морально-ціннісних та інституційних передумовах функціонування сучасних економічних систем і відносин власності в умовах глобальних трансформацій. У цьому контексті привертають увагу статті М. Звєрякова (2025a, 2025b), який запропонував глибоко обґрунтований відтворювальний підхід і концепцію керованого прискореного зростання, що формують стратегічний каркас осмислення повоєнного майбутнього української економіки, визначаючи ключові цілі й орієнтири економічної політики.

Водночас будь-яка стратегічна концепція економічного розвитку потребує аналітичної конкретизації. Ідеться не про перегляд запропонованих орієнтирів, а про їх операціоналізацію з урахуванням демографічних, виробничих і технологічних обмежень, у рамках яких здійснюватиметься повоєнне відновлення. Саме необхідність послідовного переходу від теоретико-нормативного бачення процесів суспільного відтворення до аналізу реалістичних траєкторій розвитку української економіки й суспільства, які враховують існуючі наразі ресурсні обмеження, визначає дослідницьку логіку цієї статті.

Сучасні дослідження проблем розширеного відтворення характеризуються високим рівнем теоретичної фрагментації і методологічної спеціалізації. У межах цієї літератури сформовано низку підходів, кожен з яких висвітлює окремі аспекти економічної динаміки, проте не забезпечує цілісного аналізу відтворювальних процесів в умовах повоєнних структурних зрушень і переходу до економіки, керованої даними. Концепція розширеного відтворення має класичне походження і була започаткована в працях К. Маркса (Marx, 1976), який розглядав її як фундаментальну характеристику динаміки капіталістичної економіки і довгострокових структурних змін у складі капіталу. Саме в межах марксистської традиції було сформульовано уявлення про органічну будову капіталу й взаємозв'язок технічних, демографічних і соціально-економічних факторів розвитку, що зберігає методологічне значення для сучасного аналізу трансформаційних процесів.

Класична макроекономічна та інституційна традиції, започатковані Дж.М. Кейнсом (Keynes, 1936), Д. Нортон (North, 1990), Ф. Хайєком (Hayek, 1944) і Дж. Стігліцем (Stiglitz, 2002), сформували теоретичну основу для аналізу ролі держави, інституцій і очікувань у довгостроковому розвитку. Водночас у межах цих підходів розширене відтворення здебільшого трактується як

нормативна мета економічної політики без належної операціоналізації структурних змін у складі факторів виробництва і трансформації самого капіталу.

Значний пласт літератури присвячений аналізу економічних криз і режимів високої невизначеності (Reinhart, Rogoff, 2009; Krugman, 2009). Ці дослідження переконливо доводять системний характер криз, однак їх зосередженість на макрофінансових дисбалансах обмежує аналіз довгострокової реконфігурації виробничого потенціалу в умовах воєнних шоків.

Методологічно перспективним є напрям моделювання складних соціально-економічних систем (Sterman, 2000; Mitchell, 2009), який дозволяє перейти від статичних рівноважних моделей до аналізу сценаріїв розвитку. Разом з тим у більшості цих праць змінні, що відображають структуру капіталу і людського потенціалу, залишаються агрегованими і не пов'язаними з категоріями політичної економії.

Сценарне мислення і форсайт-дослідження¹ (Pisani-Ferry et al., 2024) набули поширення як інструмент стратегічного аналізу, однак їх прикладний характер і відсутність формалізованої моделі відтворення обмежують аналітичну глибину отриманих результатів. Розгляд автоматизації і технологічних зрушень (Autor, Thompson, 2025; Jordan, Mitchell, 2015) фіксує трансформації ринків праці, проте здебільшого не інтегрує ці процеси в макроекономічну модель розширеного відтворення, особливо в умовах демографічної кризи.

В українській економічній науці проблематика розвитку й відтворення представлена одноособовими працями В. Гейця (2020, 2025b) і у співавторстві з А. Приценком, Т. Єфименко і О. Бородіною (Геєць та ін., 2022), а також А. Чухна (2012), А. Гальчинського (2006), І. Маничурова (2023) та інших авторів, які формують концептуальну основу аналізу національних трансформацій. Водночас нові виклики повоєнного розвитку актуалізують необхідність подальшої формалізації інтеграції демографічних втрат, деградації виробничого потенціалу і зростаючої ролі інформації у кількісних сценарних моделях суспільного відтворення.

Узагальнення наведених підходів дозволяє констатувати наявність наукової лакуни між нормативними концепціями розвитку і можливістю їх кількісної реалізації. За авторським підходом, у межах якого органічна будова капіталу використовується як операційна змінна сценарного моделювання, розширене відтворення розглядається у вигляді множини імовірнісних траєкторій, а демографічні втрати і руйнування виробничих потужностей та об'єктів критичної інфраструктури інтегруються в аналіз як структурні обмеження розвитку.

Отже, **мета статті** — на теоретико-методологічній основі обґрунтувати сучасну модель розширеного суспільного відтворення в умовах становлення цивілізації, керованої даними, з урахуванням демографічних і структур-

¹ Foresight Manual: Empowered Futures for the 2030 Agenda. UNDP, 2018. 50 p. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/UNDP_ForesightManual_2018.pdf

них обмежень повоєнної економіки України сформувати аналітичні засади моделювання темпів і пропорцій суспільного виробництва та інституційної імплементації цієї моделі через систему центрів моделювання ситуацій.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети здійснено критичне переосмислення сучасних теорій розширеного відтворення і економічного зростання; розвинуто неортодоксальне трактування органічної будови капіталу з урахуванням уречевлення управлінської і когнітивної праці; обґрунтовано виокремлення кібернетичної будови виробництва і формалізовано її взаємозв'язок із співвідношенням C/V у межах трифакторної динамічної моделі аналізу норми прибутку, темпів і пропорцій відтворення; інтегровано демографічні обмеження в макроекономічну логіку фондомісткої-трудозберігаючої траєкторії розвитку; визначено концептуальні засади створення Центру моделювання ситуацій (ЦМС) як інституційного механізму реалізації data-driven моделі повоєнного відновлення.

Наукова новизна та практична значущість.

Наукова новизна полягає в такому:

1) здійснено неортодоксальну інтерпретацію органічної будови капіталу, в межах якої показано уречевлення управлінської і когнітивної праці у формі даних, алгоритмів і цифрових моделей;

2) обґрунтовано специфіку уречевлення інформації як фактора виробництва, здатного повністю брати участь у створенні додаткового продукту без втрати функціональної спроможності й з потенційним зростанням економічної цінності через синергетичні ефекти;

3) запропоновано концепцію кібернетичної будови виробництва як структурного параметра алгоритмізації та інформаційної насиченості відтворювального процесу;

4) формалізовано співвідношення C/V і $K_c/(C+V)$ та введено трифакторну динамічну модель $r = f(C/V, K_c, L^*)$, яка дозволяє аналізувати зміну норми прибутку, темпів і пропорцій розширеного відтворення в умовах зростання алгоритмізованого капіталу, що, у свою чергу, відкриває можливості для побудови кількісної моделі оцінювання темпів і пропорцій суспільного відтворення з подальшою емпіричною верифікацією;

5) показано, що за рахунок зростання K_c змінюється структурна конфігурація факторів економічної динаміки, а саме зменшується відносна роль живої праці у формуванні додаткової вартості й зростає частка накопичення інноваційного постійного капіталу;

6) інтегровано демографічні втрати в макроекономічну модель суспільного відновлення як внутрішнє структурне обмеження, що зумовлює економічну необхідність реалізації фондомісткої-трудозберігаючої моделі економічного розвитку;

7) обґрунтовано необхідність переходу від нормативного оцінювання результативності розширеного відтворення до імовірнісних сценаріїв, що враховують структурні й ресурсні обмеження повоєнної економіки;

8) обґрунтовано створення Центру моделювання ситуацій як інституційного механізму імплементації сучасної data-driven моделі суспільного відтворення.

Практична значущість полягає в тому, що його результати вже частково використовуються в діяльності Центру моделювання ситуацій як структурного підрозділу Інституту системних статистичних досліджень (ІССД), який розробляє методологічні та інституційно-організаційні механізми впровадження сценарного моделювання на запити центральних органів виконавчої влади без залучення державного фінансування і в співпраці з міжнародними організаціями та спеціалізованими агенціями ООН.

Отримані положення можуть бути використані при формуванні стратегічних програм повоєнного розвитку, моделюванні темпів і структурних пропорцій суспільного виробництва, бюджетному й податковому плануванні, оцінюванні фінансової та боргової стійкості, удосконаленні регуляторної політики й створенні національної мережі центрів моделювання ситуацій.

АНАЛІЗ ФАКТОРІВ ВИРОБНИЦТВА ЯК ОСНОВА СЦЕНАРНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ТЕМПІВ І ПРОПОРЦІЙ СУСПІЛЬНОГО ВІДТВОРЕННЯ

Аналіз моделей економічного розвитку в умовах глибоких структурних зрушень доцільно починати з відтворення факторів виробництва, оскільки саме вони визначають реальні межі зростання і траєкторії інтенсифікації економіки. Базовими факторами є жива й уречевлена праця. Їх кількісні та якісні характеристики і співвідношення формують структурний каркас відтворення. Жива праця охоплює чисельність і кваліфікаційну структуру зайнятих, уречевлена — результати попередньої праці, втілені в основному капіталі, інфраструктурі, технологіях і нематеріальних активах.

У повоєнній Україні дефіцит живої праці матиме структурний характер. Демографічні втрати й міграція обмежуватимуть можливість трудомістких моделей розвитку, що зміщує акцент з розширення зайнятості в бік зміни конфігурації факторів виробництва. Дисбаланс між живою і уречевленою працею породжуватиме відтворювальні обмеження: відновлення капіталу без достатнього трудового потенціалу знижуватиме його ефективність, тоді як збереження зайнятості без модернізації консервуватиме низьку продуктивність. За цих умов домінуючим механізмом компенсації стануть нарощування уречевленої складової і технологічне заміщення праці. У такій логіці органічна будова капіталу виступатиме операційним інструментом формалізації співвідношення між живою і уречевленою працею й аналізу його впливу на динаміку продуктивності.

ОРГАНІЧНА БУДОВА КАПІТАЛУ: ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРІЇ К. МАРКСА В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЇ, КЕРОВАНОЇ ДАНИМИ

У межах становлення цивілізації, керованої даними, категорія органічної будови капіталу потребує теоретичного переосмислення. К. Маркса (Marx, 1976) доцільно інтерпретувати не як автора завершеної доктринальної конструкції, а як дослідника закономірності зростання опосередкування живої праці, уречевленої у процесі розвитку продуктивних сил. У сучасній економіці зазначена тенденція набуває нової структурної форми: уречевляється не лише фізична, а й управлінська і когнітивна праця. Алгоритми, програмні комплекси, цифрові платформи, аналітичні моделі й системи штучного інтелекту інституціоналізують функції координації, контролю і ухвалення рішень у складі постійного капіталу. Таким чином, частина інтелектуальних функцій виробництва трансформується в алгоритмізовану інфраструктуру. Специфіка уречевлення інформації полягає в модифікації механізму перенесення вартості. На відміну від матеріальних елементів постійного капіталу, інформаційно-алгоритмічна складова не підлягає класичній фізичній амортизації і здатна багаторазово брати участь у створенні додаткової вартості без втрати функціональної спроможності. Її економічна цінність може зростати внаслідок накопичення, інтеграції і аналітичної обробки даних.

Отже, органічна будова капіталу в умовах data-driven економіки включає, поряд з матеріально-технічною базою, цифрово-інформаційну інфраструктуру. Її зростання відображає не лише технічну модернізацію виробництва, а й підвищення ступеня алгоритмічної опосередкованості відтворювального процесу, що є структурною характеристикою сучасного етапу розвитку продуктивних сил.

КІБЕРНЕТИЧНА БУДОВА ВИРОБНИЦТВА ТА ІННОВАЦІЙНА ЛОГІКА РОЗШИРЕНОГО ВІДТВОРЕННЯ

Розвиток data-driven економіки змінює не лише інструменти управління, а й саму структуру відтворювального процесу. Якщо органічна будова капіталу (C/V) історично відображала співвідношення між уречевленою і живою працею, то сучасний етап розвитку продуктивних сил потребує виокремлення кібернетичної складової постійного капіталу. Ідеться не про технічне уточнення, а про якісну трансформацію логіки інтенсифікації виробництва.

Кібернетична будова виробництва охоплює інфраструктуру даних, алгоритмічні системи, цифрові платформи, аналітичні моделі й механізми ухвалення рішень. Саме через них відбувається уречевлення управлінської і когнітивної праці — тих функцій, які раніше виконувалися безпосередньо

живою працею. У формалізованому вигляді органічна будова капіталу ви-
значається як

$$\frac{C}{V}, \quad (1)$$

де C — постійний капітал, V — змінний капітал.

Кібернетична складова $Kc \subset C$ може бути представлена як частка вар-
тості всього того, що пов'язано з ІТ-технологіями, у загальному авансовано-
му капіталі, тобто як

$$\frac{Kc}{C + V}. \quad (2)$$

Проте принципове значення має не сама формула, а її економічний
зміст: зростання Kc означає, що дедалі більша частина виробничих і управ-
лінських функцій інкорпорується в алгоритмічні структури, підвищуючи
віддачу як живої, так і уречевленої праці. Саме тут інноваційна логіка, з якої
починається концепція розширеного відтворення, набуває нового змісту.
Інновації більше не обмежуються створенням нових продуктів або техно-
логій. Вони трансформують сам механізм поєднання факторів виробницт-
ва, змінюючи структуру додаткової вартості. За високого рівня кібернетич-
ної насиченості

$$MPL = f\left(\frac{C}{V}, Kc\right), \quad \frac{\partial MPL}{\partial Kc} > 0 \quad (3)$$

гранична продуктивність живої праці (MPL) зростає не лише через збіль-
шення матеріального капіталу, а й через глибину алгоритмізації виробни-
цтва. Те саме має місце із значенням граничного продукту капіталу

$$MPK = f(Kc, Qd), \quad \frac{\partial MPK}{\partial Qd} > 0, \quad (4)$$

що відображає вплив якості даних на ефективність використання капіталу.

Кібернетична складова й оборот капіталу. На окрему увагу заслуговує
динаміка обороту капіталу. В класичній схемі прискорення обороту збіль-
шується маса прибутку за незмінної його норми. У data-driven економіці кі-
бернетична складова здатна істотно скорочувати часові лаги виробничих,
логістичних і фінансових процесів. Це означає:

- зменшення тривалості виробничого циклу;
- швидшу реакцію на зміни попиту;
- оптимізацію запасів;
- зниження трансакційних витрат.

Отже, зростання Kc впливає не лише на продуктивність, а й на швид-
кість обороту капіталу, що може збільшувати масу прибутку навіть за від-
носної стабільності його норми. Це має безпосереднє значення для сценар-
ного моделювання розширеного відтворення, його темпів і пропорцій, за
якого недостатньо враховувати лише співвідношення $\frac{C}{V}$. З метою досягнен-
ня вищого рівня адекватності моделей, на мою думку, параметр Kc необхідно
включати як фактор, що впливає на:

- темпи зростання продуктивності;

- норму прибутку;
- інвестиційну динаміку в традиційні виробництва;
- інвестиційну динаміку в технологічні, виробничі, управлінські й маркетингові новації;
- межі економічної реалізованості фондомісткої траєкторії у часі.

У протилежному випадку структура неоіндустріальної моделі розширеного відтворення залишатиметься без докорінних змін і не відображатиме специфіки data-driven економіки, що, безумовно, вплине на можливості її ефективної імплементації.

У цьому сенсі кібернетична будова виробництва виступає не додатковим параметром, а абсолютно необхідною змінною, використання якої сприятиме підвищенню коректності прогнозування темпів економічного зростання в умовах дефіциту живої праці. Без присутності цього параметра модель розширеного відтворення ризикує трансформуватися в нежиттєву, з дуже низьким рівнем адекватності, що, на мою думку, абсолютно необхідно враховувати в процесі моделювання параметрів суспільного відтворення в сучасних умовах.

Норма прибутку в умовах високої кібернетичної насиченості. У класичній формі цей показник розраховується за формулою

$$r = \frac{m}{C + V}. \quad (5)$$

Зростання C/V традиційно розглядається як фактор зниження норми прибутку. Однак у разі високої кібернетичної складової:

- зростає продуктивність живої праці;
- змінюється механізм перенесення вартості цифрових активів;
- прискорюється оборот капіталу.

За певних структурних умов це може частково компенсувати демпінгуючий ефект зростання органічної будови із стабілізацією норми прибутку в середньостроковому періоді.

Трифакторна конфігурація моделі суспільного відтворення. У цих умовах доцільно ввести поняття ефективної праці:

$$L^* = L \cdot \varphi(Kc), \quad (6)$$

де $\varphi(Kc)$ відображає ступінь інтеграції праці в цифрову інфраструктуру. Тоді формула норми прибутку набудуватиме такого вигляду:

$$r = f\left(\frac{C}{V}, Kc, L^*\right). \quad (7)$$

Це означає, що економічна динаміка в data-driven економіці визначається взаємодією трьох структурних параметрів: органічної будови капіталу, кібернетичної насиченості виробництва і рівня алгоритмічно підсиленої праці. У трифакторній конфігурації зростання співвідношення (C/V) не обов'язково веде до зниження значення r , якщо одночасно відбувається зростання параметра Kc , що підвищує L^* .

Таким чином, тенденція норми прибутку стає результатом синергетичного впливу змін органічної і кібернетичної структур капіталу. Важко не по-

годитися з тим, що ця наукова теза з'являється в сучасній економічній науковій літературі вперше. На мій погляд, саме така трифакторна конфігурація дозволяє адекватно моделювати темпи і пропорції розширеного відтворення в умовах дефіциту живої праці.

Значення трифакторної динамічної конфігурації для моделювання темпів і пропорцій суспільного відтворення. Для сценарного моделювання розширеного відтворення це має принципове значення. У data-driven економіці темпи економічного зростання (g) залежать від інвестицій не лише в матеріальний капітал, а й у кібернетичну інфраструктуру. Пропорції між C , V і K_s визначають:

- межі продуктивності праці;
- норму прибутку;
- інвестиційну мотивацію;
- інноваційну мотивацію;
- швидкість структурної трансформації тощо.

Отже, при моделюванні повоєнного розвитку України недостатньо аналізувати лише співвідношення C/V , необхідно враховувати параметр K_s як системну змінну, що модифікує як норму прибутку, так і темпи розширеного відтворення.

У цьому сенсі трифакторна модель (див. формулу 7) стає методологічною основою для не тільки аналізу фондомісткої-трудозберігаючої траєкторії розвитку в умовах дефіциту живої праці й зростання ролі алгоритмізованого капіталу, а і її реалізації на практиці. Водночас вона формує теоретичну рамку для моделювання темпів і структурних пропорцій суспільного виробництва, оскільки дозволяє кількісно пов'язати норму прибутку, інвестиційні рішення і параметри відтворювальної рівноваги. Саме ця логіка обґрунтовує необхідність створення Центру моделювання ситуацій як інституційного механізму імплементації сучасної data-driven моделі суспільного відтворення.

Дихотомія сучасних моделей суспільного відтворення. Розширене відтворення може здійснюватися за різними траєкторіями, що відрізняються конфігурацією використання факторів виробництва. У цьому сенсі принциповим є розмежування трудомісткої-фондозберігаючої і фондомісткої-трудозберігаючої моделей. Перша базується на низькому рівні органічної будови капіталу і орієнтації на зростання за рахунок залучення або інтенсифікації живої праці. Її потенціал є обмеженим: вона супроводжується повільним підвищенням продуктивності й залежністю економічної динаміки від демографічних чинників. Друга модель базується на підвищенні органічної будови капіталу, автоматизації, цифровізації і використанні інтелектуальних систем управління. За цієї моделі жива праця не витісняється, а трансформується, що підвищує вимоги до якості людського капіталу та інституційної спроможності економіки. Вибір між цими моделями визначається конфігурацією ресурсних і демографічних обмежень. За умов скорочення трудового потенціалу трудомістка модель втрачає реалістичність, тоді як фондомістка-трудозберігаюча перетворюється на необхідну умову підтримання розширеного відтворення.

ПОВОЄННА УКРАЇНА: РЕСУРСНІ ОБМЕЖЕННЯ І ВИБІР ТРАЄКТОРІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Перехід від стратегічних орієнтирів до практичного вибору траєкторії повоєнного розвитку неможливий без усвідомлення реальних ресурсних обмежень, які формуються не лише через руйнування матеріально-виробничої бази, а передусім унаслідок безпрецедентних втрат людського потенціалу і деградації критичної інфраструктури.

Демографічні втрати як структурне обмеження. Сукупні демографічні втрати України — з урахуванням безповоротних втрат, міграції і падіння народжуваності — можуть сягати 9—10 млн осіб. Вони мають не лише кількісний, а й глибоко структурний характер, зумовлюючи деформації вікової, гендерної і професійно-кваліфікаційної структур трудових ресурсів.

Руйнування інфраструктури і виробничого потенціалу. Масштабна деградація інфраструктури і виробничих потужностей формує високий «пори́г входу» для відновлення. За оцінками міжнародних інституцій, потреби у відновленні перевищують 520 млрд дол., що унеможлиблює просте повернення до довоєнних пропорцій.

Межі стратегічного оптимізму. Поєднання демографічних і виробничих обмежень робить методологічно вразливими сценарії, засновані на припущенні швидкого відновлення трудових ресурсів. За цих умов підвищення рівня органічної будови капіталу і перехід до фондомістких-трудозберігаючих моделей розвитку постають не як ідеологічний вибір, а як вимушена відповідь на радикально змінені умови повоєнного відтворення.

Інституційна роль Центру моделювання ситуацій. Реалізація ідей розширеного відтворення в повоєнний період потребує інституційних механізмів, здатних забезпечити перехід від нормативних концепцій до кількісно обґрунтованих сценаріїв економічного розвитку. В цьому контексті Центр моделювання ситуацій сформовано як аналітичний інструмент інтеграції теорії розширеного відтворення, емпіричних даних і сценарного аналізу в практику державного управління. У межах його діяльності створено середовище сценарного моделювання повоєнного розвитку економіки, розроблено й апробовано альтернативні сценарії інтенсифікації відтворення з урахуванням дефіциту трудових ресурсів і обмежень виробничої бази. Сценарні розрахунки ЦМС дозволяють здійснювати *ex ante* оцінювання бюджетних, фіскальних і регуляторних рішень, узгоджуючи стратегічні цілі розвитку з реальними ресурсними обмеженнями. Таким чином, він виконує функцію інституційного фільтра між стратегічними деклараціями і можливістю імплементації рекомендацій, які містять ці декларації.

Обмеження і структурні умови реалізації сценаріїв повоєнного розвитку України. Результати сценарного моделювання свідчать, що можливості розширеного відтворення в повоєнній Україні визначатимуться сукупністю жорстких структурних обмежень. Ключовими серед них є демографічні втрати, деформація структури трудових ресурсів і руйнування виробничої та

критичної інфраструктури. Моделювання показує, що дефіцит живої праці має довготривалий характер і не може бути компенсований у середньостроковій перспективі. За цих умов сценарії, засновані на збереженні трудомістких моделей зростання, демонструють низьку економічну реалізованість. Одночасно встановлено, що стабілізація відтворювальних процесів можлива лише за умови системного зростання органічної будови капіталу. Додаткові обмеження формують інституційні чинники — інерційність бюджетної політики, фрагментарність індустріальних програм і недостатня узгодженість інструментів економічної політики із структурними зрушеннями. Таким чином, сценарний аналіз підтверджує, що ігнорування комплексу демографічних, виробничих та інституційних обмежень призводить до розриву між стратегічними орієнтирами і економічною реальністю.

Сценарне моделювання засвідчує, що в повоєнних умовах економічна політика повинна орієнтуватися не на відновлення довоєнних пропорцій, а на формування умов переходу до фондомісткої-трудозберігаючої моделі розширеного відтворення. Демографічні обмеження і дефіцит робочої сили зумовлюють пріоритетність інвестицій у основний капітал, автоматизацію і цифрову інфраструктуру. З огляду на це, ключовим завданням бюджетної та фінансової політики стає концентрація ресурсів на напрямках, здатних забезпечити зростання продуктивності праці й органічної будови капіталу. Індустріальна політика має реалізовуватися на селективній основі з урахуванням потенціалу секторів до швидкої капіталізації і масштабування.

Регуляторна політика повинна бути узгоджена з довгостроковими сценаріями відтворення, сформованими на основі кількісного моделювання. У цьому контексті ЦМС розглядається як інституційний інструмент інтеграції сценарного аналізу в процес ухвалення економічних рішень.

Сценарне моделювання, виконане в аналітичному середовищі ЦМС, дозволило сформувати систему пропозицій щодо реформування економічної політики, які безпосередньо впливають з параметрів реалізованості змодельованих траєкторій розвитку. Ці пропозиції мають контекстний характер і відображають реальні демографічні, фінансові й безпекові обмеження повоєнного періоду.

Бюджетно-фінансова і податкова політика. Результати моделювання демонструють обмеженість інерційної бюджетної моделі. Бюджетна політика має бути переорієнтована на формування інвестиційного ядра відтворення, а податкова система — на стимулювання реінвестування прибутку в зростання уречевленої праці.

Регуляторна політика і управління ризиками. Ключовим завданням держави є зниження системних нефінансових ризиків за допомогою механізмів страхування воєнних ризиків і спеціальних регуляторних режимів для інвестицій у критичну інфраструктуру.

Людський потенціал і галузеві пріоритети. Політика має бути переорієнтована з кількісного відтворення робочої сили на підвищення її якості. Селективна індустріальна політика є доцільною насамперед у секторах з ви-

соким потенціалом компенсації дефіциту праці, зокрема в енергетиці й агропромисловому комплексі.

Інституційна роль Центру моделювання ситуацій. ЦМС має функціонувати як постійно діючий механізм коригування економічної політики на основі регулярного перегляду сценарних параметрів і допущень.

Сценарне моделювання і підготовка системних пропозицій щодо реформування економічної політики здійснювались у межах діяльності ЦМС Інституту системних досліджень у відповідь на запити центральних органів виконавчої влади. Робота виконувалася без залучення бюджетного фінансування, у кооперації з міжнародними організаціями і спеціалізованими агентствами системи ООН. Такий формат забезпечує поєднання національних пріоритетів повоєнного відновлення з міжнародними стандартами аналітичної обґрунтованості та інституційної відповідальності.

Системні пропозиції не замінюють стратегічних концепцій повоєнного розвитку, а лише операціоналізують їх у межах реалістичних сценаріїв, узгоджених з об'єктивними параметрами відтворювального процесу.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Критичний аналіз сучасної літератури засвідчив, що більшість підходів до розширеного суспільного відтворення зберігає нормативний або фрагментарний характер, що обмежуватиме їх пояснювальну й прогностичну спроможність у повоєнних умовах. Це зумовило необхідність переходу до сценарної, імовірнісної логіки аналізу, інтегрованої в макроекономічне моделювання.

2. Неортодоксальне трактування категорії органічної будови капіталу показало, що в умовах цивілізації, керованої даними, відбувається уречевлення не лише фізичної, а й управлінської та когнітивної праці. Дані, алгоритми й цифрові моделі стають формою існування частини функцій координації і ухвалення рішень, трансформуючи структуру постійного капіталу.

3. Встановлено специфіку уречевлення інформації як фактора виробництва: на відміну від матеріальних засобів виробництва, вона не амортизується в класичний спосіб і може багаторазово брати участь у створенні додаткового продукту і збагачуватися в процесі використання, що модифікує механізм перенесення вартості в сучасній економіці.

4. Запропоновано поняття «кібернетична будова виробництва» як структурний параметр алгоритмізації та інформаційної насиченості відтворювального процесу, що концептуально доповнює органічну будову капіталу й дозволяє врахувати цифрово-інноваційну складову розвитку продуктивних сил.

5. Формалізація співвідношень C/V і $Kc/(C+V)$ дала змогу ввести трифакторну динамічну модель $r = f(C/V, Kc, L^*)$, яка відображає взаємозв'язок норми прибутку, структури капіталу й ефективної праці в умовах зростання алгоритмізованого капіталу і створює методологічну основу для по-

дальшої кількісної калібровки й емпіричної верифікації параметрів розширеного відтворення.

6. Показано, що за рахунок зростання кібернетичної складової (K_c) змінюється структурна конфігурація факторів економічної динаміки: зменшується відносна роль кількісного розширення живої праці, зростає значення інноваційного постійного капіталу, а гранична продуктивність праці й капіталу дедалі більшою мірою визначається рівнем алгоритмізації і якістю даних.

7. Сценарне моделювання підтвердило тривалий дефіцит живої праці як внутрішнє структурне обмеження повоєнного розвитку, що робить інерційні трудомісткі моделі економічно нереалістичними й зумовлює необхідність структурної модернізації відтворювальної системи.

8. Обґрунтовано, що за цих умов економічно необхідною траєкторією розвитку є фондомістка-трудозберігаюча модель, яка передбачає узгоджене зростання рівнів органічної і кібернетичної будови капіталу, інтеграцію інновацій у структуру постійного капіталу і підвищення ефективності праці через цифрову інфраструктуру. Реалізація такої моделі потребує трансформації бюджетної, податкової і регуляторної політики відповідно до параметрів відтворювальної рівноваги, визначених у межах трифакторної динамічної конфігурації, з урахуванням впливу K_c на норму прибутку, інвестиційну динаміку і швидкість обороту капіталу.

9. Інституційною передумовою імплементації сучасної data-driven моделі суспільного відтворення є створення і закріплення Центру моделювання ситуацій як постійного механізму сценарного тестування економічної політики, кількісного оцінювання темпів і пропорцій розвитку й коригування відтворювальної траєкторії у повоєнних умовах.

Повоєнний розвиток України можливий лише в разі переходу від нормативних декларацій до кількісно формалізованої, сценарно керованої моделі відтворення, яка враховує механізм взаємодії органічної і кібернетичної будови капіталу і визначає їх вплив на динаміку норми прибутку й обмеження ефективної праці. Саме такий методологічний підхід створює теоретичну основу для моделювання темпів і пропорцій суспільного виробництва і формування інституційної архітектури Центрів моделювання ситуацій. Подальші дослідження доцільно зосередити на кількісній операціоналізації кібернетичної будови виробництва, розвитку сценарного моделювання з урахуванням галузевої і регіональної специфіки, а також на інституційній імплементації фондомісткої-трудозберігаючої моделі як базової траєкторії повоєнного розвитку України.

Подяка. Автор висловлює щирі подяки колегам з Інституту системних статистичних досліджень за професійну підтримку та допомогу в підготовці рукопису до друку. Окрема шана організаціям, що надали доступ до міжнародних і національних баз даних, у тому числі OECD, Світовому Банку, міністерствам економіки, фінансів та цифрової трансформації України, Національному банку України тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Геєць, В. (2025a). Трансформація змісту і структури економічної соціалізації у системі «держава — власність». *Економіка України*. 68. 7(764). 3—25. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.07.003>
- Шаров, О. (2025). Відносини власності та їх трансформація в сучасних умовах (лист до редакції). *Економіка України*. 68. 11(768). 23—28. URL: <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economyukr/article/view/2025-11-2>
- Зверяков, М. (2025a). Формування моделі повоєнного економічного розвитку на основі відтворювального підходу. *Економіка України*. 68. 11(768). 3—22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.11.003>
- Зверяков, М. (2025b). Створення керованої моделі прискореного розвитку на неоіндустріальній основі. *Економіка України*. 68. 12(769). 3—19. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.12.003>
- Marx, K. (1976). *Capital: A critique of political economy*. Vol. 1. Penguin Books. 176 p. URL: <https://ect.humspace.ucla.edu/wp-content/uploads/2025/04/Marx-Capital-Vol-1-Chap-1.pdf>
- Keynes, J.M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. 190 p. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_keynestheoryofemployment.pdf
- North, D. (2012). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511808678>
- Hayek, F. von (2007). *The Road to Serfdom*. London, Routledge. 304 p. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226320533.001.0001>
- Stiglitz, J. (2002). Globalization and Its Discontents. *Economic Notes*. 32(1). 123—142. <https://doi.org/10.1046/j.0391-5026.2003.00107.x>
- Reinhart, C., Rogoff, K. (2009). *The Time Is Different — Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400831722>
- Krugman, P. (2009). *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*. New York, W.W. Norton & Company. URL: https://www.academia.edu/8782383/Krugman_Paul_The_Return_of_Depression_Econom
- Sterman, J. (2000). *Business Dynamics: Systems Thinking and Modeling for a Complex World*. Boston, Irwin McGraw-Hill. 31 p. URL: <https://dspace.mit.edu/bitstream/handle/1721.1/102741/esd-wp-2003-01.13.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Mitchell, M. (2009). *Complexity: A Guided Tour*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195124415.001.0001>
- Pisani-Ferry, J., Weder di Mauro, B., Zettelmeyer, J. (2024). Policy Insight 129: How to de-risk: European economic security in a world of interdependence. *CEPR Policy Insight*. No. 129. URL: <https://cepr.org/publications/policy-insight-129-how-de-risk-european-economic-security-world-interdependence>
- Autor, D., Thompson, N. (2025). Expertise. *Journal of the European Economic Association*. 23(4). 1203—1271. <https://doi.org/10.1093/jeea/jvaf023>
- Jordan, M., Mitchell, T. (2015). Machine Learning: Trends, Perspectives, and Prospects. *Science*. Vol. 349. Iss. 6245. P. 255—260. <https://doi.org/10.1126/science.aaa8415>
- Геєць, В. (2020). Феномен нестабільності — виклик економічному розвитку. Київ, Академперіодика. 456 с. <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.403.456>
- Геєць, В. (2025b). Соціалізація та соціальна якість: від турбулентності до ламінарності. Київ, Академперіодика. 332 с. <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.535.332>
- Геєць, В., Гриценко, А., Єфименко, Т., Бородіна, О. (2022). Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України. Наук. доповідь. НАН України; ДУ «Ін-т екон.

- та прогнозув. НАН України». 305 с. URL: <https://ief.org.ua/publication/naukovi-dopovid/2022/vidnovlennja-ta-rekonstrukcija-provoennoi-ekonomiky-ukrainy>
- Чухно, А. (2012). Модернізація економіки та економічна теорія. *Економіка України*. № 10. С. 24—33.
- Гальчинський, А. (2006). Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Київ, Либідь. 312 с.
- Манцуров, І. (2023). Статистика як основа економіки, керованої даними. Моногр. Київ, ІССД. 282 с.

Надійшла 09.02.2026

Прорецензована 20.02.2026

Доопрацьована 09.03.2026

Підписана до друку 13.03.2026

Оприлюднена 22.04.2026

REFERENCES

- Heyets, V. (2025a). Transformation of the content and structure of economic socialization in the system “state — property”. *Economy of Ukraine*. 68. 7(764). 3—25. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.07.003> [in Ukrainian].
- Sharov, O. (2025). Property relations and their transformation in modern conditions (letter to the editor). *Economy of Ukraine*. 68. 11(768). 23—28. URL: <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economyukr/article/view/2025-11-2> [in Ukrainian].
- Zveryakov, M. (2025a). Formation of post-war economic development model based on a reproductive approach. *Economy of Ukraine*. 68. 11(768). 3—22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.11.003> [in Ukrainian].
- Zveryakov, M. (2025b). Creating a controlled model of accelerated development on a neo-industrial basis. *Economy of Ukraine*. 68. 12(769). 3—19. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.12.003> [in Ukrainian].
- Marx, K. (1976). Capital: A critique of political economy. Vol. 1. Penguin Books. 176 p. URL: <https://ect.humspace.ucla.edu/wp-content/uploads/2025/04/Marx-Capital-Vol-1-Chap-1.pdf>
- Keynes, J.M. (1936). The General Theory of Employment, Interest and Money. 190 p. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_keynestheoryofemployment.pdf
- North, D. (2012). Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511808678>
- Hayek, F. von (2007). The Road to Serfdom. London, Routledge. 304 p. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226320533.001.0001>
- Stiglitz, J. (2002). Globalization and Its Discontents. *Economic Notes*. 32(1). 123—142. <https://doi.org/10.1046/j.0391-5026.2003.00107.x>
- Reinhart, C., Rogoff, K. (2009). The Time Is Different — Eight Centuries of Financial Folly. Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400831722>
- Krugman, P. (2009). The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008. New York, W.W. Norton & Company. URL: https://www.academia.edu/8782383/Krugman_Paul_The_Return_of_Depression_Econom
- Sterman, J. (2000). System Dynamics: Systems Thinking and Modeling for a Complex World. Boston, Irwin McGraw-Hill. 31 p. URL: <https://dspace.mit.edu/bitstream/handle/1721.1/102741/esd-wp-2003-01.13.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Mitchell, M. (2009). Complexity: A Guided Tour. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195124415.001.0001>

- Pisani-Ferry, J., Weder di Mauro, B., Zettelmeyer, J. (2024). How to de-risk: European economic security in a world of interdependence. *CEPR Policy Insight*. No. 129. URL: <https://cepr.org/publications/policy-insight-129-how-de-risk-european-economic-security-world-interdependence>
- Autor, D., Thompson, N. (2025). Expertise. *Journal of the European Economic Association*. 23(4). 1203—1271. <https://doi.org/10.1093/jeea/jvaf023>
- Jordan, M., Mitchell, T. (2015). Machine Learning: Trends, Perspectives, and Prospects. *Science*. Vol. 349. Iss. 6245. P. 255—260. <https://doi.org/10.1126/science.aaa8415>
- Heyets, V. (2020). The phenomenon of instability as a challenge to economic development. Kyiv, *Akademperiodyka*. 456 p. <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.403.456> [in Ukrainian].
- Heyets, V. (2025b). Socialization and social quality — from turbulence to laminarity. Kyiv, *Akademperiodyka*. 332 p. <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.535.332> [in Ukrainian].
- Heyets, V., Grytsenko, A., Iefymenko, T., Borodina, O. (2022). Restoration and reconstruction of the post-war economy of Ukraine. 305 p. URL: <https://ief.org.ua/publication/naukovi-dopovidi/2022/vidnovlennja-ta-rekonstrukcija-povoennoi-ekonomiky-ukrainy> [in Ukrainian].
- Chukhno, A. (2012). Economic modernization and economic theory. *Economy of Ukraine*. No. 10. P. 24—33 [in Ukrainian].
- Halchynskyi, A. (2006). Global transformations: conceptual alternatives. Kyiv. 312 p. [in Ukrainian].
- Mantsurov, I. (2023). Statistics as the foundation of a data-driven economy. Kyiv. 282 p. [in Ukrainian].

Received on February 9, 2026

Reviewed on February 20, 2026

Revised on March 9, 2026

Signed for printing on March 13, 2026

Published on April 22, 2026

Igor Mantsurov, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Director
Institute for System Statistical Studies
20, Antonovycha St., Kyiv, 01004, Ukraine
Extraordinary Professor of the Department
of Statistics and Population Studies
University of the Western Cape
P.O. Box X17, Bellville, Cape Town, 7535, Republic of South Africa

EXPANDED REPRODUCTION OF UKRAINE'S ECONOMY UNDER POST-WAR CONSTRAINTS

The study focuses on theoretical and methodological rethinking of the model of expanded social reproduction, which can be employed in post-war transformation of Ukrainian economy and the formation of a data-driven civilization. This model is based on a reproductive approach considering demographic losses, destruction of production potential of Ukraine, structural imbalances and the growing role of algorithmic capital. The limitations of normative and fragmentary models of expanded reproduction for the analysis of economic dynamics under structural uncertainty and resource constraints are proven.

The study provides both theoretical justification and empirical evidence of the limited analytical and practical potential of normative and fragmented models of expanded reproduction as tools for analyzing economic dynamics under conditions of structural uncertainty and resource constraints, as well as their insufficient effectiveness in improving public governance processes.

The paper proposes an unorthodox interpretation of the organic composition of capital, which takes into account the reification of managerial and cognitive labor in the form of data, algorithms, digital models and artificial intelligence systems. The specifics of reifying the information as a factor of production, capable of repeatedly participating in the creation of surplus value without classical depreciation and of increasing economic value through synergistic effects, is substantiated. The concept of the cybernetic structure of production as a structural parameter of algorithmization and information saturation of the reproductive process is developed.

The ratios C/V and $Kc/(C+V)$ are formalized, and on this basis a three-factor dynamic model $r = f(C/V, Kc, L^*)$ is developed, which integrates the structural configuration of capital, the level of algorithmization of production and management, and effective labor into a unified analytical framework for modeling the rate of profit, as well as the dynamics and proportions of expanded reproduction, with the possibility of further empirical verification of its parameters.

The growth of the cybernetic component is shown to modify the configuration of economic dynamics factors and expand the boundaries of the capital-intensive and labor-saving development trajectory.

The results of scenario modeling conducted as part of the activities of the Center for Situation Modeling as a division of the Institute for System Statistical Studies confirm the need for institutional consolidation of this model as the basic one for the post-war period and form a methodological foundation for adjusting the state's budgetary, investment and regulatory policies in accordance with the parameters of the reproductive equilibrium, determined within the three-factor dynamic configuration, taking into account the impact of changes in the levels of organic and cybernetic composition of capital on the rate and volume of profit, investment dynamics, including in innovation-driven sectors of the economy, and the speed of capital turnover.

Keywords: *expanded reproduction; organic and cybernetic composition of capital; reproduction models; scenario modeling; post-war development; demographic constraints; destruction of critical infrastructure; state economic policy.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2026.04.045>

УДК 327(73)+338.2+339.5+339.9

JEL: F02, F52, F55, O51

В.Р. СІДЕНКО, д-р екон. наук, член-кореспондент НАН України,

головний науковий співробітник відділу моделювання

та прогнозування економічного розвитку

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

вул. Панаса Мирного, 26, Київ, Україна

e-mail: v_sidenko@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4195-5351>

ВПЛИВ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США “AMERICA FIRST” НА ЗМІНИ У СВІТОВОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ПОРЯДКУ

Розглянуто ключові параметри зовнішньої політики США “America First”, що реалізується адміністрацією президента Д. Трампа, та її вплив на процес кардинальних змін у системі світового економічного порядку. Проаналізовано торговельну політику США, побудовану на принципах протекціонізму, заміщенні дії багатосторонніх інститутів двостороннім транзакціонізмом, прагненні до глобального домінування на основі американської сили в економічній, політичній і військовій сферах. Визначено можливі перспективи цього політичного курсу.

Ключові слова: зовнішня (економічна) політика США; світовий (міжнародний) порядок; протекціонізм; транзакціонізм; глобальне домінування.

Загальна динаміка світової економіки і структурні зміни в ній величезною мірою зумовлюються характером глобального інституційного середовища та його еволюцією, змінами у формах і механізмах функціонування норм і правил, які регулюють міжнародні економічні відносини і у своїй цілісності утворюють те, що дістало назву «світовий економічний порядок» як невід’ємна

Ц и т у в а н н я: Сіденко, В. (2026). Вплив зовнішньої політики США «America First» на зміни у світовому економічному порядку. *Економіка України*. 69. 04(773). 45—70. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2026.04.045>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

складова більш широкого поняття «світовий порядок»¹. Характерною особливістю нинішнього етапу світового розвитку є кардинальні зрушення в глобальній інституціональній архітектоніці, спричинені змінами в глобальному співвідношенні сил, появою нових центрів економічної сили за відносного (а інколи й абсолютного) зменшення силового впливу старих світових центрів. Ці тенденції породжують істотне загострення геополітичної і геоекономічної конкуренції, яка кардинально підсилюється сучасними епохальними технологічними трансформаціями, що ведуть до інтенсивної структурної перебудови світового виробництва й обміну.

Надзвичайно важливим у цьому контексті стає фактор лідерства в концептуальному обґрунтуванні процесу оновлення світового порядку і забезпечення глобальної підтримки концептуальних візій країн — світових лідерів, а також розроблення дієвих механізмів практичної імплементації сформованих у рамках цих візій принципів і пріоритетів. За таких умов особливо велика роль, безумовно, належить зовнішній політиці США — країни, яка, власне, була головним архітектором світового порядку і ключовим ініціатором створення низки глобальних інститутів економічного регулювання після Другої світової війни; більше того — їх головним бенефіціаром як в економічному (панування мультинаціональних корпорацій на основі американського капіталу), так і політичному (переважаючий контроль США над процесами формування глобальних норм і правил) плані.

Феномен політики президента Д. Трампа, головний стрижень якої дуже вдало передає її керівне гасло «America First» (з неоднозначним змістом, який можна передати і як «Америка понад усе», і як «Америка попереду всіх»), є кардинальним відходом від принципів економічного лібералізму, на яких базувався підхід США до світового економічного порядку протягом усього періоду з 1945 р. Принципи вільної торгівлі й вільних потоків капіталу рішуче відкинуто на користь політики протекціонізму і далекосяжного втручання Америки у функціонування міжнародних ринків. Цей новий підхід, який у обмеженій формі проявлявся ще під час першого президентства Д. Трампа (2017 — початок 2021 рр.), став дійсно системоутворюючим від самого початку в січні 2025 р. другого терміну його президентства.

Такі фундаментальні політичні зміни породили в усьому світі шквал дискусій і публікацій, присвячених визначенню впливу нової політики США на процеси деструкції старого світового порядку й можливого формуванню нових засад світоустрою, основний зміст яких буде проаналізований далі в цій статті. Запропоновано різноманітні й далеко неоднозначні оцінки процесу змін, що відбувається, хоча в абсолютній більшості в них присутня гра-

¹ Саме поняття «міжнародний порядок» є досить умовним. Як зазначав патріарх американської зовнішньої політики Генрі Кіссінджер, «ніякого воістину глобального «світового порядку» ніколи не було»; «єдиною загальновизнаною підставою існуючого світового порядку залишаються вестфальські принципи. Вестфальська система поширилася по всьому світу як кістяк міжнародного порядку, що охоплює численні цивілізації і регіони, адже європейські країни в процесі експансії несли з собою шаблон власного міжнародного порядку» (Kissinger, 2014).

нича занепокоєність хаотичним і досить волюнтаристським характером перебігу цього процесу, його істотними суперечностями й гострими конфліктами. Водночас відчувається досить сильна залежність експертних оцінок від світоглядних і морально-етичних засад дослідників, що нерідко підпорядковує аналіз проблеми апріорно заданим ціннісним перевагам і заважає прагматичному баченню дуже складного, неоднозначного й важко передбачуваного характеру процесу змін.

Отже, **метою статті** є намагання узагальнити наявні тренди переформування світового економічного порядку під впливом американської політики «America First», визначити можливі перспективи й альтернативні шляхи даного процесу на основі аналізу його рушійних сил і об'єктивно існуючих чинників та суперечностей середовища їх розвитку.

ПОЛІТИКА “AMERICA FIRST”: ПЕРЕДУМОВИ, ДИНАМІКА І ХАРАКТЕРИСТИКИ

У найбільш концентрованій формі новий зовнішній курс США був проголошений у програмній заяві державного секретаря США М. Рубіо під час затвердження його на посаді в Сенаті США ², де він відверто стверджував, що правила світової економіки, сформовані після Другої світової війни, «почали грати проти національних інтересів США», оскільки базувалися на небезпечній омані (dangerous delusion) — «кінця історії», «ліберального світового порядку», «єдиної сім'ї людства» і «громадянства світу». Було проголошено, що «майже релігійна відданість вільній і необмеженій торгівлі» призвела до скорочення середнього класу, залишила робітничий клас у кризі, зруйнувала промисловий потенціал і підштовхнула критичні ланцюжки поставок у руки противників і суперників, а «ірраціональне прагнення до максимальної свободи пересування людей призвело до історичної кризи масової міграції» в Америці й у всьому світі, яка «загрожує стабільності суспільств і урядів». Такий кардинальний злам політико-економічної орієнтації було б легковажно відносити виключно до персональних світоглядних особливостей і політичної культури нинішнього керівництва США. Адже є підстави для ідентифікації істотних об'єктивних і суб'єктивних соціальних передумов, які забезпечують цій зміні принципів достатню стійкість і силу впливу.

По-перше, її витоки зумовлено тим, що в електоральному плані Республіканська партія США більшою мірою, ніж Демократична, пов'язана із «серединними» штатами, які, на відміну від прибережних штатів на узбережжі Атлантичного і Тихого океанів, зовсім не стали безумовними бенефіціарами процесу глобалізації: навпаки, саме тут спостерігалися більш виразні процеси згорання старих виробництв, втрата робочих місць, деградація інфраструктури внаслідок зниження глобальної конкурентоспроможності. Елек-

² Secretary-designate Marco Rubio SFRC Confirmation Hearing Opening Remarks January 15, 2025. URL: https://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/6df93f4b-a83c-89ac-0fac-9b586715afd8/011525_Rubio_Testimony.pdf

торат цих штатів дуже чутливий до гасел захисту національної економіки від надмірної конкуренції і в цілому до намагань відродити «славне минуле».

По-друге, наростаючий виклик глобальним економічним (і не лише) позиціям США з боку провідних держав так званого Глобального Півдня внаслідок значно вищих темпів економічного і подекуди технологічного розвитку останніх (особливо це стосується Китаю і низки держав Південно-Східної Азії) сприймається багатьма американцями як ерозія їх глобальної могутності й навіть виклик світоглядним засадам, сформованим батьками-засновниками США, у яких центральне місце посідають відчуття американської винятковості та претензії на особливу світову роль у поширенні прогресу.

По-третє, в американській культурі, сформованій на особливій ролі персональної свободи і протестантської моралі, американський інтерес постає як базова цінність, що не може залежати від жодних зовнішніх правил і норм, спроможних його обмежувати. Це означає, що США схильні апелювати до міжнародних правил лише тоді, коли вони не лише відповідають їх національним інтересам, але й повністю від них залежать. І навпаки, США схильні до ігнорування і навіть руйнування тих норм, які вступають у конфлікт з розумінням американською політичною елітою своїх інтересів.

У цілому політика адміністрації Трампа щодо зміни світового порядку, який склався після Другої світової війни, є, напевно, **фундаментальним довготривалим чинником**, тому вона потребує поглибленого й системного вивчення і врахування в політико-економічних процесах. Цей курс спрямовано на консервативний ренесанс у суспільному й економічному розвитку США і світу в цілому, побудову нового світового порядку саме на консервативних засадах, основи яких формувалися ще в XIX ст. Важко не помітити значної спорідненості цього курсу з постулатами доктрини Монро, політики розбудови і територіального розширення молоді та енергійної американської держави її першими президентами в XIX ст.

За всієї структурної складності й функціональної неоднозначності цієї політики одну з ключових ролей у ній відіграє нова торговельна політика «America First», пріоритетність якої підтверджується тим, що кардинальні зміни в цій сфері були ініційовані одразу після інавгурації 47-го президента США 20 січня 2025 р. Саме в цей день він підписав Президентський меморандум щодо торговельної політики «America First»³, яким доручив своїй адміністрації розслідувати причини великого і постійного щорічного дефіциту торговельного балансу США, економічні наслідки й ризики для національної безпеки, що виникають унаслідок цього, а також виявити недобросовісні торговельні практики інших країн. 13 лютого 2025 р. був підписаний Президентський меморандум під назвою «Взаємна торгівля та тарифи»⁴, який доручив

³ America First Trade Policy: Memorandum. *The White House*. 2025. Jan 20. URL: <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/01/america-first-trade-policy/> (дата звернення: 05.03.2025).

⁴ Reciprocal trade and Tariffs: Memorandum. *The White House*. 2025. Feb 13. URL: <https://www.whitehouse.gov/articles/2025/02/reciprocal-trade-and-tariffs/> (дата звернення: 22.10.2025).

провести подальший огляд так званої «невзаємної торговельної практики» партнерів США і встановив зв'язок між «невзаємною практикою» і торговельним дефіцитом США. Результати цих розслідувань стали основою для подальших обмежувальних торговельних заходів, які були запроваджені в режимі посилення на надзвичайну ситуацію національного масштабу (national emergency), а саме загрозу національній безпеці й економіці США.

Спираючись значною мірою на меркантилістські уявлення стосовно міжнародних торговельних відносин та їх ефектів для економічного розвитку, розробники нової торговельної політики США поклали як її важливу концептуальну основу критерій торговельного балансу, з трактуванням наявності від'ємного сальдо в торгівлі як безсумнівної ознаки відсутності взаємності в торговельних відносинах і, більше того, наявності загрози національній безпеці США. Останній аргумент є, по суті, козирною картою, якою криються будь-які аргументи, що апелюють до чинних міжнародних торговельних норм. Виходячи з цих принципових засад у політику був запроваджений специфічний і не бачений раніше інструмент — так званий взаємний тариф (reciprocal tariff), яким і намагалися виправляти «торговельні дисбаланси» — з досить дивною, з позиції теоретичних засад міжнародної торгівлі, формулою обрахування величини:

(торговий дефіцит з країною / загальний імпорт з країни) : 2.

Фундаментальними властивостями цього тарифу стали його виразна диференціація в географічному відношенні, непостійний характер у часовому вимірі й максимальний рівень стосовно низки країн, що розвиваються⁵. Особливість цієї системи регулювання полягає в тому, що впроваджується постійний моніторинг за такими параметрами, як дефіцит торговельного балансу США, «відсутність взаємності у двосторонніх торговельних відносинах», нерівномірні тарифні ставки і нетарифні бар'єри, економічна політика торговельних партнерів США та ін., кожен з яких потенційно є підставою для подальших істотних змін у рівнях мита. Іншою важливою характеристикою став тісний зв'язок механізму додаткового тарифного обкладання імпорту з проведенням між США і країнами-партнерами двосторонніх торговельних переговорів, у рамках яких почали узгоджуватися специфічні для кожної країни рівні тарифу — явно врозріз з базовим принципом багаторстороннього торговельного режиму, встановленого в рамках СОТ.

Висока залежність рівнів імпорتنих тарифів від контексту двосторонніх відносин США з окремими країнами, яка розмиває базовий принцип

⁵ «Взаємний тариф», встановлений 2 квітня 2025 р., коливався в діапазоні від 11 до 50 %, а скоригований 31 липня 2025 р. — від 0 до 41 %. Тут і далі по тексту інформація про вжиті торговельні заходи та їх зміну базується на офіційних текстах ухвалених виконавчих наказів і прокламацій президента США, розміщених на офіційному вебпорталі Білого дому (URL: <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/>). У зв'язку з надзвичайно великою кількістю нормативно-правових актів у цій сфері й обмеженнями граничного обсягу статті деталізовані посилання в тексті наводяться лише на основні регулюючі документи.

COT — універсальність митного режиму, його рівність для всіх країн-учасниць, — ще більше посилюється тим, що США застосовують на двосторонній основі й інші (поза механізмом «взаємного мита») інструменти на підставі наявних або уявних загроз їх національній безпеці неекономічного походження. Серед них головна роль була надана заходам щодо країн, звинувачених у сприянні нелегальному надходженню до США наркотичних речовин та їх прекурсорів і нелегальній міграції. Такі спеціальні торговельні заходи щодо окремих країн — важливих торговельних партнерів США стали вживатися з посиленням (явно спірним) на Закон про міжнародні надзвичайні економічні повноваження (International Emergency Economic Powers Act — ІЕЕРА) 1977 р., який є основою застосування США режиму санкцій у міжнародних відносинах. Проте особливістю його використання в новітніх умовах стали надзвичайне розширення сфери і систематичність його дії.

Головними жертвами цього механізму стали **Канада і Мексика**, коли з 4 лютого 2025 р. (з уточненнями від 6 березня 2025 р.) відносно імпорту з цих країн товарів, що не відповідають правилам походження товарів згідно з Угодою USMCA, було введено додаткове 25%-ве мито (10 % — на енергетичні продукти з Канади і поташ походженням з Канади і Мексики), яке з 1 серпня 2025 р. було підвищене для Канади до 35 % через її «недостатнє співробітництво». Другим ключовим об'єктом застосування спеціальних торговельних заходів став **Китай**, для якого з 4 лютого 2025 р. було встановлене додаткове імпортне мито в розмірі 10 %, збільшене з 3 березня 2025 р. до 20 % з поверненням знову до 10 % з 10 листопада 2025 р.

Ще одним інструментом торговельного впливу на інші країни стало застосування політично зумовленого санкційного режиму, що демонструється випадком **Бразилії**, до великої групи товарів походженням з якої 30 липня 2025 р. були запроваджені додаткові імпортні мита в розмірі 40 % на підставі того, що нібито «масштаби та серйозність нещодавньої політики, практики і дій уряду Бразилії»⁶ становлять незвичайну і надзвичайну загрозу національній безпеці, зовнішній політиці та економіці Сполучених Штатів». Однак у результаті переговорів цей режим був скоригований з 13 листопада 2025 р. шляхом вилучення із санкційного списку низки сільськогосподарських товарів.

Відносно **Індії** спеціальні заходи були вжиті виконавчим наказом Президента США від 6 серпня 2025 р.: додаткове 25%-ве імпортне мито на підставі того, що ця країна купує російську нафту, яке було скасоване 6 лютого 2026 р. на підставі зафіксованого «прогресу у виконанні Індією вимог США». Дуже показовим тут є те, що США не наважилися, незважаючи на свої погрози, запровадити аналогічне мито на імпорт з Китаю, який є провідним у світі покупцем нафти з РФ. Це ще раз підкреслило досить довільний режим застосування Америкою торговельних заходів під впливом специфічних політичних

⁶ За цими розмитими формулюваннями крилося невдоволення як деякими аспектами внутрішньої політики нинішнього уряду Бразилії, так і його активною роллю в рамках БРІКС.

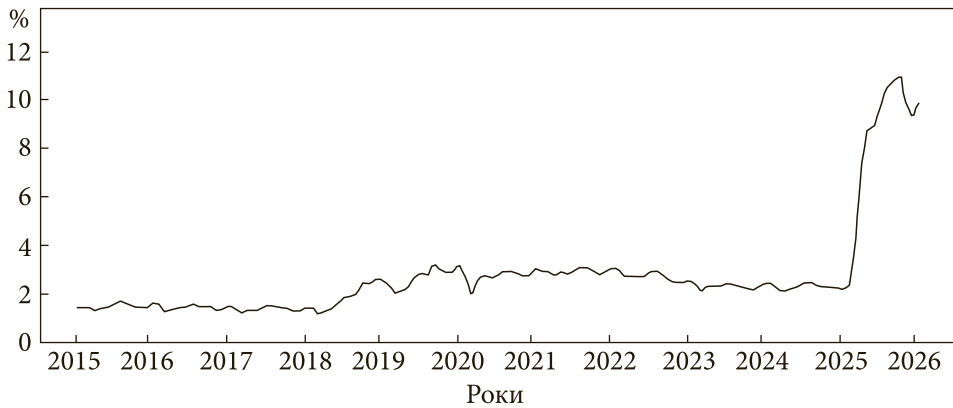

Рис. 1. Середньомісячні рівні імпортного тарифу в період з січня 2015 р. по січень 2026 р. для всіх країн світу і всіх галузей, %

Джерело: адаптовано автором за: Heerman K., Patt A. Tracking trade amid uncertain and changing tariff policies. *Brookings*. 2026. Mar 12 URL: <https://www.brookings.edu/articles/tracking-trade-amid-uncertain-and-changing-tariff-policies/> (дата звернення: 16.03.2026).

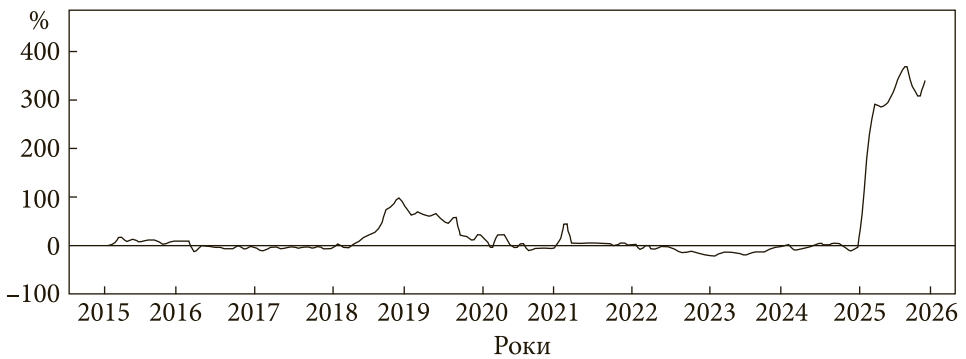

Рис. 2. Річні темпи зміни середніх рівнів імпортного тарифу в період з січня 2015 по січень 2026 р. для всіх країн світу і всіх галузей, %

Джерело: адаптовано автором за: Heerman K., Patt A. Tracking trade amid uncertain and changing tariff policies. *Brookings*. 2026. Mar 12. URL: <https://www.brookings.edu/articles/tracking-trade-amid-uncertain-and-changing-tariff-policies/> (дата звернення: 16.03.2026).

міркувань стосовно кожної окремої країни. Зазначене підтверджується і відсутністю ескалації митних тарифів США відносно РФ, Білорусі та КНДР.

Диференціація режимів торговельної політики в розрізі окремих країн доповнювалася диференційованим режимом стосовно окремих важливих для США ринків. Причому тут застосовуються не лише імпортні тарифи, але й низка інших інструментів — експортний контроль, стимули для збільшення внутрішнього виробництва, політика зміцнення ланцюгів поставок, стратегічні інвестиції, реформи у сфері видачі дозволів. Торговельні заходи, вжиті адміністрацією Д. Трампа у 2025 р. відносно окремих ринків, охоплювали такі сектори, як сталь і алюміній, мідь, деревина і пиломатеріали, а та-

кож похідні від них продукти (зокрема, паперові вироби, меблі й шафи), сільськогосподарські товари, автомобілі. Цю низку галузей 14 січня 2026 р. було доповнено сектором виробництва кричних матеріалів і похідних від них продуктів, що передбачає ініціацію переговорів з постачальниками з можливим встановленням «цінових стель» на закордонні матеріали і продукти, запровадженням торговельних обмежень щодо обсягів таких поставок на ринок США з їх заміщенням виробництвом усередині країни.

У цілому динаміка тарифного захисту США за період з січня 2025 р., як показують дані відповідної бази даних Інституту Брукінгса (США)⁷, характеризується значною волатильністю і непередбачуваністю змін⁸ (рис. 1, 2). При цьому слід особливо наголосити, що темп зростання середнього ефективного рівня тарифів на імпорту до США після запровадження в березні 2025 р. «взаємних тарифів» став безпрецедентним за 135 років, що засвідчують оцінки відомого агентства Fitch від 3 березня 2025 р.⁹

Експертні оцінки показали, що за дев'ять місяців 2025 р. США застосували додаткові тарифи до значної частини свого імпорту за середніми ставками мита 17,9 %, які востаннє були на цьому рівні ще в 1940 р. Такі мита обходилися зарубіжним експортерам до США на 30 млрд дол. на місяць більше, ніж це було до початку проведення торговельної політики Трампа. Тільки тарифи, стягнуті в рамках ІЕЕРА, означали додаткове обкладання митом на понад 1 трлн дол. протягом наступних 10 років (Wolf, 2025). Загалом надмірне покладання на механізми захисту в умовах надзвичайних ситуацій призвело до різкої гіпертрофії цих інструментів регулювання торгівлі, оскільки, за підрахунками фахівців, 29 % імпорту США підпало під дію надзвичайних тарифів (emergency tariffs)¹⁰, що стало абсолютно аномальною величиною в контексті правил міжнародної торговельної системи. Отже, серйозна протидія новій торговельній політиці США з боку як залежного від імпорту американського бізнесу¹¹, так і значної частини американської політичної еліти,

⁷ Деталізований огляд динаміки торговельних заходів міститься також у: Bown Ch.P. Trump's trade war timeline 2.0: An up-to-date guide. *Peterson Institute for International Economics*. 2026. Feb. 20. URL: <https://www.piie.com/blogs/realtime-economics/2025/trumps-trade-war-timeline-20-date-guide> (дата звернення: 21.02.2026).

⁸ Dozi Ezi-Ashi, Sands, Ch. Tracking Trump's tariffs and other trade actions. *Brookings*. 2026. Mar 02. URL: <https://www.brookings.edu/articles/tracking-trumps-tariffs-and-other-trade-actions/> (дата звернення: 03.03.2026).

⁹ Fleck A. U.S. Tariffs Forecast To Hit Highest Levels Since 1910 Under Trump. *Statista*. 2025. Apr 03. URL: <https://www.statista.com/chart/34236/average-effective-tariff-rate-on-us-imports/> (дата звернення: 08.04.2025).

¹⁰ Gamio L., Collins K., Swanson A. Almost Half of U.S. Imports Now Have Steep Tariffs. *The New York Times*. 2025. Nov 05. URL: <https://www.nytimes.com/interactive/2025/11/05/business/economy/trump-tariffs-us-imports.html> (дата звернення: 04.12.2025).

¹¹ Показовою в цьому відношенні стала гостра критика цієї політики з боку Ілона Маска — найбагатшої людини світу і ключового фінансиста передвиборчої програми Д. Трампа.

пов'язаної з розвитком економічної глобалізації, виникла не випадково і призвела до порушення судових справ проти президента Д. Трампа, якого звинуватили в розширеному трактуванні торговельних повноважень президента, встановлених законами США. Наслідком стало ухвалення 20 лютого 2026 р. Верховним судом США принципового рішення, що скасувало імпорتنі мита, запроваджені на підставі закону ІЕЕРА, і поширилося на переважну частину імпорتنих мит, запроваджених з січня 2025 р. Тим самим торговельній політиці Д. Трампа було завдано серйозного удару, який змусив американську адміністрацію зупинити дію більшості запроваджених тарифних заходів щодо імпорту і терміново шукати механізми компенсації за рахунок залучення альтернативних інструментів торговельних обмежень. Передусім, це Розділ 232 Закону про розширення торгівлі (Section 232 of the Trade Expansion Act), який регулює тарифи за критерієм національної безпеки, і Розділи 122 (серйозні платіжні дисбаланси та валютні коливання), 201 (захисні заходи в разі завдання імпортом шкоди вітчизняному виробництву) і 301 (заходи проти недобросовісної торговельної практики) Закону про торгівлю (Trade Act) 1974 р. Однак вони не дають таких широких можливостей для оперативного і масштабного в часі й за обсягом регулювання (передумови запровадження, тривалість дії, максимальний розмір та ін.), як ІЕЕРА. Саме на підставі Розділу 122 Закону про торгівлю 20 лютого 2026 р. був запроваджений універсальний (для всіх країн без винятку і на одному рівні) додатковий 15%-вий імпортний тариф, який передбачає лише тимчасовий (до п'яти місяців) режим додаткового митного оподаткування.

Таким чином, утворилась якісно нова ситуація, коли США більше не можуть спиратися головним чином на протекціоністську торговельну політику і доволіно застосовувані на двосторонній основі принципи транзакціонізму. Це актуалізує підвищення уваги американського керівництва до альтернативних політичних напрямів та інструментів.

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ІНСТРУМЕНТІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ «AMERICA FIRST»: НОВА СТРАТЕГІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У комплексі політико-економічних пріоритетів адміністрації Д. Трампа від самого початку політика захисту внутрішнього ринку була вмонтована в більш широкий арсенал політичних пріоритетів та інструментів. Зокрема, захисна за своїм змістом торговельна політика поєднувалася з наступальною інноваційною політикою в напрямі *забезпечення технологічної переваги Америки*, насамперед у сфері новітніх технологій (наприклад, у сфері штучного інтелекту, розвитку цифрових фінансових технологій та ін.). Це робить торговельну політику вже не виключно захисною, а більш наступальною в напрямі *забезпечення американського глобального лідерства*. Проте особливо велику роль у розширенні рамок впливу комплексу політичних заходів, спрямованих на зовнішній світ, має відігравати ухвалена в листопаді 2025 р. нова версія

Стратегії національної безпеки США (далі — Стратегія)¹², яка по-новому розставила американські геополітичні пріоритети, докорінно скоригувавши версію Стратегії, ухваленої за президентства Дж. Байдена. Нова Стратегія виходить з низки важливих критичних тверджень відносно минулих стратегічних орієнтацій, які тепер проголошуються принципово хибними і такими, що підлягають припиненню:

- готовність Америки назавжди нести глобальний тягар, щодо якого «американський народ не бачить зв'язку з національними інтересами»;
- переоцінка здатності Америки масивно фінансувати одночасно регулювання й адміністрування соціального забезпечення і комплекс військових, дипломатичних, розвідувальних цілей та міжнародної допомоги;
- надзвичайно помилкові та руйнівні ставки на глобалізм і так звану «вільну торгівлю»;
- дозвіл союзникам і партнерам «перекладати витрати на свою оборону на американський народ», а іноді й «втягувати США у конфлікти та суперечки, що є центральними для їх інтересів, але периферійними або такими, що не мають відношення до власних інтересів Америки»;
- прив'язка американської політики до мережі міжнародних інституцій, деякі з яких «керуються відвертим антиамериканізмом», а багато — транснаціоналізмом.

Серед регіональних пріоритетів Стратегії явно виокремлюються американський континент і тихоокеанський регіон, з прямою апеляцією до наслідування Трампом доктрини Монро («Америка для американців») і гаслом «залучати та розширювати» (enlist and expand)¹³, вимогою захисту Західної півкулі «від ворожого іноземного вторгнення або володіння ключовими активами» і контролю над критично важливими ланцюгами поставок; вимога безпечних і надійних ланцюгів поставок і доступу до критично важливих матеріалів висувається і відносно Індो-Тихоокеанського регіону.

Серед п'яти головних пріоритетів, визначених Стратегією національної безпеки США, найбільшу увагу привертають проголошений кінець епохи масової міграції, намір «протистояти антидемократичним і керованим елітами обмеженням основних свобод у Європі, англосфері й решті демократичного світу», проголошене створення мережі розподілу тягарів витрат (burden-sharing network), утворення «цільових партнерств», які використовуватимуть економічні інструменти для узгодження стимулів, розподілу тягаря

¹² National Security Strategy of the United States of America. November 2025. The White House. 33 p. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2025/12/2025-National-Security-Strategy.pdf>

¹³ Умови наших союзів, а також умови, на яких ми надаємо будь-яку допомогу, — наголошується в Стратегії відносно країн Західної півкулі, — повинні залежати від «зменшення зовнішнього впливу ворожих сил — від контролю над воєнними об'єктами, портами і ключовою інфраструктурою до придбання стратегічних активів у широкому сенсі. Тут — прямий натяк і на Китай, і до певної міри на ЄС з його намірами експансії на американський континент, зокрема, через механізм угоди з об'єднанням МЕРКОСУР.

з односторонніми союзниками і наполягатимуть на реформах, що закріплять довгострокову стабільність (винагородою за співробітництво із США має стати сприятливіший режим у комерційних питаннях, обміні технологіями й закупівлі оборонних товарів). Останній з проголошених пріоритетів — економічна безпека, що охоплює шість пріоритетних економічних цілей: збалансування торгівлі, забезпечення доступу до критично важливих ланцюгів поставок і матеріалів, реіндустріалізацію, відродження оборонно-промислової бази, забезпечення домінування в секторі енергетики, збереження і збільшення домінування фінансового сектору Америки. При цьому Стратегія відкидає ідеології «зміни клімату» і «чистого нуля», які розглядає як «катастрофічні» й такі, що «сильно зашкодили Європі, загрожують Сполученим Штатам і субсидують ... противників».

Увагу привертає закріплена в оновленій Стратегії відмова від невтручання уряду в ринкові процеси в міжнародних економічних відносинах, що відображає погляди неоконсервативного крила Республіканської партії США. Так, просування інтересів американського бізнесу в Західній півкулі має спиратися на визначення урядом США стратегічних можливостей придбання та інвестування для американських компаній у регіоні й прив'язку цих можливостей до програм фінансування уряду США, включаючи (але не обмежуючись) програми Державного департаменту, міністерств війни та енергетики, Управління малого бізнесу, Міжнародної корпорації з фінансування розвитку, Експортно-імпортного банку і корпорації «Виклики тисячоліття» (Millennium Challenge Corporation). Ці урядові установи «повинні бути використані для фінансування частини витрат на придбання американських товарів за кордоном». Угоди, що укладаються США, мають передбачати для американських компаній «контракти з єдиним джерелом» (sole-source contracts), а іноземні компанії, які будують інфраструктуру в регіоні, підлягають «витісненню» — що є обмежувальною діловою практикою і відходом від норм вільної конкуренції.

Щодо Азії стратегія передбачає мегаціль — «виграти економічне майбутнє» (win the economic future), забезпечуючи лідерство з позиції сили. Стратегічний підхід США базується на тому, що Індो-Тихоокеанський регіон «уже є і далі буде одним з ключових економічних і геополітичних театрів протистояння наступного століття». При цьому США формально виступають під гаслом «вільного і відкритого Індо-Тихоокеанського регіону», що явно контрастує з базовим підходом у випадку Західної півкулі. Центральною проблемою для США тут виступає, безперечно, Китай, відносно якого Стратегія формулює завдання перерозподілу балансу на основі «взаємності й справедливості для відновлення економічної незалежності Америки»: торгівля з Китаєм має бути збалансованою і зосередженою на «нечутливих факторах». У цьому контексті США, не звертаючи, очевидно, уваги на сказане стосовно регіону Західної півкулі, збираються покласти край «хижацьким, керованим державою субсидіям і промисловим стратегіям», «недобросовісній торговельній практиці», убезпечити американські ланцюги постачання від загроз у доступі

Амери́ки до критично важливих ресурсів, зокре́ма мінералів і рідкоземельних елементів¹⁴. США проголосили намір утворювати коаліції з країнами-союзниками і партнерами (тут особливий наголос робиться на Індію) з метою використання об'єднаної економічної потужності, щоб захистити провідне становище у світовій економіці й забезпечити, щоб «економіки союзників не підпорядковувалися жодній конкуруючій державі» (тобто Китаю).

Важливими завданнями в контексті перебалансування відносин у цьому регіоні виступає курс не лише на підвищення американської конкурентоспроможності й прискорення американських інновацій, але й на структурні зміни в самій китайській економіці. Остання, за американським задумом (чи не дежавю так званих опіумних війн ХІХ ст.?), «повинна бути зорієнтована» (через відповідні торговельні політики Європи, Японії, Південної Кореї, Австралії, Канади, Мексики та інших провідних країн) на внутрішнє споживання, оскільки тільки в такий спосіб, на думку американських керманичів, можуть бути поглинуті «величезні надлишкові потужності Китаю».

Важливим напрямом американської політики проголошено протидію міжнародній фінансовій експансії Китаю. Відштовхуючись від твердження про те, що Китай ніби перетворив 1,3 трлн дол. своїх торговельних надлишків у позики своїм торговельним партнерам, США мають намір використати спільно з Європою, Японією, Південною Кореєю та іншими союзниками чисті іноземні активи на суму 7 трлн дол., а також сукупні активи міжнародних фінансових установ, включаючи багатосторонні банки розвитку, які володіють сукупними активами обсягом 1,5 трлн дол.

Європейський напрям політики США лише третій у списку і переповнений досить критичних оцінок Європи, зокре́ма: «економічна стагнація», «економічний занепад», «цивілізаційне стирання» (civilizational erasure), «підри́в політичних свобод і суверенітету», «втрата національної ідентичності й впевненості в собі». Стратегія поставила під сумнів здатність Європи залишатися надійним союзником США в разі збереження нинішніх тенденцій, закликала до «коригування нинішньої траєкторії руху Європи» й відмови від її «невдалої зосередженості на регуляторному зашморгу», стверджуючи, однак, що Європа є стратегічно і культурно важливою для Сполучених Штатів, а трансатлантична торгівля — одним із стовпів світової економіки і американського процвітання.

У цілому нова версія Стратегії національної безпеки стає стратегічною основою американської версії переформатування світового економічного і політичного порядку й побудови Pax Americana вже не на основі ідеології глобалізації, а на базі американізації світу через американську глобальну потужність і потенціал домінування у світі. Така трансформація американської зовнішньої політики, яка своєрідним чином поєднує традиційні для палео-

¹⁴ Тобто США відмовляють іншим країнам, передусім Китаю, у праві проводити ту політику, яку самі для себе вважають цілком правомірною стосовно великого американського континенту.

консерваторів засади *ізоляціонізму* і характерні для неоконсерваторів засади *експансіонізму*, загалом є сумісною з механізмами протекціонізму в економіці, що сприяє нарощуванню власного (ендогенного) потенціалу економічного і технологічного розвитку. Проте вона є абсолютно несумісною з підпорядкуванням глобальним і взагалі міжнародним нормам, які йдуть урозріз з прагненнями американського домінування. Саме тому окремим напрямом політики постають прогресуюча деструкція глобальних інститутів як носіїв багатосторонніх або універсальних норм і правил та їх заміщення двосторонніми відносинами на основі угод (deals) із США, здатних змінюватися залежно від зміни балансу сил.

Про кардинальний перегляд політики стосовно міжнародних організацій, участі США в низці міжнародних угод і політики надання міжнародної допомоги свідчили ухвалені вже в перший день після інавгурації Трампа вихід США із Всесвітньої організації охорони здоров'я і Паризької кліматичної угоди, проголошення загального перегляду зобов'язань США за Рамковою конвенцією ООН про зміну клімату, а також оголошення про істотну зміну умов застосування до США положень Глобальної податкової угоди ОЕСР (OECD Global Tax Deal). За два тижні потому був оголошений перегляд політики відносно окремих інститутів системи ООН і фінансування всіх міжнародних організацій. Апогеєм цієї політики стало ухвалення 7 січня 2026 р. рішення¹⁵ про вихід загалом із 66 міжнародних організацій, з яких 31 входить до системи ООН, у тому числі 17 організацій, конвенцій та договорів — у сфері охорони довкілля, кліматичних змін, природних ресурсів і сталого розвитку, 13 — у сфері розвитку демократії, правосуддя й прав людини, 12 — у сфері економічного та соціального розвитку, міжнародного співробітництва, 7 — з питань безпеки, 6 — енергетики¹⁶. Цей список охоплює такі знакові організації і міжнародні формати, як Міжурядова група експертів із зміни клімату і Рамкова конвенція ООН про зміну клімату, Міжнародний енергетичний форум і Міжнародне агентство з відновлюваної енергетики, Департамент економічних та соціальних справ ООН, низка економічних комісій для регіонів Африки, Латинської Америки і Карибського басейну, Азії та Тихоокеанського регіону, Західної Азії, що працюють у мережі Економічної і Соціальної Ради ООН, Конференція ООН з торгівлі й розвитку (ЮНКТАД) і Міжнародний торговельний центр, Глобальний форум з питань міграції та розвитку. До цього слід додати, що фактичні дії нового керівництва США

¹⁵ The President of the United States of America. Withdrawing the United States from International Organizations, Conventions, and Treaties that Are Contrary to the Interests of the United States. Memorandum. *The White House*. 2026. Jan 07. URL: <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2026/01/withdrawing-the-united-states-from-international-organizations-conventions-and-treaties-that-are-contrary-to-the-interests-of-the-united-states/> (дата звернення: 09.01.2026).

¹⁶ Fourreau V. Environment and Climate Change Targeted by U.S. Withdrawals. *Statista*. 2026. Jan 28. URL: <https://www.statista.com/chart/35750/us-withdrawal-international-organizations-conventions-treaties/> (дата звернення: 07.03.2026).

означали реальне та істотне відхилення від положень низки міжнародних торговельних угод: згадані американські торговельні обмеження важко сумістити з процедурами Світової організації торгівлі й Угоди про вільну торгівлю США, Мексики і Канади; під прицілом перебуває і низка торговельних механізмів між США і ЄС.

Таким чином, нова адміністрація США протягом лише одного року з моменту приходу до влади фактично розірвала або мінімізувала зв'язки з більшістю найвпливовіших міжнародних форумів та інституційних утворень, які є основою міжнародного економічного й політичного порядку.

БАЧЕННЯ ДОВГОСТРОКОВИХ, СИСТЕМНО ЗНАЧУЩИХ НАСЛІДКІВ КУРСУ «AMERICA FIRST»

Системно значущі зрушення в політиці США стали джерелом додаткових потужних шоків у сучасній глобальній економічній системі, яка й без того перебувала в розбалансованому стані внаслідок глобальної безпекової кризи, і **реально підвели цю систему до межі руйнування**. До такого висновку сьогодні приходять широке коло відомих фахівців та дослідницьких центрів.

Так, М. Фроман, президент Ради з міжнародних відносин (Council on Foreign Relations) США, колишній Торговий представник США (2013—2017), беззастережно стверджує незворотність деструктивних змін у світовій економічній системі: «Глобальна торговельна система, якою ми її знали, мертва... шкода завдана: шляху назад немає» (Froman, 2025). Близьку до цього позицію займає Е. Прасад, фахівець провідного американського дослідницького центру — Інституту Брукінгса (Brookings Institution), пророкуючи, що «епоха вільної торгівлі навряд чи повернеться. У результаті торгу сформується нова економічна система, що визначатиметься протекціонізмом, напруженістю та угодами. Буде турбулентність для всіх і на довгі роки» (Prasad, 2025).

Дослідники Королівського інституту міжнародних відносин Chatham House (Велика Британія) роблять ще більш узагальнюючий висновок: «Сьогоднішні геополітичні потрясіння прискорили кінець післявоєнного ліберального міжнародного порядку» (Vinjamuri, 2025). Фахівці іншого провідного дослідницького центру європейських і глобальних економічних проблем — бельгійського Bruegel характеризують нинішній процес як «розпад післявоєнного міжнародного порядку в поєднанні з економічним примусом з боку Китаю і Сполучених Штатів, а також агресією з боку Росії» (Sapir et al., 2025) і акцентують, що адміністрація президента США Дональда Трампа «похитнула основи багатосторонньої торговельної системи» (Mavroidis, 2025).

У цьому ж руслі знаходяться оцінки провідних фахівців Шанхайського центру американських досліджень (Shanghai Institutes for International Studies — SIIS): «Дії США спрямовано на руйнування міжнародного економічного порядку. Вони призвели до зростання геоекономічної невизначеності, посилили коливання капіталу й обмінного курсу, а також створили складні, багатовимірні виклики для економічного зростання, стабільності та інте-

грації, серйозні проблеми для бізнесу, особливо для середніх, малих і мікропідприємств, та світової торгівлі» (Wu Chunsi et al., 2025).

Спільне дослідження групи європейських експертів з французьких Центру перспективних досліджень та міжнародної інформації (Le Centre d'études prospectives et d'informations internationales — CEPII) і Ради економічного аналізу (Conseil d'Analyse Économique — CAE), німецької Ради економічних експертів (German Council of Economic Experts — GCEE) та німецького Інституту світової економіки в м. Кіль (Kiel Institute for the World Economy — IfW) акцентують увагу на тому, що кардинальне зрушення у світовій економіці «відображає ширшу тенденцію до фрагментації у торгівлі та фінансах за геополітичними лініями» (Bouët et al., 2025).

Автори відомої женевської доповіді з питань світової економіки (A Geneva Report on the World Economy), які представляють групу надзвичайно впливових інституцій (Federal Reserve Board, European Central Bank, CEPR, NBER, University of North Carolina at Chapel Hill, Hutchins Center on Fiscal and Monetary Policy, The Brookings Institution), наголошують, що «відродження геополітичної напруженості посилює загрозу геополітичної фрагментації, яка розділяє міжнародний порядок на конкуруючі економічні блоки». Авторитетні фахівці вважають, що «більш фундаментальна загроза може виникнути через фрагментацію всередині Заходу, адже розпад трансатлантичної співпраці похитне основи сучасної глобальної фінансової системи й матиме далекосяжні наслідки» (Chari et al., 2025).

Важливо звернути увагу на те, що велика група експертів убачає значні загрози від нинішнього зовнішнього курсу США для самих Сполучених Штатів. Так, надзвичайно відомі американські фахівці проф. Р. Коен (Princeton University, Harvard Center for International Affairs) і проф. Дж. Най (Harvard's John F. Kennedy School of Government) припускають, що зовнішня політика Трампа послабить Сполучені Штати і прискорить руйнування міжнародного порядку, який з часів Другої світової війни добре служив багатьом країнам, а найбільше — США. Вони доходять висновку, що «у своїх непередбачуваних і помилкових зусиллях зробити Сполучені Штати ще могутнішими, Трамп може безцеремонно завершити період їх домінування — те, що американський видавець Генрі Люс уперше назвав «американським століттям»» (Keohane et al., 2025).

Однак було б хибним вважати, що всі дослідники та експерти дотримуються думки щодо превалювання руйнівних наслідків зовнішньої політики Д. Трампа, хоча аргументація такої позиції може бути різною. Є чимало оцінок, які вказують на те, що деструкція старого міжнародного порядку — це лише один бік більш складного феномену, який **поєднує в собі руйнування старого і творення нового**. Так, авторитетний фахівець А. Ачарья, професор American University (США) стверджує, що «ми стоїмо на межі «багатогранного» порядку», в якому «реглобалізація» очолюється Азією; глобалізація не зникає, а робить «новий, східний поворот»: не деглобалізація, а *реглобалізація* — замість епохи *гіперглобалізації*. Він стверджує, що формується

«мультиплексний (*multiplex*) світ», без домінування, жорстких альянсів і з різними лідерами в різних сферах, що означає кінець формули «Захід і решта світу» (Acharya, 2025a; 2025b).

Аналіз різноманітних оцінок сучасних тенденцій еволюції світової системи дає підстави вважати, що ми стикаємось із співіснуванням і протидією різних тенденцій, що уможливорює потенційно різні ймовірні сценарії розвитку в подальшому. Майбутнє світового порядку не є жорстко детермінованим — і це, мабуть, одна з найфундаментальніших властивостей процесу трансформації, який ми спостерігаємо. Водночас при прогнозуванні ймовірних довгострокових наслідків політики «America First» необхідно враховувати такі важливі чинники.

Перший. Існуюча виразна тенденція покласти всю відповідальність за нинішню кризу світового економічного порядку на адміністрацію Д. Трампа є дуже сумнівною у своїй аналітичній основі. Дослідники, схильні до більш ґрунтовного аналізу проблеми, вказують на те, що Д. Трамп — *не джерело цих процесів, а їх каталізатор* (Acharya, 2025a). Підрив міжнародного економічного порядку — досить довгий процес, який триває вже понад два десятиліття і пов'язаний з низкою глобальних економічних потрясінь, серед яких: системна криза глобальної торговельної системи СОТ; глобальна фінансово-економічна криза 2007—2009 рр. і криза в єврозоні на початку 2010-х років, які виявили фундаментальні вади в міжнародному фінансовому регулюванні й політиці накопичення боргів; помітна соціальна диференціація в період неоліберальної глобалізації, з появою значних прошарків «аутсайдерів глобалізації», для яких баланс здобутків і втрат від неоліберальної глобалізації є від'ємним (зокрема, через релокацію виробництва до країн Глобального Півдня або через наплив до країни мігрантів з-за кордону, що принесли з собою економічні та соціальні проблеми). І саме на цьому тлі з початку 2010-х років, за словами М. Кіммеджа¹⁷, розпочалася «нова ера націоналізму» (Kimmage, 2025) — з характерними для неї лідерами, що стали справляти вирішальний вплив на міжнародну політику.

Другий. У світі зростає кількість тих, хто наголошує на незворотності процесу руйнування неоліберального світового порядку. На цій основі перспективне бачення спрямовано не на збереження залишків минулого, а на формування позитивної програми дій у нових реаліях. Проте формулюються різні варіанти таких дій. Їх істотна відмінність зумовлюється виключно високим рівнем невизначеності в ситуації складної взаємодії різних чинників, що впливають на подальший розвиток. Це — закономірний наслідок наростаючої деструкції інституційних рамок минулого, які забезпечували залежність

¹⁷ Майкл Кіммедж — колишній директор Інституту Кеннана Міжнародного центру В. Вільсона (Wilson Center's Kennan Institute), був професором історії у Католицькому університеті Америки, у 2014—2017 рр. працював у апараті політичного планування Державного департаменту США, де відповідав за питання Росії / України. Є автором фундаментального дослідження «The Abandonment of the West: The History of an Idea in American Foreign Policy».

від раніше пройденого шляху (path dependency) та інституційні обмеження для тих, хто формує політику. Чимало експертів оцінюють у цьому контексті як дуже непевні можливості США забезпечити собі глобальну гегемонію на основі силової політики. США, відступаючи від ліберального світового порядку, навпаки, можуть втратити раніше їм властиві переваги, і в такому разі Китай та близькі до нього країни спроможні отримати всі можливості перехопити ініціативу в процесі формування нового міжнародного порядку (Coley, 2025; Daalder, Lindsay, 2025; Brands, 2025; Kausikan, 2025).

Третій. Величезне значення матиме реакція з боку країн Азії. Досі вона, якщо відкинути відому позицію Китаю, що базується на концепції «людства спільної долі», є досить амбівалентною. Так, країни АСЕАН¹⁰ висловлюють занепокоєння щодо впливу тарифної політики США на глобальні й регіональні торговельно-економічні відносини, проте сповнені сподівань, що Америка сприятиме всеохоплюючому і взаємовигідному стратегічному партнерству; вони підтримують багатосторонню торговельну систему і прагнуть запобігти ескалації торговельних конфліктів, намагаються утримувати регіональне економічне середовище передбачуваним, прозорим, недискримінаційним, справедливим, інклюзивним і відкритим для зв'язків з партнерами, включаючи США. Китай вочевидь має намір використати нинішню ситуацію для посилення своєї позиції відносно АСЕАН, активізуючи співпрацю, підтримуючи імпульс регіональної інтеграції, спонукаючи деякі країни АСЕАН спільно реагувати на виклики з боку США й активно виступаючи від імені країн Глобального Півдня через глобальні та регіональні багатосторонні платформи — що буде прямим викликом устремлінням США в регіоні (Zhou Shixin et al., 2025).

Четвертий. Сьогодні практично ніхто не ставить під сумнів, що курс Д. Трампа «America First» спирається на силу — американську глобальну могутність у фінансово-економічному, політичному і воєнному плані. Не випадково поширився вираз «might makes right» («сила доводить правоту»). Можливості «нахиляти» своїх візаві в рамках двосторонніх переговорів значною мірою спираються на високу залежність багатьох країн від експорту на ємний ринок США, залежність від американського долара і системи міжнародних розрахунків на його основі, ключову роль Америки в розробці найважливіших технологій майбутнього, переважання американських корпорацій у складі провідних багатонаціональних корпорацій світу і наявність у них найбільшого потенціалу інвестицій. Самий розмір економіки США автоматично робить їх «великою економікою» у трактуванні теорії міжнародної торгівлі, надає здатність впливати на так звані «умови торгівлі» (terms of trade),

¹⁰ Вони сформовані на основі вивчення низки офіційних документів АСЕАН, включаючи Спільну заяву міністрів економіки АСЕАН від 10 квітня 2025 р. щодо запровадження односторонніх тарифів США, Заяву лідерів АСЕАН щодо реагування на глобальну економічну й торговельну невизначеність і Стратегічний план Економічного співтовариства АСЕАН (АЕС) на 2026—2030 роки, ухвалені 46-м самітом АСЕАН у травні 2025 р.

отже, прямо впливати на розмірність доходів від неї. США намагаються використати фактор асиметричної взаємозалежності, яка, згідно з давньою концепцією Р. Коена і Дж. Ная, надає перевагу у відносинах менш залежному гравцеві. Але ці самі автори сьогодні стверджують, що Д. Трамп використовує силу «принципово контрпродуктивним чином», підриваючи саму основу американської могутності, нехтуючи «м'якою силою привабливості» — що матиме наслідки в довгостроковій перспективі. Вони розглядають це як програшну стратегію, яка веде до того, що країни-партнери, вважаючи свого торговельного партнера ненадійним, у перспективі, радше, зменшать свою довгострокову взаємозалежність від нього (Keohane, Nye, 2025).

П'ятий. Складний для США момент пов'язаний з реальною можливістю розколу в євроатлантичному світі, із взаємним дистанціюванням США і Європи. Уже сьогодні в авторитетних колах фахівців зовнішньої політики посилюються заклики до ЄС шукати собі нових партнерів серед однодумців, насамперед у Латинській Америці, Азіатсько-Тихоокеанському регіоні й Африці, у тому числі в рамках амбітних угод про вільну торгівлю. Ці угоди повинні служити основою в побудові «коаліцією бажаючих» тісної співпраці в питаннях ліберальної торгівлі та реформ з метою забезпечення заснованої на правилах глобальної торговельної системи¹⁹. Проте, на думку М. Кіммеджа (Kimmage, 2025), з якою важко не погодитися, наслідком цього в нинішньому геополітичному середовищі може стати подальше послаблення і без того нестійкої ідеї «Заходу», що погіршить і статус Європи, яка тривалий час була партнером Вашингтона в представленні «Західного світу», а сьогодні вимушена брати на себе функції підтримки порядку, заснованого на правилах, в умовах, коли Європі не вистачає низки важливих чинників впливу.

Шостий. У сучасних умовах гострих геополітичних протистоянь і принципової невизначеності, зумовленої кардинальними технологічними зрушеннями, важко уявити можливість швидкого вироблення глобально узгоджених рішень щодо оновленого формату світового економічного порядку. Мають місце принципова поліваріантність подальшого світового розвитку і необхідність формування політичної та інституційної готовності до різних сценаріїв трансформаційних процесів. За таких умов майже неминучим є превалювання протягом певного часу процесів *фрагментації світової економіки* — *з формуванням низки альянсів близьких за духом і/або інтересами країн*. Імовірно, саме в межах цих альянсів розроблятимуться нові механізми міжнародної взаємодії, найбільш успішні з яких згодом можуть стати прототипами для оновленої глобальної системи. У цьому контексті вже відбуваються інтенсивні пошуки варіантів, про що свідчать нещодавні публікації авторитетних видань. Маємо справу не з окремими думками окремих авторів, а з новим трендом, що набирає сили.

¹⁹ Schmucker C. Trumps «America First» — Politik bedroht den Welthandel. *DGAP Memo*. 2025. Mar 12. URL: <https://dgap.org/de/forschung/publikationen/trumps-america-first-politik-bedroht-den-welthandel> (дата звернення: 07.12.2025).

Так, у США, зокрема, пропонується створити заново систему правил поза межами старої системи на основі «коаліцій однодумців», які разом утворюватимуть «мережу відкритих плюрилатеральних відносин», причому окремі країни можуть бути членами кількох коаліцій з різними цілями, і коаліції, імовірно, матимуть перекриваючий склад членів (*overlapping memberships*) і змінну геометрію (Froman, 2025). Пропозиція ж, висунута в рамках досліджень «посттратпівського правого центрризму», передбачає «стратегію взаємності»: союз між країнами, які прагнуть взаємодіяти одна з одною на порівнянних умовах, водночас спільно виключаючи інших, які не виконуватимуть тих самих зобов'язань, у разі відмови від спроб зберегти гегемонію і прийняття обмеженішої ролі США на світовій арені, опори на «стратегічну глибину і значний ринок», що забезпечується північноамериканським континентом (Cass, 2025).

У ЄС обґрунтовується політика посилення стратегічної автономії Європи від двох наддержав — США і Китаю, у тому числі набагато більшу оборонну, технологічну і фінансову автономію від США. При цьому на міжнародному рівні Європа повинна захищати заснований на правилах міжнародний порядок і сприяти його реформуванню шляхом *створення коаліцій з іншими країнами Глобальної Півночі та деякими країнами Глобального Півдня* (Sapir et al., 2025). ЄС має працювати над створенням коаліції, яка могла б виступати за дотримання правил СОТ, водночас сприяючи фундаментальній реформі багатостороннього економічного управління на основі «автономних ініціатив через відкриті плюрилатеральні угоди», які згодом можуть бути інтегровані в реформовану систему СОТ²⁰. У свою чергу, провідний британський аналітичний центр Chatham House (the Royal Institute of International Affairs) передбачає настання «нового періоду розбудови міжнародного порядку», але відкидає перспективу поділу світу на сфери впливу між великими державами, оскільки «середні та нові держави прагнуть більшої автономії і протистоять перспективі світу, який змушує їх займати чийсь бік»: жодна з них «не бажає бачити Китай або США домінуючими в міжнародному порядку» (Vinjamuri, 2025).

З цими поглядами корелює концепція «мультиплексного світового порядку» А. Ачарья (Acharya, 2025a; 2025b), яка спирається на три стовпи: 1) жодна окрема нація чи кластер держав не домінуватиме, відбудеться підвищення ролі регіональних держав, які діють через регіональні організації, в управлінні політичними, безпековими і торговельними справами; 2) сила й узгодженість сил у багатогранному світі залежатимуть від проблеми і часу. Країни уникатимуть жорстких альянсів, намагатимуться не займати чийсь бік у суперництві великих держав; зростатиме позаблокова зовнішня політика; 3) жодна окрема країна не зможе очолити всі проблемні сфери: матиме місце розподіл функцій

²⁰ Bercero I.G. How the EU should plan for global trade transformation. *Bruegel*. 2025. May 21. URL: <https://www.bruegel.org/analysis/how-eu-should-plan-global-trade-transformation> (дата звернення: 04.12.2025).

лідерства в різних сферах. Утворення «багатогранного світу» не повинне означати його фрагментацію на ворожі й конфліктуючі табори. Навпаки, ця ідея підтримує основи розколу між Заходом і Рештою світу.

Сьомий. За всієї важливості макротенденцій зміни параметрів світового економічного порядку мікроекономічні характеристики цього процесу мають далеко не другорядне значення і сьогодні незаслужено відсунуті геополітикою в тінь. Нині охоплена суперечливими процесами світова економіка все ще залишається надзвичайно взаємозалежною, зв'язаною щільною мережею ланцюгів поставок і кооперації. Геополітика не може вийти за певні межі й почати тотально руйнувати ці мережі та ланцюги, не ризикуючи при цьому повністю порушити критерії економічної ефективності, якими керуються бізнес-структури і приватне підприємництво в ринковій економіці.

Утім, суттєві інституціональні зміни у світовій економічній системі не можуть не мати відчутних наслідків для мікро- і мезоструктур світового бізнесу. **Міжнародні виробничі системи і ланцюги поставок, вочевидь, зазнаватимуть істотної реструктуризації.** Як зазначають окремі дослідники, з найсерйознішими наслідками зіткнуться галузі із складними ланцюгами поставок, що проходять через декілька країн, такі як автомобілебудування. У цілому більшість видів бізнесу буде змушена скоротити витрати, щоб зменшити вплив торговельно-політичних і геополітичних ризиків (Prasad, 2025). Водночас, напевно, з'являтимуться нові ланцюги поставок — більш локалізовані, мінімалістичні й віртуальні — як реакція не лише на зміни геополітики і тарифи, а й на фактори нових технологій і проблеми сталого розвитку (Acharya, 2025a; 2025b). Китай уже здійснює ініційовану державою масштабну реструктуризацію ланцюгів поставок, зменшуючи їх залежність від США, збільшуючи орієнтацію на ринки країн Глобального Півдня і сприяючи такою диверсифікацією розвитку глобалізації по лінії «Південь — Південь».

У лютому 2026 р. США провели багатосторонню міністерську зустріч представників понад 50 країн, де ключовим питанням було формування нової мережі глобальних ланцюгів поставок критичних мінералів, покликану зруйнувати домінування Китаю в цій сфері. З цією метою було презентовано американську ініціативу створення Форуму з питань ресурсного геостратегічного залучення (Forum on Resource Geostrategic Engagement — FORGE) — коаліції країн, спрямованої на швидке збільшення державних і приватних інвестицій у ланцюги постачання критично важливих корисних копалин²¹. У цьому контексті можна говорити про суттєві зміни в просторових параметрах економічних процесів, що виправдовує постановку питання (Posen, 2025) про формування «нової економічної географії»²².

²¹ Froman M. Critical minerals and coalitions of the willing. *Council on Foreign Relations*. 2026. Feb 06. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/critical-minerals-coalitions-willing-council-on-foreign-relations-rwwfe/> (дата звернення: 08.03.2026).

²² Адам Позен — директор впливового Інституту міжнародної економіки Петерсона.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз дозволяє сформулювати висновки щодо мегатрендів еволюції системи світового порядку та її можливих обрисів у майбутньому.

1. Американський курс «America First» став потужним каталізатором прискорення кризи, розпаду неоліберального світового порядку і фрагментації світової економіки. Цей процес, пов'язаний із значними ускладненнями для світової торгівлі та інвестицій, матиме макроекономічні наслідки в аспекті інфляційного тиску й уповільнення динаміки зростання, які, однак, є неминучими в умовах далекосяжних глобальних структурних трансформацій світової економіки, зумовлених геополітичними і кардинальними технологічними й кліматичними змінами. Зазначений курс є важливим компонентом системної кризи світового господарства в умовах її переходу до якісно нового стану, а отже, не може вважатись абсолютно негативним і деструктивним явищем: він є складовою процесу неминучого творчого руйнування в умовах системних змін.

2. Курс адміністрації Д. Трампа у своїй світоглядній основі базується на багатьох постулатах, сформованих у минулому батьками-засновниками Сполучених Штатів, і наративах давнього минулого, з виразними апеляціями до доктрини Монро й політики протекціонізму А. Гамільтона. Водночас елементи політичної архаїки поєднуються в ній з технодетермінізмом, орієнтацією на новітні технології, які, поряд з вірою в американську цивілізаційну винятковість, становлять головну основу віри в майбутнє світове домінування США. Незважаючи на виразну опору на традиційні для американських палеоконсерваторів ідейно-філософські погляди, реальна політика «America First» є опортуністичною, що зумовлює часті зміни в її змісті й відсутність чіткої послідовності. Мало передбачуваний характер змін значно посилює їх шоківий характер і служить істотним дезорієнтуючим чинником.

3. У політиці США є виразний акцент на заході протекціонізму, однак ці інструменти захисту не є стабільними. Вони, радше, виступають як інструмент тиску на інші країни з метою коригування параметрів торговельного режиму на користь Америки і стимулювання «країн-партнерів» до взяття на себе додаткових зобов'язань з метою зміцнення позицій США в міжнародних відносинах. Оскільки наявні міжнародні угоди і міжнародні інституції заважають проведенню односторонньої політики, США за адміністрації Трампа зробили пріоритетом суттєве обмеження цих міждержавних інструментів політики, аж до виходу з важливих міжнародних організацій і угод, стимулюючи заміщення політики багатосторонності щільною мережею суперечливих двосторонніх домовленостей. Це об'єктивно посилює фрагментацію світової економіки і зумовлює руйнування базових конструкцій, на яких тримається світовий порядок як такий.

4. У своїй політиці «America First» США стикаються з істотною протидією з боку ключових альтернативних центрів глобальної сили — Китаю і Європи, а також широкої групи країн Глобального Півдня, які, не маючи достатнього потенціалу для впливу на національному рівні, об'єктивно не за-

цікавлені в повному демонтажі мережі існуючих інститутів глобального регулювання, якими б привабливими гаслами захисту національного суверенітету ці спроби не прикривалися. Це ставить під знак запитання здатність США нав'язати іншим країнам своє бачення світового порядку на основі концепції *Pax Americana*. Найбільш серйозний виклик американському домінуванню при формуванні нового економічного порядку світу походить від Китаю з його концепцією «людства спільної долі», яка має серйозну підтримку або симпатії у багатьох країнах Глобального Півдня, навіть ураховуючи, що далеко не всі з цих країн сповідують політику слідування в китайському фарватері. Таким чином, процес формування нового світового економічного порядку на руїнах старого неоліберального буде, напевно, дуже суперечливим і конфліктним.

5. Здатність адміністрації Д. Трампа нав'язати іншому світові свій концепт світоустрою на основі американського лідерства (якщо не домінування) ускладнюється і наявними всередині країни істотними розбіжностями в оцінці змісту й перспектив торговельної та всієї зовнішньоекономічної політики Трампа. Ці розбіжності добре ідентифікуються не лише по лінії міжпартійного протистояння (Демократична — Республіканська партії), але й усередині самої Республіканської партії, між політичними елітами США та їх різноманітними організаціями громадянського суспільства, а також між окремими гілками влади (зокрема, виконавчою і судовою). Це може поставити під знак запитання збереження первинного імпульсу реформ політики Д. Трампа в разі виникнення істотних внутрішніх ускладнень, ознаки яких уже присутні. А отже, цілком імовірним є перспектива коригування цього курсу.

6. Ахіллесовою п'ятою політики Трампа «*America First*» є її винятково високий рівень суб'єктивізму і персоніфікації, який затьмарює сприйняття об'єктивної реальності — комплексу умов розвитку світової економіки, які не залежать від поглядів тих чи інших державних лідерів, а відображають об'єктивні тренди світового розвитку, зокрема його нерівномірність і циклічний характер. Це обумовлює високий рівень політичного волюнтаризму і являє собою значну небезпеку для реалізації цього курсу в перспективі. Він цілком може принести небажані й непередбачувані результати, особливо в умовах, коли архаїчні концепти політики еkleктично поєднуються з модерністськими, а для структурно складних і суперечливих процесів пропонуються спрощені й навіть просто примітивні рецепти.

7. Аналіз змісту і тенденцій американської політики «*America First*» дає підстави вважати, що процес формування нового світового порядку буде тривалим і матиме пройти через періоди гострого суперництва, піднесення і спадів, помітної фрагментації світової економіки й поділу на коаліції близьких за духом та інтересами держав. Це об'єктивно актуалізує для будь-якої держави вироблення і реалізацію гнучкої поліваріантної політики розвитку з дотриманням принципу стратегічної автономії і здатності забезпечувати стійкість національної (соціально-)економічної системи в умовах принципової невизначеності світового середовища.

Статтю підготовлено в рамках НДР «Комплексне наукове дослідження динаміки та структурних змін у світовій економіці» за пріоритетним напрямом наукової та науково-технічної діяльності ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» у 2025—2026 рр. (№ державної реєстрації 0125U003662).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Kissinger, H. (2014). *World Order*. New York, Penguin Press.
- Wolf, A.Wm. (2025). US “reciprocal tariffs” and the WTO. Peterson Institute for International Economics. 20 p. URL: <https://www.piie.com/commentary/speeches-papers/2025/us-reciprocal-tariffs-and-wto>
- Froman, M. (2025). After the Trade War. Remaking Rules from the Ruins of the Rules-Based System. *Foreign Affairs*. September/October. Aug 11. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/after-trade-war-michael-froman>
- Prasad, E. (2025). The Age of Tariffs. Trump is Launching a Turbulent New Era for the Global Economy. *Foreign Affairs*. Apr 03. URL: https://www.foreignaffairs.com/united-states/age-tariffs-trump-global-economy?utm_medium=newsletters&utm_source=twofa&utm_campaign=Th%E2%80%A6
- Vinjamuri, L. (Ed.) (2025). Competing visions of international order: Responses to US power in a fracturing world. Research Paper. London, Royal Institute of International Affairs. 131 p. <https://doi.org/10.55317/9781784136383>
- Sapir, A., Kirkegaard, J., Zettelmeyer, J. (2025). Geopolitical shifts and their economic impacts on Europe: Short-term risks, medium-term scenarios and policy choices. *Bruegel Report*. Iss. 01/25. 33 p. URL: <https://www.bruegel.org/report/geopolitical-shifts-and-their-economic-impacts-europe-short-term-risks-medium-term-scenarios>
- Mavroidis, P. (2025). Tariffs, deals and multilateral ideals: can the World Trade Organization Survive? *Working Paper*. 25/2025. 25 p. <https://doi.org/10.64153/PJGJ3533>
- Wu Chunsi, Wang Guoxing, Sun Haiyong, Shao Yuqun, Zhang Chong (2025). Shocks and Impacts: A Review of Initial Policies of the Second Trump Administration. *Shanghai Institutes for International Studies Insights*. Iss. 2. URL: <https://www.sis.org.cn/updates/cms/cms/202504/031615231q8r.pdf>
- Bouët, A., Jaravel, X., Méjean, I., Schnitzer, M., Malmendier, U., Truger, A., Werding, M., Hinz, J., Schularick, M. (2025). A new world trade order? How the EU should respond to US tariff policy. *Joint statement*. May URL: <https://www.kielinstitut.de/publications/a-new-world-trade-order-how-the-eu-should-respond-to-us-tariff-policy-18133/>
- Chari, A., Converse, N., Mehl, A., Milesi-Ferretti, G., Vansteenkiste, I. (2025). Geopolitical Tensions and International Financial Fragmentation. Evidence and Implications. Geneva Reports on the World Economy 28; ICBM International Center for Monetary and Banking Studies; Centre for Economic Policy Research. 193 p. URL: <https://cepr.org/publications/books-and-reports/geneva-28-geopolitical-tensions-and-international-fragmentation>
- Keohane, R., Nye, J.Jr. (2025). The End of the Long American Century. Trump and the Sources of the U.S. Power. *Foreign Affairs*. July/August. Jun 02. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/end-long-american-century-trump-keohane-nye>
- Acharya, A. (2025a). The decline of the West and the rise of ‘the Rest’ will lead to a new world order. *Chatham House*. Sep 15 (updated 29.09.2025). URL: <https://www.chathamhouse.org/publications/the-world-today/2025-09/decline-west-and-rise-rest-will-lead-new-world-order> (дата звернення: 08.12.2025).

- Acharya, A. (2025b). *The Once and Future World Order. Why Global Civilization Will Survive the Decline of the West*. New York, Basic Books.
- Kimmage, M. (2025). The World Trump Wants. American Power in the Age of Nationalism. *Foreign Affairs*. March/April. Feb 25. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/world-trump-wants-michael-kimmage>
- Cooley, A. (2025). Trump's Antiliberal Order. How America First Undercuts America's Advantage. *Foreign Affairs*. January/February. Jan 07. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/trumps-antiliberal-order-cooley-nexon>
- Daalder, I., Lindsay, J. (2025). The Price of Trump's Power Politics: Why China and Russia stand to win in a might-makes-right world. *Foreign Affairs*. Jan 30. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/price-trumps-power-politics>
- Brands, H. (2025). The Renegade Order: How Trump wields American power. *Foreign Affairs*. March/April. Feb 25. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/renegade-order-trump-hal-brands>
- Kausikan, B. (2025). Who's Afraid of America First? What Asia Can Teach the World About Adapting to Trump? *Foreign Affairs*. January/February. Jan 07. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/whos-afraid-america-first-bilahari-kausikan-trump>
- Zhou Shixin, Xue Chen, Wang Tianchan (2025). A Multidimensional Predicament: ASEAN Reacts to U.S. «Reciprocal Tariffs» with Caution. *Shanghai Institutes for International Studies Insights*. Iss. 12. URL: <https://www.siis.org.cn/updates/cms/cms/202512/041015165xzc.pdf>
- Cass, O. (2025). A Grand Strategy of Reciprocity. How to Build an Economic and Security Order That Works for America. *Foreign Affairs*. November/December. Oct 17. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/grand-strategy-reciprocity>
- Posen, A. (2025). The New Economic Geography. Who Profits in a New Post-American World? *Foreign Affairs*. September/October. Aug 19. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/new-economic-geography-posen>

Надійшла 03.03.2026

Прорецензована 24.03.2026

Доопрацьована 31.03.2026

Підписана до друку 08.04.2026

Оприлюднена 22.04.2026

REFERENCES

- Kissinger, H. (2014). *World Order*. New York, Penguin Press.
- Wolf, A.Wm. (2025). US “reciprocal tariffs” and the WTO. Peterson Institute for International Economics. 20 p. URL: <https://www.piie.com/commentary/speeches-papers/2025/us-reciprocal-tariffs-and-wto>
- Froman, M. (2025). After the Trade War. Remaking Rules from the Ruins of the Rules-Based System. *Foreign Affairs*. September/October. Aug 11. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/after-trade-war-michael-froman>
- Prasad, E. (2025). The Age of Tariffs. Trump is Launching a Turbulent New Era for the Global Economy. *Foreign Affairs*. Apr 03. URL: https://www.foreignaffairs.com/united-states/age-tariffs-trump-global-economy?utm_medium=newsletters&utm_source=twofa&utm_campaign=Th%E2%80%A6
- Vinjamuri, L. (Ed.) (2025). *Competing visions of international order: Responses to US power in a fracturing world*. Research Paper. London, Royal Institute of International Affairs. 131 p. <https://doi.org/10.55317/9781784136383>

- Sapir, A., Kirkegaard, J., Zettelmeyer, J. (2025). Geopolitical shifts and their economic impacts on Europe: Short-term risks, medium-term scenarios and policy choices. *Bruegel Report*. Iss. 01/25. 33 p. URL: <https://www.bruegel.org/report/geopolitical-shifts-and-their-economic-impacts-europe-short-term-risks-medium-term-scenarios>
- Mavroidis, P. (2025). Tariffs, deals and multilateral ideals: can the World Trade Organization Survive? *Working Paper*. 25/2025. 25 p. <https://doi.org/10.64153/PJGJ3533>
- Wu Chunsi, Wang Guoxing, Sun Haiyong, Shao Yuqun, Zhang Chong (2025). Shocks and Impacts: A Review of Initial Policies of the Second Trump Administration. *Shanghai Institutes for International Studies Insights*. Iss. 2. URL: <https://www.sis.org.cn/updates/cms/cms/202504/031615231q8r.pdf>
- Bouët, A., Jaravel, X., Méjean, I., Schnitzer, M., Malmendier, U., Truger, A., Werding, M., Hinz, J., Schularick, M. (2025). A new world trade order? How the EU should respond to US tariff policy. *Joint statement*. May URL: <https://www.kielinstitut.de/publications/a-new-world-trade-order-how-the-eu-should-respond-to-us-tariff-policy-18133/>
- Chari, A., Converse, N., Mehl, A., Milesi-Ferretti, G., Vansteenkiste, I. (2025). Geopolitical Tensions and International Financial Fragmentation. Evidence and Implications. Geneva Reports on the World Economy 28; ICBM International Center for Monetary and Banking Studies; Centre for Economic Policy Research. 193 p. URL: <https://cepr.org/publications/books-and-reports/geneva-28-geopolitical-tensions-and-international-fragmentation>
- Keohane, R., Nye, J.Jr. (2025). The End of the Long American Century. Trump and the Sources of the U.S. Power. *Foreign Affairs*. July/August. Jun 02. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/end-long-american-century-trump-keohane-nye>
- Acharya, A. (2025a). The decline of the West and the rise of 'the Rest' will lead to a new world order. *Chatham House*. Sep 15 (updated 29.09.2025). URL: <https://www.chathamhouse.org/publications/the-world-today/2025-09/decline-west-and-rise-rest-will-lead-new-world-order> (дата звернення: 08.12.2025).
- Acharya, A. (2025b). The Once and Future World Order. Why Global Civilization Will Survive the Decline of the West. New York, Basic Books.
- Kimmage, M. (2025). The World Trump Wants. American Power in the Age of Nationalism. *Foreign Affairs*. March/April. Feb 25. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/world-trump-wants-michael-kimmage>
- Cooley, A. (2025). Trump's Antiliberal Order. How America First Undercuts America's Advantage. *Foreign Affairs*. January/February. Jan 07. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/trumps-antiliberal-order-cooley-nexon>
- Daalder, I., Lindsay, J. (2025). The Price of Trump's Power Politics: Why China and Russia stand to win in a might-makes-right world. *Foreign Affairs*. Jan 30. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/price-trumps-power-politics>
- Brands, H. (2025). The Renegade Order: How Trump wields American power. *Foreign Affairs*. March/April. Feb 25. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/rene-gade-order-trump-hal-brands>
- Kausikan, B. (2025). Who's Afraid of America First? What Asia Can Teach the World About Adapting to Trump? *Foreign Affairs*. January/February. Jan 07. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/whos-afraid-america-first-bilahari-kausikan-trump>
- Zhou Shixin, Xue Chen, Wang Tianchan (2025). A Multidimensional Predicament: ASEAN Reacts to U.S. «Reciprocal Tariffs» with Caution. *Shanghai Institutes for International Studies Insights*. Iss. 12. URL: <https://www.sis.org.cn/updates/cms/cms/202512/041015165xzc.pdf>

- Cass, O. (2025). A Grand Strategy of Reciprocity. How to Build an Economic and Security Order That Works for America. *Foreign Affairs*. November/December. Oct 17. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/grand-strategy-reciprocity>
- Posen, A. (2025). The New Economic Geography. Who Profits in a New Post-American World? *Foreign Affairs*. September/October. Aug 19. URL: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/new-economic-geography-posen>

Received on March 3, 2026

Reviewed on March 24, 2026

Revised on March 31, 2026

Signed for printing on April 8, 2026

Published on April 22, 2026

Volodymyr Sidenko, Dr. Sci. (Econ.),
Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Chief Research Fellow
of the Department of Modeling and Forecasting of Economic Development
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

THE IMPACT OF THE US “AMERICA FIRST” FOREIGN POLICY ON CHANGES IN THE WORLD ECONOMIC ORDER

The article determines the parameters of the impact of the US “America First” foreign policy on the process of changes in the system of the world economic order. It is established that the policy has become a powerful catalyst for the systemic crisis and collapse of the global neoliberal world order, fragmentation of the world economy, and the transition to a qualitatively new order.

The opportunistic nature of the “America First” policy is stressed, with an emphasis on its frequent and unpredictable changes, lack of consistency and eclectic combination of archaic concepts with modernist principles. Its key properties are: a clear focus on protectionism as a tool for pressure on other countries to adjust the trade regime in favor of the US; transactionalism, aimed at concluding with “partner countries” agreements that are beneficial to the US; significant limitation of international legal regulation mechanisms with the replacement of the policy of multilateralism with a network of contradictory bilateral agreements; the US withdrawal from a number of important international organizations and agreements, which leads to the growing fragmentation of the world economy and the destruction of the basic structures that underpin the world order.

At the same time, this policy faces considerable opposition from alternative centers of global power — China and Europe, as well as the Global South countries, which are objectively not interested in the complete dismantling of existing institutions of global regulation. This calls into question the ability of the United States to impose on other countries its vision of world order based on the concept of Pax Americana.

The Achilles heel of the “America First” policy is a high level of subjectivism, political voluntarism and personification, a tendency to offer oversimplified and simply primitive recipes for structurally complex and contradictory processes. This creates a significant challenge for the implementation of this course in the future and may result in undesirable and unpredictable consequences for the US. Under the above conditions, any state is to provide the formation and implementation of a flexible multi-variant development policy based on strategic autonomy and the ability to ensure the resilience of the national (socio-)economic system.

Keywords: *US foreign (economic) policy; world (international) order; protectionism; transactionalism; global dominance.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2026.04.071>

JEL: Q17, F1, F14, Q14

LOUGHREIT Wided, PhD Student in Finance & International Trade

Department of Commerce

e-mail: wided.loughreit@ummto.dz

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8502-3910>

SAHALI Noureddine, Assist. Prof.

Department of Commerce

e-mail: nouredine.sahali@ummto.dz

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9992-583X>

BATACHE Abderrahmane, Assist. Prof.

Department of Commerce

e-mail: abderrahmane.batache@ummto.dz

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4003-5481>

Mouloud Mammeri University of Tizi-Ouzou

New city BP 17 RP, Tizi-Ouzou, 15000, Algeria

THE CONTRIBUTION OF MARKET GARDEN PRODUCE TO THE DIVERSIFICATION OF ALGERIAN EXPORT: CASE OF ONIONS

This research evaluates the onion value chain in Algeria to drive export diversification through a multi-level analysis of production trends, price fluctuations, and export performance. The study highlights the strategic role of the onion sector in supporting Algeria's economic diversification goals. Recommendations are proposed for a policy framework aimed at strengthening the resilience, competitiveness, and international integration of this key agricultural value chain.

Keywords: *economic diversification; onion value chain; agricultural policy, export potential; Algeria.*

C i t a t i o n: Loughreit, W., Sahali, N., Batache, A. (2026). The contribution of market garden produce to the diversification of Algerian export: case of onions. *Economy of Ukraine*. 69. 04(773). 71—91. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2026.04.071>

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2026. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Agriculture is a cornerstone of the Algerian economy, serving as an important contributor to gross domestic product (GDP) and national employment. In 2022, the agricultural sector contributed nearly 11.6% to the current GDP and offered jobs to nearly 2.7 million people, or one-fourth of the country's active labor force¹. Under the national strategy for the economic diversification aimed at reducing dependency on hydrocarbons, the development of agricultural exports is of utmost importance. In this strategic sector, horticultural products hold a prime position, not just in meeting a sizeable share of national food demand but also as a strategic lever for export diversification. Although current export volumes are nascent, their increased contribution to non-hydrocarbon exports gives evidence of their economic and strategic weight for the future of the country.

Onion (*Allium Cepa*) is one of those high-potential vegetables crops that is exceptionally important in many ways. As the ministry of agriculture and rural development reports, approximately 12% of the national vegetable crop supply is constituted by onions. This bulb is an essential ingredient in the Algerian cuisine, with annual per capita consumption estimated at 8–10 kg per year (with more precise estimates suggesting 9.2 kg in urban areas and 7.8 kg in rural areas) based on household consumption surveys conducted by National Office of Statistics² and corroborated by MADR production /population balance estimates, positioning Algeria among moderate consumers in the Mediterranean region. This robust domestic demand, when viewed in conjunction with Algeria's substantial production capacity, positions the nation as a major player in the global onion production landscape, ranking among the top producers worldwide³. The onion sector therefore, assumes a pivotal socio-economic function in ensuring food security, a role further reinforced by the sector's proven capacity for exports, as evidenced by the increasing export volumes observed in regional and international markets.

However, the onion sector in Algeria is characterized by the strong instability, mostly marked by extreme price volatility and significant post-harvest losses. This fluctuation is mainly attributable to poor post-harvest storage conditions. In fact, inadequate cold storage capacity and the use of crude methods lead to significant losses, which some analysts estimate to be between 20 and 30% of the total vegetable harvest (Benarfa, Ouchabane, 2023). While intermediaries play a necessary role in the distribution process, their predominance within the market structure tends to generate opaque pricing mechanisms that disadvantages primary producers' and intensify price volatility. Similar structural inefficiencies have been identified in other vegetables value chains, particularly potatoes (Bessaoud, Lefki, 2018). In this context, export channels are considered crucial levers for absorbing production surpluses, which reached almost 800,000 tons of onions in 2022 (Abdel-

¹ Rapport Annual 2022. Bank of Algeria, September 2023. 137 p. URL: <https://www.bank-of-algeria.dz/rapports-annuels/>

² Household consumption surveys (2020–2022). *National Office of Statistics Algeria*. URL: <https://www.ons.dz/> (accessed on: 15.02.2025).

³ FAOSTAT: World agricultural production data. *Food and Agriculture Organization of United Nations*. URL: <https://www.fao.org/faostat/fr/#data> (accessed on: 20.02.2025).

malek, 2023). However, access to international markets remains constrained by logistical and commercial barriers, requiring improved certification systems and stricter compliance with sanitary and phytosanitary standards to overcome non-tariff trade restrictions (Hamzaoui, Mouche, 2020).

Lastly, the strain on water supplies poses a major threat to the sector's environmental sustainability. While the expansion of cultivation into arid regions raises concerns about long-term water sustainability, excessive groundwater exploitation in production areas, especially in northwestern Algeria, is directly linked to the effects of climate change and overexploitation on aquifers (Benmerikhi, Chehma, 2022).

Given the structural challenges facing the Algerian onion sector, an in-depth analysis of the value chain is warranted in order to decipher its dynamics, identify the main bottlenecks, and identify concrete areas of improvement. These problems point to a lack of coordination and efficiency at the various stages of the sector's performance, which casts doubt on its overall performance. In this context, the present study revolves around a central question: How can the onion value chain in Algeria be optimized to ensure better price stability, reduced post-harvest losses, and improved export competitiveness with sustainable growth on national and international markets, thereby contributing to Algeria's agricultural export diversification strategy? To answer this question, it is necessary to examine in detail the various links in the chain, the interactions between actors and the possible levers for actions at technical, organizational and political levels.

The purpose of this article is to conduct a comprehensive diagnosis of the onion value chain in Algeria, with a particular focus on its potential contribution to agricultural export diversification, examining structural weaknesses and strengths. This study aims to formulate targeted recommendations for developing a more resilient, efficient, and export — oriented sector, thereby contributing to Algeria's strategic economic diversification beyond hydrocarbon dependence.

Theoretical framework: agricultural value chain. The concept of value chain, originally developed by M. Porter (1985), has been widely adapted to the agricultural sector to analyze how value is created and distributed from primary production to final consumption. M. Porter (1985), emphasizes the importance of competitive advantage in value chains. According to his perspective, the ability of a firm or an industry to generate value depends on its competitive position, which may stem from products differentiation or cost control. This framework is particularly relevant for assessing the export potential of Algerian onions in international markets.

Expanding on this perspective, R. Kaplinsky & M. Morris (2001) conceptualize the value chain as continuum of activities encompassing creation, production, processing, distribution and final consumption. When applied to the agriculture, this systematic approach enables the analysis not only of observable product flows but also intangible flows (financial, information and actors' interaction). Building on this framework G. Gereffi et al. (2005), introduce the concept of governance, referring to the ways in which relationships among actors within the value chain are organized and coordinated. The typology distinguishes several forms of inter-firm relationships, ranging from hierarchical vertical integration to simple arm's length market

transactions. Between these two extremes, hybrid governance structures such as modular, relational, or captive networks often emerge. These configurations provide a useful analytical framework for understanding the frequently informal power relations and coordination mechanisms that characterize the Algerian vegetable sector.

In transition economies, value chain analysis is becoming the go-to diagnostic method (Webber, Labaste, 2010). Given the difficulties in modernizing Algerian agriculture, it aids in identifying structural barriers and defining levers for action to improve the sustainability and efficiency of food systems (Treinkens, 2011).

Previous works on Algerian agriculture and market gardening. Algeria's shift from a planned economy to market liberalization has reshaped its agricultural sector, yielding uneven sub-sectoral development amid structural reforms and infrastructure privatization (Bedrani, 2008). Market gardening has emerged as a rural economic pillar, with vegetables bolstering food security, value creation, and employment (Laouar, Dugué, 2019; Oumata et al., 2008). Onions stand out for their durability and shelf life, supporting stable domestic and regional demand. Yet international market integration remains constrained, despite geographic proximity to Europe and competitive costs; persistent barriers include weak logistics, inadequate quality standards compliance, and poor traceability (Benmihoub, 2015) exacerbated by mounting water scarcity.

At the institutional level, Bessaoud traces public policies to curb long-term food import dependence through producer organizations and agricultural investment. Yet S. Bouarfa et al. (2020) warn of agro-ecosystem sustainability amid intensification, urging a productivity-resource preservation balance. Quality certification deficits further hinder exports (Haffaf, Bouzadi, 2021; Brabez et al., 2008), driving post-harvest losses and barring access to high-value markets.

Specific studies on the onion sector and international experiences. Despite the paucity of specialized literature on the topic, a number of studies provide insight into regional dynamics of this culture. In terms of the environment, B. Bekkoussa, M. Meddi & H. Jourde (2008) analysed the impact of intensive onion and potatoes cultivation on water resources, particularly in the plain of Ghriss (Mascara); he reported a significant lowering of groundwater levels (up to 60m in 31 years in certain areas). These works highlight the environmental sustainability issues that arise in this cropping system.

The downstream sector was examined by S. Assassi, A. Daoudi, & C. Lejars, (2017), who described an opaque marketing system where wholesale marketplaces struggle to effectively control the flow of perishable items and where the proliferation of intermediaries' obscures price formation.

A unique feature of the Algerian model was highlighted by A. Derderi et al. (2015) through their study of itinerant agricultural entrepreneurs in Tiaret. This phenomenon of land leasing and geographic mobility demonstrates remarkable entrepreneurial flexibility in circumventing land and commercial rigidities, revealing a capacity for self-organization in the face of market imperfections.

At the international level, comparative analysis with other producing countries offers relevant insights for Algeria. Successful export diversification in similar

contexts provides a roadmap. For instance, Peru's aggressive entry into the global onion market was driven by the development of the "sweet onion" niche for the US market, supported by strong producer associations (Asociación de Productores de Cebolla del Perú) that managed quality certification through GlobalGAP and HACCP standards, achieving export growth from 8,000 tons in 2010 to over 45,000 tons by 2020. This model is directly applicable to Algeria's potential in the European off-season market (May — August), where Algerian production cycle could complement rather than compete with European supply.

Senegal's onion policy provides a compelling model. Temporary "market window" import restrictions during harvests (February — June) protected local producers from competition while promoting quality upgrades. Coupled with the 2015 Conseil Interprofessionnel de l'Oignon (CIO), it slashed imports by 60% and boosted farm-gate prices 35% within three years. The CIO's coordination of storage, standards, and exports highlights institutionalized governance's efficacy a blueprint Algeria could adapt for Sahel market entry.

The sub-Saharan experience offers relevant lessons for Algeria. Studies in Nigeria (Wahab et al., 2025) in Nigeria and East Africa (Lenné et al., 2010) highlight that deficiencies in storage infrastructure, marketing, credits and supply consistency are major obstacles to entering high-value markets. Their analysis of vertical and horizontal integration strategies provides guidance for optimizing Algeria's onion value chain. Similarly, a recent study in Ethiopia (Yeshiwas et al., 2024) shows that weak contractual arrangements and limited market access penalize the entire chain a conclusion that applies to the North African context.

India experience, as the world's largest onion producer, also provides valuable insights. Despite high production volumes post-harvest losses remain substantial, stagnating yields (Gulati et al., 2024), R. Saxena et al. (2020) emphasize that a robust market information system is essential to reduce price volatility. Contract farming emerges as a structural tool to boost smallholders' incomes and improve access to finance, while modern practices such as precision irrigation and mechanized harvesting can enhance productivity and consistency.

Morocco provides another relevant regional example with its "Plan Maroc Vert", which successfully integrated smallholders into high-value export chains through aggregation models and rigorous quality certification managed EACCE (Morocco Foodex). Furthermore, Egypt and Turkey offer more advanced models of integration. Studies on the Egyptian sector (Khalaf et al., 2022; El Noby et al., 2024) attribute competitiveness to strict traceability and certification, while N. Selcuk et al. (2015) show how Turkey adds value through post-harvest technologies like modified atmosphere packaging (MAP). These examples illustrate the imperative for Algeria to undertake a two-pronged upgrade: technological and organizational.

In the light of the author's perspective, this study aims to enhance the competitiveness and export performance of Algeria's by examining the agricultural value chain, and identifying the key structural and economic constraints affecting the vegetable sector. Despite the limited literature on the onion value chain in Al-

geria, international experiences provide valuable insights and highlight potential pathways for improvement.

The research methodology. Description of the research. This study uses a mixed-methods approach that combines quantitative and qualitative analyses. The primary objective is to identify export diversification opportunities by analyzing value chain inefficiencies. The quantitative approach aims to measure and analyze trends in production, trade and prices, while the qualitative approach explores the relationships between actors, structural challenges and institutional dynamics that characterize the entire value chain.

Gathering techniques for the research. Quantitative data collection was based on several complementary sources:

- Official statistics from Ministry of Agriculture and Rural Development (MADR), covering the period 2016—2021, including series B (2016—2017—2018—2019) and agricultural statistics (2019—2020—2021). These data mainly concern cultivated areas, production and yields of vegetable crops, including onions;
- Export data from 2012—2023 from Ministry of Trade and Export Promotion, providing informations on onion export volumes and destinations over this period;
- FAO reports and publication: international statistics on onion production, which allows us to place Algeria in a global context (in particular the ranking of producer countries in 2022);
- Data from the Office National of statistics ONS: information on consumer prices and agricultural production indices;
- Articles from economic and trade press: additional data for the 2022—2024 period, notably from TSA Algérie, Algérie Eco, and le Quotidien d'Algérie, providing up-to-date information on production exports and prices.

Qualitative information was gathered from:

- Academic publications: scientific articles and these on algerian agriculture, market gardening water management, and specifically the onion sector, where available;
- Institutional reports: documents produced by MADR, ALGEX, Bank of Algeria, and other national and international institutions;
- Specialized press articles: reports and analysis on onion industry issues (storage, marketing, export), including testimonials from field players;
- The field survey was conducted across major production regions including Mascara, Tiaret, Biskara, and El-Oued, involving semi-structured interviews with 45 farmers (ranging from smallholders to large scale- producers), 12 collectors/intermediaries, 8 wholesalers, 5 storage operators, 3 processing units, and 4 export companies. Additionally, consultations were held with officials from MADR regional directorates and ALGEX representatives.

Data analysis for the research. Quantitative data were analyzed using Python programming language and libraries pandas, and matplotlib, seaborn for:

- Computing descriptive statistics (mean, trend, variation) of onion production, areas, yields, and exports;

- Determining temporal trends over the periods of study (2016—2024) for production and (2012—2024) for exports;
- Analyzing correlations between various variables (production & price).

A SWOT analysis was conducted to systematically assess the internal and external factors shaping the performance and development of the Algerian value chain. This analysis synthesized quantitative and qualitative data allowing the identification of competitive advantages, structural constraints, emerging opportunities, and potential risks.

Value chain mapping, based on the framework of R. Kaplinsky & M. Morris (2001) and adapted to the agricultural sector by C. Webber & P. Labaste (2010), was used to identify critical stages of the chain. This approach involved analyzing the roles, relationships, and power dynamics among stakeholders at each stage, tracing the flow of physical, financial, and informational resources among these entities, and recognizing constraints and opportunities for each tier.

MARKET GARDEN PRODUCE IN THE ALGERIAN ECONOMY

The agricultural sector plays a significant role in the Algerian economy, contributing approximately 11.6% of GDP in 2022 and employing nearly 2.7 million people. Within this sector, horticultural products, particularly vegetables, represent a dynamic and strategically important market. Vegetables are central to food security, wealth creation, rural employment and export diversification. Sector growth has been driven by the expansion of cultivated areas and improvements in the yields, largely supported by increased irrigation and the introduction of modern agricultural techniques (Sahali et al., 2021). Regions such as El-Oued and Biskra have emerged as a key hub, contributing to national supply, especially for strategic products such as potatoes, tomatoes and onions, and enhancing the sector's contribution to agricultural value added.

Despite its strong domestic performance, the vegetable sector remains underexploited in terms of exports. Total vegetables production reached 156 million quintals (15.6 million tons) in 2023, including 42 million quintals (M qx) of potatoes, exceeding domestic demand and eliminating the need for imports. Main crops exhibit annual growth rates of 3—5% and over the period 2010—2024, vegetables production grew by 184%, outpacing other agricultural subsectors. This expansion highlights significant potential for export diversification. However, unlocking this potential requires investments in infrastructure, quality improvement, development of downstream processing and targeted marketing strategy to position fruit and vegetables as a key pillar of sustainable economic diversification beyond hydrocarbons.

Onions are a particularly strategic vegetables in Algeria, both economically and culturally. In 2000, they ranked among the three most important horticultural crops by area and volume, reflecting their structural weight in the national agricultural system (Sahali et al., 2021). Their inclusion in the SYRPALAC regula-

tory system from 2014 demonstrates institutional recognition of their role in market stability and food security. The system also supports the seasonal supply regulation through storage subsidies, helping stabilize consumption supply and secure producers' incomes.

The onion sector is characterized by a specific technical and economic features that determine its competitiveness. Onions have a relatively good shelf life compared to other fresh vegetables, reducing post-harvest losses. Variety diversity requires adaptation to local conditions and production cycles, while mastery of technological practices enhances productivity. However, persistent gaps throughout the post-harvest chain affect commercial quality, and price volatility exacerbated by the vagaries of weather fluctuations and market speculation, reinforces the need for effective regulatory and value chain interventions. Collectively, these factors underscore the importance of an integrated approach to developing the onion subsector.

THE PRODUCTION OF ONIONS IN ALGERIA: EVOLUTIONS AND CHARACTERISTICS

Onion production in Algeria is concentrated in two main agro-ecological zones: traditional northern and high plateau regions and the rapidly expanding Saharan region. The historical production basin includes wilayas such as Mascara, Mostaganem, Chlef, Boumerdes, Tipaza, Blida, Ain Temouchent and Tiaret. In contrast Saharan wilayas particularly Biskra and El-Oued have experienced rapid growth in onion production due to deep groundwater irrigation, plasticulture, and investment in greenhouse horticulture⁴. These developments reflect a national effort to expand vegetable production to strengthen food security and stabilize domestic supply. Data from the Ministry of Agriculture and rural Development (2016—2024)⁵ indicate that onion production has increased overall, although it remains to subject significant annual fluctuations.

With reference to Fig. 1, the trend generally dictates an increase in onion production in Algeria from 14.5 million quintals to around 17 million quintals between 2016 and 2021. However, in 2022, a significant decline is recorded, with production at 15.2 million quintals — a decrease of 11.3% compared to 2021 (Bank of Algeria, 2023, cited in Algérie Eco, 2023). This fall is part of larger decline in vegetable production in the same year (–7.3%). Fig. 1 show a recovery for 2023, with production estimated at around 1.7 million tons (around 17 quintals), a figure that confirms the FAO's 2022 ranking of Algeria as the 10 the largest producer in the world. Information for 2024 is still preliminary, but initial indications point to high production, which is fueling export considerations.

⁴ Greenhouse horticulture in Algeria. Quick Scan, 2020. 60 p. URL: <https://www.agro-berichtenbuitenland.nl/documenten/2023/01/26/sector-study-algerian-greenhouse-horticulture>

⁵ Ministry of Agriculture and Rural Development (MADR) (2016—2021). Agricultural Statistics Series B and Annual Reports. URL: <https://fr.madr.gov.dz/> (accessed on: 10.03.2025).

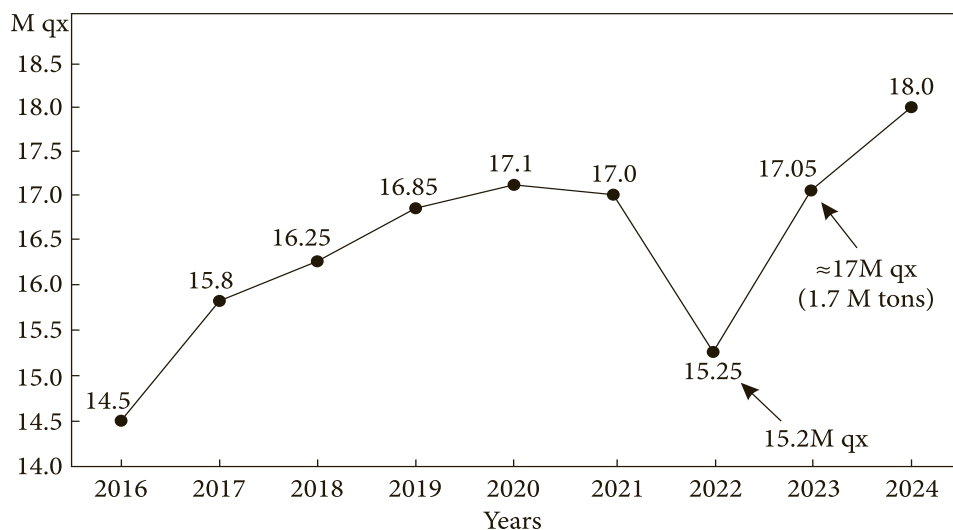

Fig. 1. Evolution of onion production in Algeria (2016—2024), M qx

Source: compilation by the authors: Ministry of Agriculture and Rural Development (MADR), Statistical Series B (2016—2021). URL: <https://www.madr.gov.dz> (accessed on: 02.03.2025); Bank of Algeria, Annual Report (2022). URL: <https://www.bank-of-algeria.dz> (accessed on: 02.03.2025); Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), FAOSTAT (2023). URL: <https://www.fao.org/faostat> (accessed on: 02.03.2025); Algérie Eco and El Watan Économie, press reports (2024).

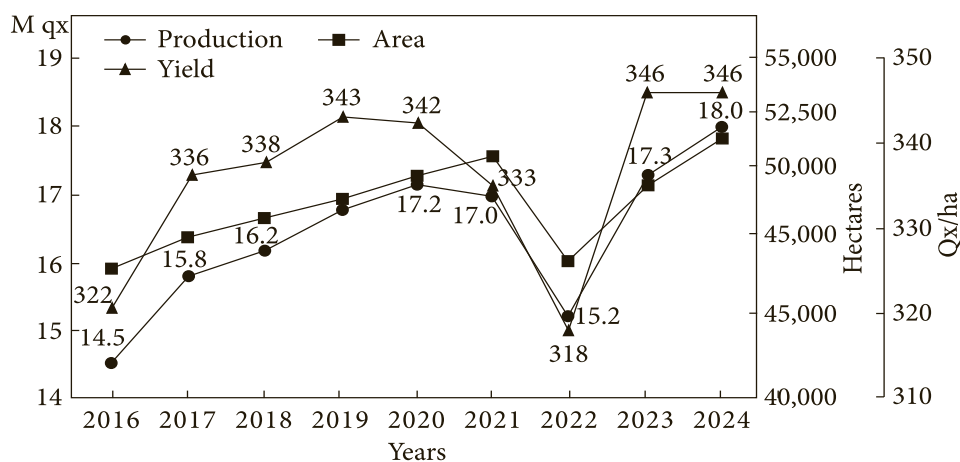

Fig. 2. Evolution of onion production (M qx), area (Hectares) and yields (qx/ha) in Algeria (2016—2024)

Source: authors' calculations based on: Ministry of Agriculture and Rural Development (MADR), Statistical Series B (2016—2021). URL: <https://www.madr.gov.dz> (accessed on: 02.03.2025); production and yield estimates for 2022—2024 based on FAO (2023). URL: <https://www.fao.org/faostat>, and press sources (Algérie Eco, 2024).

Fig. 2 illustrates the evolution of cultivated areas, yields and onion production in Algeria over the period 2016—2021. The data reveals a dual-phase trajectory characterized by an initial expansion followed by a period of recovery from volati-

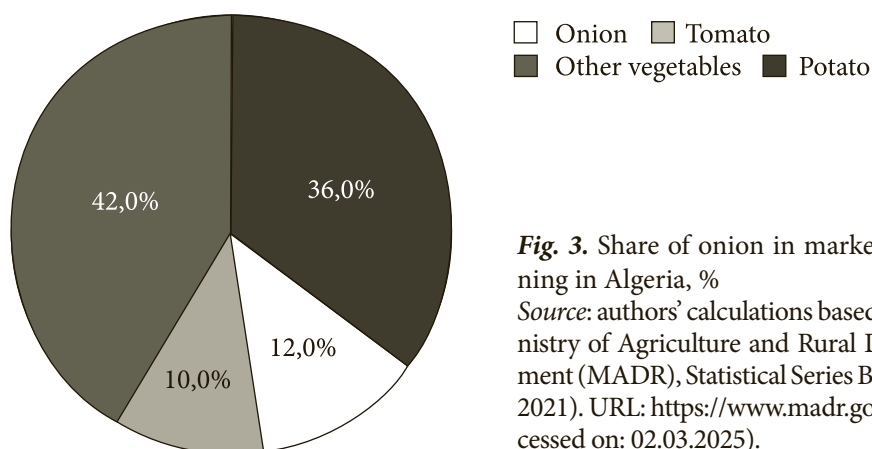

Fig. 3. Share of onion in market gardening in Algeria, %

Source: authors' calculations based on: Ministry of Agriculture and Rural Development (MADR), Statistical Series B (2016—2021). URL: <https://www.madr.gov.dz> (accessed on: 02.03.2025).

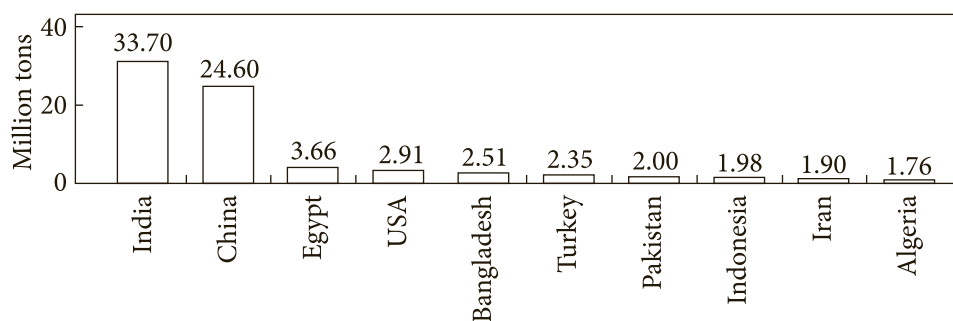

Fig. 4. Top world onion producers (2022), million tons

Source: Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), FAOSTAT (2022). URL: <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL> (accessed on: 05.03.2025).

lity. Between 2016 to 2021, production increased steadily from 14.5 million quintals to 17.0 million quintals (M qx) driven not only by an expansion of cultivated area from approximately 45,000 to 55,000 hectares but also by improved productivity, with yields rising from 322 qx/ha in 2016 to a peak of 343 qx/ha in 2019. This period of relative stability was disrupted in 2022, when yields dropped to a period low of 318 qx/ha, likely due to adverse climatic conditions or input supply disruptions. Nevertheless, the sector demonstrated strong resilience with production reaching a record of 18.0 M qx by 2024. Importantly, while early growth was primarily land-driven, the recent production records are increasingly supported by enhanced efficiency, as yields climbed to 346 qx/ha in 2024, reflecting the adoption of a shift towards more intensive management practices and improved technical expertise.

Fig. 3 provides a quantitative indication of the structure of vegetables production in Algeria by major crop class during the period of 2016—2021. A detailed analysis of the relative shares reveals considerable heterogeneity within the sector itself. The aggregated category other vegetables contribute 42% of total vegetable production (in volume). This is followed by potatoes production, which accounts for an important share of 36%, Onion production accounts for 12% of the total

and tomatoes 10%. This distribution demonstrates that onion is a well established component of the algerian landscape, but that its quantitative contribution is overshadowed by other crops like potatoes, this suggests that there is a diversified production of vegetables in the country and onion is one of these key crops.

In 2022, global onion production reached approximately 112 million tons, with India as the leading producer at 31.7 million tons, followed by China with 24,6 million tons Algeria with production of 1.76 million tons, ranks tenth globally, positioning the country as a significant regional producer despite the considerable gap with major Asian producers (Fig. 4).

FOREIGN TRADE OF ONIONS IN ALGERIA: IMPORTS AND EXPORTS

Historically characterized by a high level of self-sufficiency, Algeria's onion sector has undergone a significant structural metamorphosis over the last decade, transitioning from a closed domestic loop toward an increasingly active regional export-trajectory.

Fig. 5 illustrates Algeria's onion trade transformation: imports plummeted since 2015 to under 100 tons annually (2020—2024), reflecting near-self-sufficiency aligned with food security and currency preservation goals. Exports surged tenfold from 100 tons (2012) to 1,000 tons (2024), with peaks in 2017, 2019, and 2023 marked by the 2018 Ivory Coast breakthrough (400 tons) and 2024 expansion to Libya, Tunisia, and Mauritania. While currently representing under 5% of output, exports stabilize markets by absorbing surpluses and curbing volatility, signaling a maturing sector leveraging regional trade potential.

Based on 2013—2016 data, onion exports represented approximately 1,564,112 USD in average annual value, constituting a very small fraction of Algeria's total agricultural exports (which themselves represent approximately 15% of total agro-food exports). Notably, only 0.2% of total domestic onion production is currently exported, with 97% directed to Tunisia, indicating substantial untapped export potential.

PRICE AND VOLATILITY OF ONIONS IN ALGERIA

Price volatility is one of the major problems facing the Algerian onion industry.

Fig. 6 depicts urban retail onion prices, showing steady moderate growth (2016—2019) with narrow min-max gaps, indicating stability. From 2020, steeper raises and widening dispersion singled growing instability, culminating in the 2023 peak at 180 DA/kg due to supply-demand imbalances, climatic hazards, logistics disruptions, production shortfalls, and speculation. The 2024 correction to ~115 DA/kg marks recovery equilibrium though prices exceed pre-2020 levels within a nine-year upward trend and post-crisis normal.

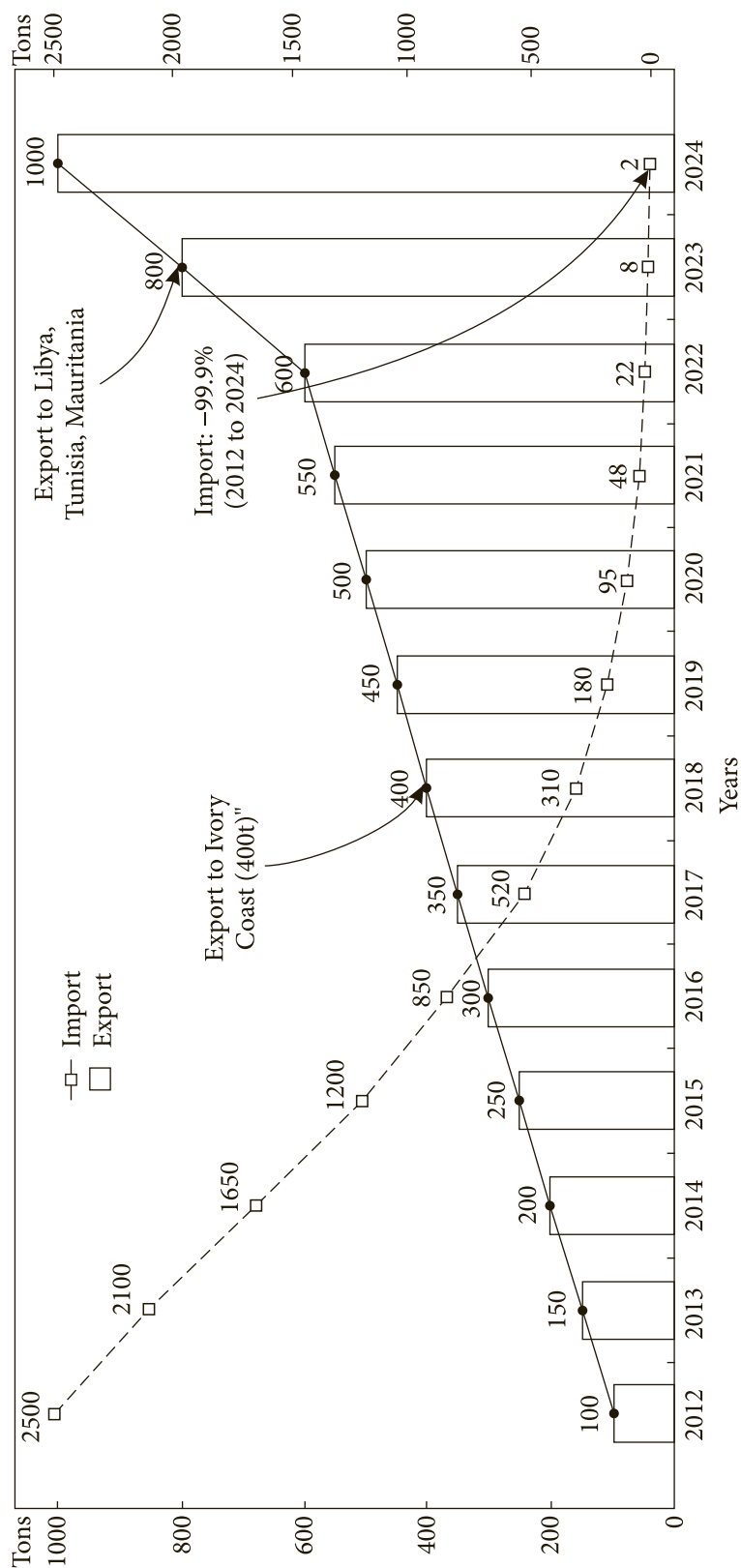

Fig. 5. Evolution of onion export (left scale) and import (right scale) in Algeria (2012—2024), tons

Source: compiled by the authors from: Ministry of Trade and Export Promotion of Algeria (MTEP), export data on onion volumes and destinations (2012–2023). URL: <https://www.commerce.gov.dz> (accessed on: 05.03.2025); Algérie Eco and El Watan Économie, press reports (2024).

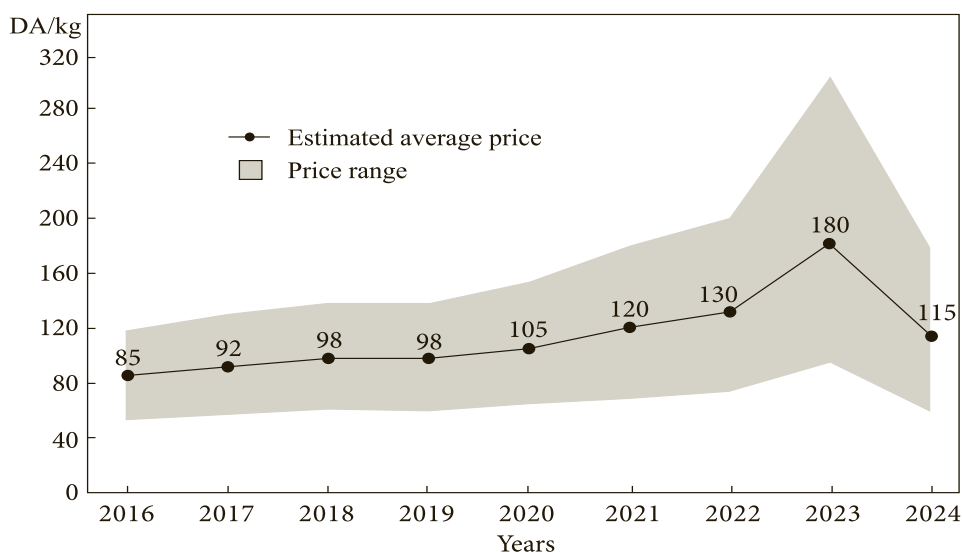

Fig. 6. Evolution of retail consumer prices of onions in Algeria (2016—2024), DA/kg
Source: compiled by the authors from: Ministry of Agriculture and Rural Development (MADR), annual average retail prices (2016—2021). URL: <https://www.madr.gov.dz> (accessed on: 05.03.2025); National Office of Statistics (ONS), consumer price indices (2020—2022). URL: <https://www.ons.dz> (accessed on: 05.03.2025); Algérie Eco and El Watan Économie, press reports (2022—2024).

Swot analysis

STRENGTHS	WEAKNESSES
High production volume (ranked 10th globally) ensuring self-sufficiency Diverse agro-ecological zones allowing extended harvest seasons (North & Sahara) Low production costs compared to European competitors Rising technical mastery and yields (reaching 346 qx/ha) and Strong domestic demand (8—10 kg/capita/year)	High post-harvest losses (20—30%) due to inadequate cold storage Fragmented supply chain with many small intermediaries Opaque price formation mechanisms Lack of quality certification (GlobalGAP) for exports Limited processing capacity (very few industrial transformation units)
OPPORTUNITIES	THREATS
Export potential to West Africa (via AfCFTA) and neighbouring Maghreb countries Off-season export window to Europe (May-August) Government support for export logistics (ALGEX subsidies) Development of food processing industry (dried onion, Powder) and Adoption of modern irrigation technologies to improve efficiency	Water scarcity and over-exploitation of aquifers in arid zones Climate change leading to unpredictable weather patterns Intense competition from established exporters (Egypt, Turkey, Netherlands) Rising costs of imported inputs (seeds, fertilizers) and Regulatory instability affecting trade policies

Source: compiled by authors.

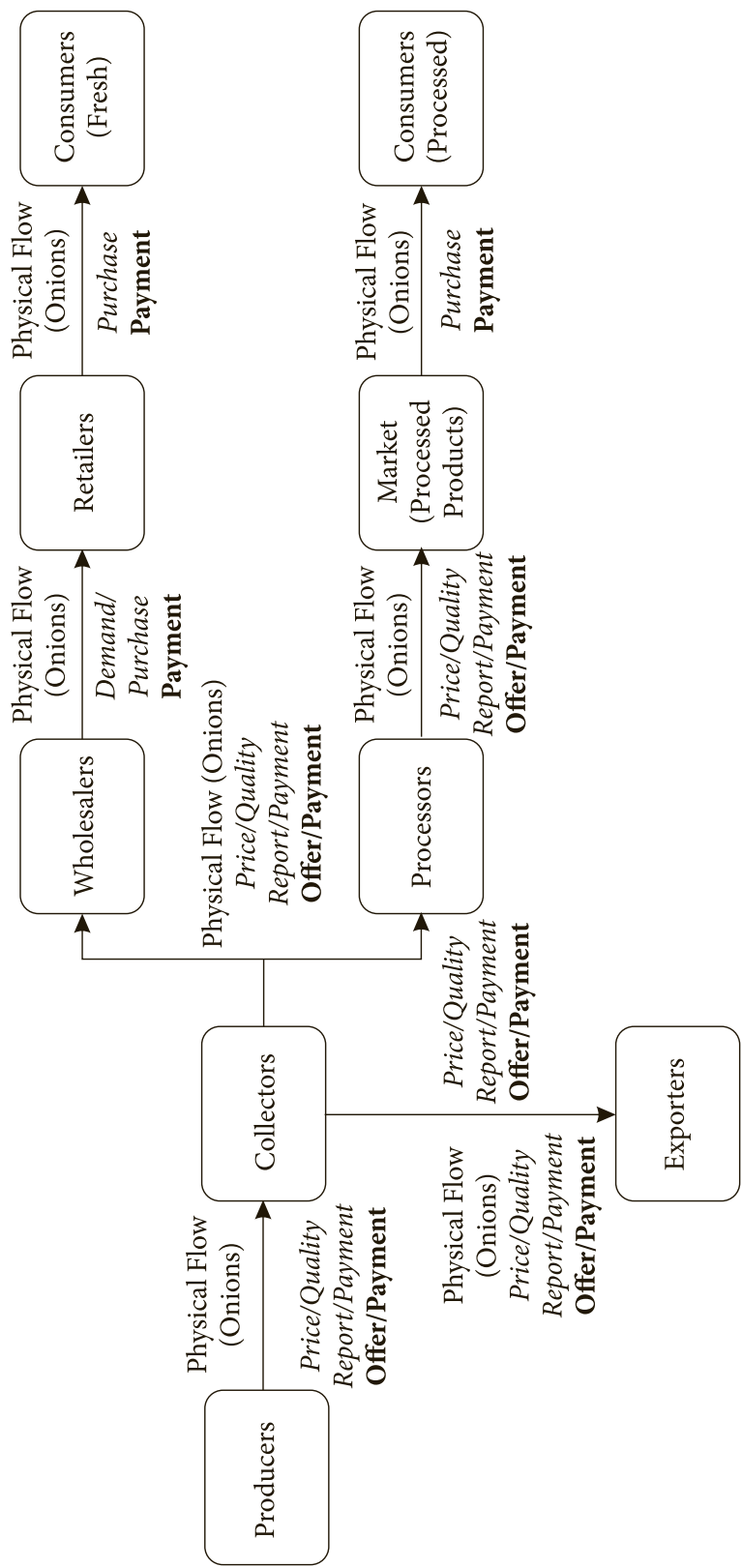

Fig. 7. Onion value chain in Algeria, bold font — Financial Flow (Payments, etc.), italics — Information Flow
Source: compiled by authors from fieldwork.

SWOT ANALYSIS OF THE ALGERIAN VALUE CHAIN

The SWOT analysis (strengths, weaknesses, opportunities, threats) provides a synthesis of the internal and external factors influencing the performance and development of the onion value chain in Algeria. It is based on previously collected information, including statistical data (MADR, FAO, PRESS), which have highlighted a sector with strong production potential and export orientation, but one that faces significant challenges related to stagnating yields, water resource constraints, and price volatility linked to weaknesses in the post-harvest chain.

MAPPING THE ONION VALUE CHAIN IN ALGERIA

The Algerian onion value chain encompasses interrelated stages, from upstream input supply to final consumption. It begins with the provision of essential inputs, such as seeds, fertilisers, pesticides, irrigation equipment and energy, enabling agricultural production through soil preparation, sowing, cultural maintenance and plant maturation. This is followed by harvesting and post-harvest pre-treatment, including drying and conditioning, which facilitate the consolidation of volumes for marketing. Storage, whether traditional, modern cold stores or public facilities such as those managed by ONILEV, plays a critical role in regulating supply. Processing remains marginal while distribution covers domestic wholesale and retail markets, with exports remaining limited.

The value chain involves a diverse set of actors. Input suppliers, including local private companies and importers, provide seeds, fertilisers, pesticides and irrigation equipment, while energy is supplied by operators such as SONALGAZ. Producers are heterogeneous, comprising smallholders, medium-scale or itinerant entrepreneurs supported by seasonal labor. Marketing is largely mediated by collectors and intermediaries, linking producers to wholesalers, storage operators (farmers, private companies or ONILEV) and distributors. Transport is key logistical element connecting production, storage, distribution and export stages. Processors have minimal presence, whereas wholesalers, retailers and exporters dominate product availability in domestic and international markets.

Public institutions including MADR, ONILEV, ALGEX, INRAA and control departments, support or regulate this value chain through planning, research and monitoring functions. The primary product flows across these stages are illustrated in Fig. 7:

Physical flow: the onion flow from agricultural farms storage (farm, private, ONILEV) or to the wholesale via collectors/transport operators. From storage to wholesale markets, they go to the retailers and then consumers. Some of the production, mainly during excess supply, goes towards the ports of Skikda or other border posts for exportation.

Financial flow: consumer pay retailers, who pay wholesalers (or directly, in the case of producer-collectors). Wholesalers-collectors pay producers. Exporters receive payments from foreign buyers and pay producers-suppliers. From these, producers pay input suppliers, labour, transporters and possibly storage fees. There may also be government support (export subsidies).

Information flow: price information flow (often imperfectly) between actors. Technical information comes mainly from agricultural services or input suppliers. Information on regulations and export markets is collected by ALGEX and exporters. Availability and stock information is very important for regulation, but sometimes not transparent⁶.

VALUE ADDITION AND PRICE STRUCTURE ANALYSIS

Field surveys revealed significant price differentiation at each stage of the value chain, highlighting value capture distribution and efficiency gaps:

Farm-gate prices (producer level): During the 2023 season, average farm-gate prices ranged from 25—35 DA/kg during peak harvest (April — May) to 45—60 DA/kg during off-season sales (November — January) from storage. Producers' net margins averaged 15—20% of farm-gate price after accounting for input costs (seeds: 8—10%, fertilizers: 12—15%, pesticides: 5—7%, irrigation: 10—12%, labor: 25—30%, land/equipment: 15—20%).

Collector/intermediary margins: Collectors typically purchase at farm-gate prices and resell to wholesalers at 40—55 DA/kg (peak season) and 65—85 DA/kg (off-season), capturing margins of 15—20 DA/kg (approximately 40—50% markup). This substantial margin reflects their roles in volume aggregation, transport, and market information asymmetry, but also indicates inefficiency and market power concentration.

Wholesale market prices: Wholesale markets (Boufarik, Bir Mourad Rais, Mostaganem) trade at 50—70 DA/kg (peak season) and 80—110 DA/kg (off-season), adding 10—25 DA/kg (15—30% markup) for handling, storage, and distribution logistics.

Retail prices: Final consumer prices (as shown in Fig. 6) averaged 65—90 DA/kg in normal years (2016—2019), spiking to 180 DA/kg in 2023, with retail margins typically 15—30 DA/kg (20—35% markup) covering shop overhead, wastage, and retail services.

Export prices: Export prices for quality-grade onions reached 50—70 DA/kg FOB (2023), higher than domestic farm-gate prices but below retail prices, reflecting quality premiums but also logistical costs (certification, packaging, transport, customs). Export margins for producers were limited (5—10% above domestic sales) due to stringent quality requirements and intermediary costs, suggesting need for direct producer-exporter linkages⁷.

Value chain efficiency analysis: The cumulative markup from farm-gate to retail consumer averaged 150—200% in normal years and exceeded 400% during

⁶ Practical guide for Algerian exporters. National Agency for the Promotion of Foreign Trade (ALGEX), 2021. 99 p. URL: <https://mfa.gov.dz/media/images/PDF/Guide-Exportateur-Algerien-2021.pdf>

⁷ Ministry of Trade and Export Promotion of Algeria (MTEP) (2012—2023). Export data on onion volumes and destinations. *Government of Algeria*. URL: <https://www.commerce.gov.dz> (accessed on: 05.03.2025).

the 2023 crisis. While part of this markup reflects legitimate value addition, including storage, transport, quality sorting, retail services, the predominance of intermediaries and the opacity of market information point to substantial efficiency losses. Farmers capture only 25–35% of the final consumer price, highlighting significant potential for value chain restructuring through producer cooperatives, direct marketing channels, and contract farming arrangements.

STUDY RESULTS AND RECOMMENDATIONS

The in depth of analysis of the onion value chain in Algeria, through a triangulation of official statistical data, academic literature publications, institutional reports and articles in the specialized press, has yielded a number of key insights into the structures, dynamics, challenges and prospects of this strategic sector for algerian agriculture and economy.

The study reveals a significant growth dynamic in the onion sector in Algeria, which represents around 12% of the country's total volume of vegetable crops. This performance reflects both local agricultural know-how and strong domestic demand. However, this positive trend marks major structural imbalance that are holding back overall growth and compromising the sector's sustainability. Firstly, the high volatility of prices on domestic market reflects the limitations of storage and preservation capacities, which remain largely traditional despite regulatory efforts and emergence of private storage companies. These shortcomings lead to significant post harvest losses and prevent effective regulation of supply throughout the year. Secondly, dependence on intensive irrigation is putting increasing pressure on water resources, with worrying signs of over-exploitation in traditional areas, while areas undergoing conversion are raising new environmental issues against a backdrop of climate change.

Faced with these constraints, exporting is promising way of disposing of surpluses, particularly to the markets in North and West Africa. However, it remains limited by lack of quality standards, logistics infrastructures and high indepth knowledge of target markets. The SWOT analysis highlights undeniable strengths, such as large volume of production, geographical diversity of growing areas and growing public support, but also structural weaknesses, such as fragmented organisation of the sector, the absence of processing industries and dependence on non-renewable water resources.

Finally, the mapping of the value chain revealed unbalanced relationships between the players and the still marginal role of the agri-food processing, which could nevertheless represent a strategic lever of stabilising farm incomes, adding value to surpluses and boosting exports. Taken together, these findings call for an integrated, coordinated approach to public policy to strengthen and turn the economic, social and environmental onion sector in Algeria into a model of inclusive, resilient and sustainable growth.

Based on our analysis, we recommend a series of coordinated actions for public authorities and private actors along the onion value chain in Algeria to improve its efficiency, resilience and sustainability. Public authorities are urged to invest in

modern, accessible storage infrastructure, promote sustainable water management, and improve export opportunities through logistics development, marketing support and trade agreement negotiation.

In parallel, a transparent market information system should be established, applied research and technical innovation should be encouraged, and regulatory measures against Speculation should be strengthened. Meanwhile, producers should adopt better farming practices, organise themselves into cooperatives, diversify their varieties and improve their post-harvest practices. For their part, storage and processing operators should invest in modern technologies and value added-products, while exporters need to improve their knowledge of target markets and coordinate for optimal logistics. Inter-professionalism, transparency in contracts and training for all actors along the chain would benefit from increased cooperation. An integrated implementation of these recommendations would help transform the onion sector into strategic agricultural driver, supporting price stabilisation, producer income growth and diversification of non-hydrocarbon exports for Algeria.

CONCLUSION

The study of the onion value chain in Algeria has highlighted a strategic industry with strong production potential and sustained domestic demand, but one that is weakened by persistent structural imbalances. The SWOT analysis confirmed the sector's strengths and the challenges it faces, highlighting the need for coordinated action to structure the sector, improve its performance, and strengthen its contribution to food security and diversification of agricultural exports.

The value chain mapping revealed a fragmented sector with opaque information flows. Implementing the proposed recommendations specifically fostering cooperatives, modernizing storage, and establishing interprofessional governance is essential to transforming the onion sector into a strategic agricultural driver for Algeria's economic diversification.

Importantly, the onion sector represents a replicable model for broader market garden export diversification in Algeria. The structural improvements identified are equally applicable to other high-potential vegetable crops such as potatoes, tomatoes, and peppers. By successfully addressing the bottlenecks in the onion value chain, Algeria can establish a blueprint for transforming its entire horticultural sector into a competitive export-oriented industry, thereby significantly contributing to national strategy of reducing hydrocarbon dependence and achieving sustainable economic diversification through agricultural value chains.

REFERENCES

- Benarfa, A., Ouchabane, Z. (2023). Analyse et modélisation des pertes post-récolte des produits maraîchers en Algérie: Cas de la pomme de terre et de l'oignon. *Revue des Sciences Agronomiques et Vétérinaires*. 24(1). 158—175. URL: <https://www.asjp.cerist.dz/en/article/223708>
- Bessaoud, O., Lefki, K. (2018). Diagnostic du système de régulation de la pomme de terre en Algérie. CIHEAM-IAMM / Ministère de l'Agriculture, du Développement Rural et de la

- Pêche. Programme ENPARD Méditerranée, Union Européenne. 46 p. URL: https://www.iamm.ciheam.org/ress_doc/opac_css/doc_num.php?explnum_id=18236
- Abdelmalek, H. (2023). La contribution du secteur agricole à la diversification des exportations en Algérie: Cas de la filière datte (1995—2017). URL: <https://www.asjp.cerist.dz/en/article/216554>
- Hamzaoui, H., Maouche, N. (2020). La certification des produits agricoles algériens: Facteur de compétitivité à l'exportation. *Revue d'économie et de management*. 21(2). 114—131. URL: <https://www.asjp.cerist.dz/en/article/147630>
- Benmerikhi, A., Chehma, A. (2022). Impacts des changements climatiques et de la surexploitation sur les ressources en eau dans le Nord-Ouest algérien. *Revue de Géographie et d'Aménagement*. 15(1). 1—18. URL: <https://www.asjp.cerist.dz/en/article/195971>
- Porter, M. (1985). Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance. The Free Press. URL: <https://fr.scribd.com/doc/182427398/122247076-Competitive-Advantage-Creating-and-Sustaining-Superior-Performance-Michael-Porter-1985-1>
- Kaplinsky, R., Morris, M. (2001). A Handbook for value chain research. IDRC. 113 p. URL: https://www.fao.org/fileadmin/user_upload/fisheries/docs/Value_Chain_Handbook.pdf
- Gereffi, G., Humphrey, J., Sturgeon, T. (2005). The governance of global value chains. *Review of International Political Economy*. 12(1). 78—104. <https://doi.org/10.1080/09692290500049805>
- Webber, C., Labaste, P. (2010). Strengthening the Competitiveness of African Agriculture: A Guide to Value Chain Concepts and Applications. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/4f45edc3-f92f-5c2e-ba78-cde24c60ea79>
- Trienekens, J. (2011). Agricultural value chains in developing countries: A framework for analysis. *International Food and Agribusiness Management Review*. 14 (2). 51—82. URL: <https://ageconsearch.umn.edu/record/103987/?v=pdf>
- Bedrani, S. (2008). Agriculture, agri-food, fisheries and rural development in Algeria. *Options Méditerranéennes: Série B. Etudes et Recherches*. No. 61. P. 37—73. CIHEAM. URL: https://www.iamm.ciheam.org/ress_doc/opac_css/index.php?lvl=notice_display&id=13381
- Laouar, N., Dugué, P. (2019). Acteurs privés dans le conseil agricole: le secteur maraîcher en Algérie. *Grain de Sel*. No. 77. P. 19—20. URL: https://agritrop.cirad.fr/593160/1/conseil_privé_maraichage_Algérie_LAOUAR_DUGUE_GDS_77.pdf
- Oumata, S., Bouzerzour, H., Benmihoub, A. (2008). La Situation Des Cultures Maraîchères En Algérie. *Revue des Sciences Agronomiques*. 39(1). 11—20. URL: <https://asjp.cerist.dz/en/article/46062>
- Benmihoub, A. (2015). Analyse de la compétitivité des produits agricoles algériens destinés à l'exportation. *Les Cahiers du CREAD*. 31(113). 91—112. URL: <https://www.asjp.cerist.dz/en/article/161477>
- Bessaoud, O. (2019). Agriculture et paysannerie en Algérie. De la période coloniale aux politiques agricoles et rurales d'aujourd'hui (1962—2019). Éditions Qatifa. URL: https://www.iamm.ciheam.org/ress_doc/opac_css/index.php?lvl=notice_display&id=40944
- Bouarfa, S., Kuper, M., Hartani, T. (2020). La durabilité des systèmes irrigués en Algérie: enjeux et perspectives. *Cahiers Agricultures*. 29(3). 17. URL: <https://publications.cirad.fr/pays.php?iso=DZA>
- Haffaf, S., Bouzadi, S. (2021). Les enjeux de la certification et le rôle du programme d'aide à la certification en Algérie. *Revue d'Economie & de Gestio*. 5(1). 82—101. URL: <https://asjp.cerist.dz/en/article/171103>
- Brabez, F., Bedrani, S., Boulfoul, N. (2008). Enjeux et apports de la certification ISO 9001:2000 dans l'entreprise agroalimentaire algérienne. *ASJP*. URL: <https://asjp.cerist.dz/en/article/9493>

- Bekkoussa, B., Meddi, M., Jourde, H. (2008). Évolution de la demande en eau souterraine dans le bassin de la Mina: cas de la nappe de Ghriss (Nord-Ouest algérien). URL: https://www.researchgate.net/publication/273634045_Forage_climatique_et_anthropique_sur_la_ressource_en_eau_souterraine_d'une_region_semi-aride_cas_de_la_plaine_de_Ghriss_Nord-Ouest_algerien
- Assassi, S., Daoudi, A., Lejars, C. (2017). Les profits «excessifs» des commerçants de fruits et légumes en Algérie: réalité ou préjugé infondé ? Le cas de la tomate primeur à Biskra. *Cahiers Agricultures*. 26(2). 25002. <https://doi.org/10.1051/cagri/2017009>
- Derderi, A., Daoudi, A., Colin, J.-P. (2015). Les jeunes agriculteurs itinérants et le développement de la culture de la pomme de terre en Algérie. L'émergence d'une économie réticulaire. *Cahiers Agricultures*. 24(6). 387—395. URL: <https://www.cahiersagricultures.fr/articles/cagri/abs/2015/06/cagri2015246p387/cagri2015246p387.html>
- Wahab, J.M., Ibrahim, H.I., Nazifi, B. (2025). Problems And Prospects of Vegetable Value Chain in Nigeria: An Empirical Review. *African Journal of Agricultural Science and Food Research*. 19(1). 14—25. <https://doi.org/10.62154/ajasfr.2025.019.01012>
- Lenné, J.M., Ward, A.F. (2010). Improving the Efficiency of Domestic Vegetable Marketing Systems in East Africa: Constraints and Opportunities. *Outlook on Agriculture*. 39(1). 31—40. <https://doi.org/10.5367/000000010791169952>
- Yeshiwas, Y., Alemayehu, M., Adgo, E. (2024). Strategic mapping of onion supply chains: a comprehensive analysis of production and post-harvest processes in Northwest Ethiopia. *Frontiers in Sustainable Food Systems*. 8. 1387907. <https://doi.org/10.3389/frsus.2024.1387907>
- Gulati, A., Ganguly, K., Wardhan, H. (Eds.) (2022). *Agricultural Value Chains in India: Ensuring Competitiveness, Inclusiveness, Sustainability, Scalability, and Improved Finance*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-981-33-4268-2>
- Saxena, R., Singh, N.P., Paul, R.K., Kumar, R. (2020). Transmission of price shocks and volatility spillovers across major onion markets in India. *Agricultural Economics Research Review*. 33(1). 45—52. <https://doi.org/10.5958/0974-0279.2020.00005.1>
- Khalaf, M., Ibrahim, K., Soliman, M. (2022). Competitiveness Analysis of Egyptian Fresh Onion in Some International Markets. *Assiut Journal of Agricultural Sciences*. 53(2). 101—118. URL: <https://agris.fao.org/search/en/providers/125687/records/6970fc69d9db0afeca3e2ef1>
- El Noby, A., Fathallah, M., Hussein, M. (2024). Competitiveness for Egyptian Onion Exports in the International Markets. *Nature and Science*. 22(2). 1—11. URL: https://www.sciencepub.net/nature/nsj220224/01_38607nsj220224_1_11.pdf
- Selcuk, N., Erkan, M. (2015). The effects of modified and palliflex controlled atmosphere storage on postharvest quality and composition of 'Istanbul' medlar fruit. *Postharvest Biology and Technology*. 99. 9—19. <https://doi.org/10.1016/j.postharvbio.2014.07.004>
- Sahali, N., Douar, B., Selmani, A. (2021). Analyse de l'évolution récente des cultures maraîchères en Algérie. *Dafatir Iqtissadia [Economic Notebooks Journal]*. 12(2). 487—496. <https://doi.org/10.36530/1661-012-002-035>

Received on January 23, 2026

Reviewed on February 14, 2026

Revised on March 10, 2026

Signed for printing on March 17, 2026

Published on April 22, 2026

Відед Лугрейт, аспірант (фінанси і міжнародна торгівля)

кафедра комерції

Нуреддін Сахалі, ад'юнкт-професор

кафедра комерції

Абдеррахман Баташ, ад'юнкт-професор

кафедра комерції

Університет імені Мулуда Маммері в Тізі-Узу

а/с 17 RP, Нове місто, Тізі-Узу, 15000, Алжир

ВНЕСОК ПРОДУКЦІЇ ГОРОДНИЦТВА
В ДИВЕРСИФІКАЦІЮ АЛЖИРСЬКОГО
ЕКСПОРТУ (НА ПРИКЛАДІ ЦИБУЛІ)

Розглянуто ланцюг створення вартості цибулі в Алжирі як стратегічний важіль диверсифікації сільськогосподарського експорту з метою вирішення проблеми надмірної залежності країни від доходів від вуглеводнів. З використанням підходу на основі змішаних методів, який поєднує кількісний аналіз тенденцій у даних щодо виробництва, цін і торгівлі (2012—2024) з якісним картуванням ланцюга створення вартості та SWOT-аналізом, визначено критичні структурні вузькі місця та нереалізований експортний потенціал у цьому секторі. Результати дослідження показують, що Алжир посідає 10-те місце у світі за виробництвом цибулі, обсяг якого сягнув приблизно 18 млн ц на 2024 р., а врожайність збільшилася до 346 ц/га, що відображає зростання технічної майстерності. Однак післязбиральні втрати, які оцінюються у 20—30 %, хронічна волатильність цін, фрагментовані ланцюги постачання з домінуванням посередників і неналежа інфраструктура для зберігання в охолодженому стані відчутно підривають ефективність сектору. Аналіз ланцюга створення вартості також показує, що виробники формують лише 25—35 % кінцевої споживчої ціни, що свідчить про значну асиметрію ринкової влади. Хоча обсяги експорту за досліджуванний період збільшилися в 10 разів, вони залишаються незначними, становлячи менш як 5 % загального виробництва; їх зростання стримують недосконалі сертифікація якості, обмежена логістика та недостатнє дотримання міжнародних санітарних і фітосанітарних стандартів. Спираючись на порівняльний міжнародний досвід (Перу, Сенегал, Марокко, Індія), запропоновано комплексну концепцію політики, зосередженої на організації кооперативів, інвестиціях у сучасні способи зберігання, сталому управлінні водними ресурсами та цільовому сприянні торгівлі. Ці рекомендації спрямовано на перетворення сектору виробництва цибулі на відтворювану модель задля посилення диверсифікації експорту городини в Алжирі.

Ключові слова: економічна диверсифікація; ланцюг створення вартості цибулі; сільськогосподарська політика, експортний потенціал; Алжир.

Надійшла 23.01.2026

Прорецензована 14.02.2026

Доопрацьована 10.03.2026

Підписана до друку 17.03.2026

Оприлюднена 22.04.2026

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2026.04.092>

JEL: O15, R23

A.A. AGHAYAROVA, PhD (Econ.), Senior Researcher
Institute of Economics of the Ministry of Science and Education
of the Republic of Azerbaijan
H. Javid ave, 115, Baku, Azerbaijan
e-mail: akifaaqayarova1980@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4714-5330>

MACROECONOMIC MECHANISMS OF STATE REGULATION OF INTERNATIONAL MIGRATION IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

The article analyzes the mechanisms of regulation of international migration in the Republic of Azerbaijan using a comparative and analytical approach. It examines the theoretical foundations, international policy models, and Azerbaijan's institutional and legal frameworks for migration management. The study assesses the impact of macroeconomic factors on migration processes using statistical and econometric methods. The results provide valuable insights for improving migration policy and decision-making in Azerbaijan.

Keywords: migration; emigration; highly qualified personnel; immigration; brain drain; government regulation.

Demographic indicators such as birth rates, mortality rates, natural population growth, and international migration play a decisive role in shaping the size, structure, and future development of a population at both national and regional levels. The effects of these factors may be either positive or negative. Therefore, analyzing migration processes — particularly international migration — is of critical importance for understanding population formation and dynamics, as well as for assessing a country's labor resource potential.

The term migration originates from the Latin word *migratio*, meaning movement. In its broadest interpretation, migration refers to the spatial movement of

Citation: Aghayarova, A. (2026). Macroeconomic mechanisms of state regulation of international migration in the Republic of Azerbaijan. *Economy of Ukraine*. 69. 04(773). 92—100. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2026.04.092>

© Publisher PH «Akadempriodyka» of the NAS of Ukraine, 2026. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

populations across territories and regions that results in a change of permanent or temporary residence.

Population migration has an ancient historical background, dating back to the earliest stages of human societal development, notably the first major division of labor marked by the separation of animal husbandry from agriculture. Throughout history, the scale, intensity, forms, and consequences of migration have varied considerably across different periods. Despite this long history, systematic research on migration processes in our country, as well as in other post-Soviet republics, began only in the 1960s and 1970s. This delay was largely attributable to restrictions imposed since the 1930s on the study of demographic phenomena, including migration.

During this period, the concept of “population migration,” along with terms such as “unemployment” and other economic categories, was excluded from scholarly discourse and failed to gain recognition in economic literature. Notably, the term did not appear in the Great Soviet Encyclopedia published in the 1950s. Only from the 1960s onward did the concept of population migration begin to emerge in socio-economic and demographic studies. In the territory of the former USSR, including Azerbaijan, migration issues were increasingly examined by economists and geographers from the late 1960s through the early 1970s. They sought to explain the nature, forms, intensity, directions, and consequences of migration (Muradov, 2014).

Thus, the **purpose of this article** is to analyze current changes in the processes of international migration of the population of the Republic of Azerbaijan, to determine their socio-economic consequences.

Scholarly interpretations of migration vary. Some define it as the settlement of populations across territories, while others view it as a process or event of population redistribution within a given area. A further group distinguishes between population mobility and spatial distribution, conceptualizing migration as geographical mobility adopts a broad interpretation, defining migration as both migratory movement and related activities, while in a narrower sense it refers to individual relocation. Similarly, considers the migration process a component of overall migratory movement and activity.

Some scholars conceptualize migration as specific forms of population movement, including territorial, professional, sectoral, and social mobility. Equates population mobility with migration, while Sh. Muradov (2004) defines migration as movement from one locality to another. Migration may be understood through three dimensions: all population movements across regions; movements involving a change of residence, employment, or education, either permanently or temporarily; and movements resulting in territorial population differentiation. In general, migration is driven by various forces and motivations, which can be grouped into constant, relatively stable, and variable factors, the latter being linked to individuals' daily activities.

International migration is an unavoidable phenomenon with significant political, social, and economic implications in the contemporary world. Consequently, states seek to reduce its negative effects and enhance its benefits through migration regulation, which requires identifying and managing key migration determinants.

This study addresses four issues: the theoretical conceptualization of migration in economic literature and the distinctions among migration theories; the determinants of international migration and their variation across theories; the nature of migration regulation; and the impact of regulatory measures on migration determinants.

Although these issues are extensively discussed in economic literature, no consensus has been reached. This is largely due to limited migration data and the imperfection of existing theoretical models. Moreover, migration research is constrained by weak links between government migration policies, their underlying determinants, and academic analyses. A further challenge is the insufficient theoretical and methodological integration of economic factors with political, social, psychological, and demographic dimensions of migration. Given this context, we will attempt to conduct a comparative analysis of the existing responses to these questions (Aghayarova, 2021).

Migrants moving from their country of origin to a destination country encounter new cultural, social, and economic environments, making adaptation essential for secure living and effective employment. Migration generates both opportunities and challenges for the societies and economies of origin and destination countries, affecting population size, age and gender structure, national composition, and labor resources. The emigration of highly skilled workers negatively impacts the origin country's economy, while destination countries benefit from the acquisition of such human capital. At the same time, remittances sent by migrants contribute positively to living standards in the country of origin.

Following Azerbaijan's independence, migration patterns changed significantly. Between 1990 and 1994, immigration totaled 211,200 persons, while emigration reached 342,300, resulting in a negative migration balance of 131,100. During 1995–2007, immigration declined to 45,000, while emigration amounted to 101,200, producing a negative balance of 56,200. In contrast, during 2008–2022, immigration reached 38,700 and emigration fell to 17,700, leading to a positive migration balance of 21,000. In the period preceding independence and the early years thereafter, the sharp increase in emigration and the decline in immigration were mainly driven by political, national, and ethnic factors. In subsequent years, rising immigration and declining emigration reduced overall migration outflows and resulted in a positive migration balance after 2008. Political stabilization following Heydar Aliyev's return to power in 1993, the 1994 ceasefire with Armenia, the signing of the "Contract of the Century," and the restoration of economic relations contributed to sustained economic growth from the mid-1990s onward. In recent years, immigration and emigration trends have not been significantly affected by COVID-19 related restrictions.

Over the past decade, Azerbaijan's economic development has contributed to increased immigration. Unlike the 1990s, contemporary migration is largely free from political and ethnic motivations, with economic factors predominating. Although some immigrants are ethnic Azerbaijanis, their migration is driven primarily by economic considerations rather than ethnic identity, as many are well integrated into host societies abroad. Economic instability following the COVID-19 pandemic

and Russia's aggression against Ukraine, along with mobilization concerns, further intensified migration to Azerbaijan, attracting both Azerbaijanis and other ethnic groups. According to the State Migration Service of the Republic of Azerbaijan, the number of migrants entering the country in early 2021 approached 50,000.

The determinants of migration in Azerbaijan largely resemble those observed in other countries, though their relative importance varies over time. In the 1990s, emigration was primarily driven by political instability and declining living standards resulting from Armenia's aggression against Azerbaijan. Since 1994, however, political stability, sustained economic growth, the prevention of ethnic and religious conflicts, and the promotion of tolerance have substantially reduced migration pressures.

The development of a comprehensive legal framework for migration management, transparent procedures for labor migration, and the introduction of a "one-stop shop" system have also influenced migration dynamics. Nevertheless, a negative migration balance in recent years indicates that such trends cannot be addressed solely through direct state intervention. Excessive administrative regulation of migration may restrict freedom of movement and conflict with human rights principles. As a country pursuing globalization and democratic development, Azerbaijan upholds the right of its citizens to emigrate, provided they meet legal obligations at home and comply with the migration regulations of destination countries.

Studies show that Azerbaijan's migration regime is relatively permissive compared to developed countries, offering visa-free entry for many nationalities, simplified visa procedures for others, and streamlined work permit processes for labor migrants. Citizens of most former Soviet republics can stay visa-free for up to 90 days. Nevertheless, the country's persistent negative migration balance has prompted researchers to distinguish between primary and secondary migration determinants (Allahveranov, Guseynov, 2013; Wistrand et al., 2017; Yuksel et al., 2018; Chudinovskikh et al., 2020)¹.

These studies highlight social instability and the prolonged conflict with Armenia as primary drivers of migration. Wistrand's ethnographic research emphasizes the social impacts of seasonal labor migration, while S. Yuksel et al., through econometric analysis (1995—2015), identify unemployment and low living standards as key determinants of emigration. O. Chudinovskikh et al. observe that in the early post-Soviet period, distinctions between temporary and permanent migration, as well as between legal and illegal employment, were unclear; subsequent governance and economic reforms increasingly structured migration processes. Although Azerbaijan has enacted over 20 migration-related laws in the past three decades, international evidence suggests that migration regulation is more impactful in developed countries. In developing nations, lower immigration flows reduce the effectiveness of direct regulation, while high, often unregulated emigration raises concerns about brain drain and its economic consequences.

¹ Migration Statistics in Azerbaijan Republic: Data Sources. Economic Commission for Europe, Conference of European Statisticians, Chisinau (Moldova, 10—12 September 2014). URL: <http://www.unece.org/index.php?id=33645>

These studies identify social instability and the prolonged conflict with Armenia as key drivers of migration. Wistrand's ethnographic work highlights the social effects of seasonal labor migration, while S. Yuksel et al. (1995—2015) show that unemployment and low living standards are major determinants of emigration. O. Chudinovskikh et al. note that early post-Soviet migration blurred the lines between temporary and permanent movement and between legal and illegal employment, though later governance and economic reforms increasingly structured these processes. Despite over 20 migration-related laws enacted in Azerbaijan over the past three decades, evidence indicates that migration regulation is more effective in developed countries. In developing nations, lower immigration flows limit regulatory impact, while high, often unregulated emigration raises concerns about brain drain and its economic effects.

In Azerbaijan, highly skilled emigrants mostly relocate to developed countries like the U.S. and EU nations, which can negatively affect the national economy, while low-skilled labor migrants generally move to Russia, Kazakhstan, Turkey, and Belarus, potentially generating economic benefits. Accordingly, migration policy could focus on attracting highly skilled professionals and restricting low-skilled labor immigration, though implementing such targeted measures requires rigorous quantitative analysis to ensure their effectiveness.

In general, the impact of state migration regulation measures on the country, as well as on the flow or volume of migrants from the country, is significant. We can express this in the form of a regression equation:

$$Y_t = \beta_0 + \sum \beta_j \cdot X_{j,t} + \varepsilon_t. \quad (1)$$

Here, equation (1) expresses the relationship between Y_t — the migration indicator and X_t — the economic development indicator. For X_t , we can consider the volume of Gross Domestic Product (GDP_{*t*}), the annual change in GDP (ΔGDP_{*t*}), or GDP per capita (GDPPC_{*t*}), and so on. Y_t can be defined as: a) the emigration flow of individuals with higher education (EMEF_{*t*}); b) the immigration flow of individuals with higher education (IMEF_{*t*}); c) the flow of other emigrating labor migrants (EMF_{*t*}); d) the number of other immigrating labor migrants (EMS_{*t*}). It is worth noting that the hypothesis $H_0 \beta_{j=0}$ is currently being examined.

In model (1), it is important to include other indicators that influence migration. For example, the unemployment rate in the country (UNEMP_{*t*}), the ratio of the average wage to the minimum wage (waget), the amount of funding allocated for science (R&D_{*t*}), healthcare expenditures in the country (HEXP_{*t*}), and education. We can construct an empirical model of the relationship between migration indicators and macroeconomic indicators in the multivariate regression equation (1), incorporating the indicators of government expenditure (EDU_{*t*}). It is worth noting that some researchers also add the level of globalization of both the sending and receiving countries as factors that affect migration. For example, M. Gulyaliev (2018) considers that one of the important factors influencing migration is the level of globalization of countries. Through empirical assessments, he demonstrates that the patterns of emigration and immigration in Azerbaijan differ from

Multivariate regression relationship between Migration Indicators and Certain Macroeconomic Indicators in Azerbaijan

Indicators	EMEF _t	IMEF _t	EMF _t	IMF _t
r^2	0,936738	0,837509	0,972468	0,630376
Number of observations	20	20	20	20
β_0				
Coefficient	-572,728	-128,807	-1408	-856,208
Standard error	249,6358	65,21226	4479,855	4567,688
t -statistic	-2,29425	-1,97519	-0,3143	-0,18745
p -price	0,039073	0,069871	0,758283	0,854203
$\beta_1(EMP_t)$				
Coefficient	0,799529	0,358838	16,27688	18,215
Standard error	0,451257	0,117882	8,098064	8,256837
t -statistic	1,771781	3,044054	2,009972	2,206051
p -price	0,099854	0,009407	0,065657	0,045984
$\beta_2(UNEMP_t)$				
Coefficient	1,248299	0,069184	23,887	0,251213
Standard error	0,255014	0,066617	4,57637	4,666095
t -statistica	4,895023	1,038524	5,219639	0,053838
p -price	0,000293	0,317957	0,000165	0,957883
$\beta_3(semp_t)$				
Coefficient	-1,07033	-0,47259	-24,401	-25,0374
Standard error	0,655675	0,171282	11,76645	11,99715
t -statistic	-1,6324	-2,75915	-2,07377	-2,08695
p -price	0,126569	0,016251	0,058529	0,057149
$\beta_4(R\&D_t)$				
Coefficient	-1,18238	0,052394	-71,5596	-3,3224
Standard error	1,262141	0,329708	22,64983	23,0939
t -statistic	-0,93681	0,15891	-3,15939	-0,14386
p -price	0,365936	0,876182	0,007534	0,887814
$\beta_5(HEXP_t)$				
Coefficient	-0,11439	-0,10867	1,538666	-7,72257
Standard error	0,26255	0,068586	4,711603	4,80398
t -statistic	-0,4357	-1,58444	0,32657	-1,60754
p -price	0,670199	0,137108	0,749192	0,131942
$\beta_6(EDU_t)$				
Coefficient	0,118759	0,017864	3,581534	1,776647
Standard error	0,082341	0,02151	1,477658	1,50663
t -statistic	1,442282	0,830504	2,42379	1,17922
p -price	0,17288	0,421245	0,030686	0,259443
F -significance	3,02E — 05	0,006795	1,73E — 07	0,27632

Source: assessed by the author based on: State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. Demographic Indicators of the Statistical Compilation of Azerbaijan. Baku, 2024. URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099101824180532047>

migration processes in other countries due to certain characteristics. While the GDP per capita, taking into account emigration flows, the level of GDP, and the share of wage workers in the total number of jobs are somewhat dependent on the globalization index, the dependence on the level of economic freedom is stronger.

Studies conducted across different countries show that economic and social factors have a dominant influence on migration processes, while other factors such as technology, physical capital, and labor force also significantly impact economic development. As mentioned earlier, the emigration of highly qualified personnel can negatively affect GDP, while their immigration can have a positive effect. In other words, economic development can influence migration, and migration can in turn impact economic development, creating a mutual causal relationship. Therefore, we can express the mutual (bidirectional) relationship between these indicators through equation (2):

$$\begin{cases} Y_t = \alpha_0 + \sum \alpha_j \cdot Y_{t-j} + \sum \beta_j \cdot X_{t-j} + \varepsilon_t \\ X_t = \alpha_0 + \sum \alpha_j \cdot X_{t-j} + \sum \beta_j \cdot Y_{t-j} + u_t \end{cases} \quad (2)$$

Equation (2) essentially expresses the Granger causality relationship between Y_t , the migration indicator, and X_t , the indicators of economic development.

When making calculations, certain assumptions must be made. Thus, to estimate the number of highly educated emigrants or immigrants, we will assume that primarily highly educated or highly skilled personnel emigrate to developed countries. For analytical purposes, migrants moving to or from other countries — including post-Soviet states (excluding the Baltic countries) — will not be classified as highly educated. While this assumption may distort data, it allows for distinguishing “brain drain” from general migration. Emigrants to the USA, UK, Germany, Israel, the Baltic states, Poland, and Greece will be considered contributors to brain drain, as they generally require proficiency in English, whereas knowledge of Russian suffices for most other post-Soviet destinations. These migrants are assumed to be highly skilled, reflecting the language requirements and complexities of migration to developed and European countries.

In calculations, rather than using the standard unemployment rate, we will sum individuals classified as unemployed with those not receiving wages and considered self-employed. This adjustment accounts for the significant portion of labor migrants engaged in seasonal or rural self-employment who migrate out of necessity to find work (Table).

CONCLUSION

According to the models presented in table, the emigration of highly qualified personnel from Azerbaijan is significantly influenced by only one of the examined indicators: the number of unemployed individuals in the country. The findings demonstrate that an increase in unemployment corresponds with a rise in the emigration of highly qualified professionals. Conversely, an increase in the employed population is associated with a growth in the inflow of highly qualified immigrants.

Furthermore, three factors exert a significant influence on the outflow of low-skilled labor migrants from the country: the level of unemployment, the funding allocated to scientific research, and expenditures on education. As unemployment increases, the number of labor migrants leaving the country rises. Notably, funding for scientific research exhibits a negative effect on labor migration, indicating an inverse relationship between science expenditures and the emigration of labor. In contrast, there is a positive correlation between education expenditures and labor migration. This suggests that improvements in the education system, when combined with a high unemployment rate, contribute to an increase in the emigration of educated individuals. While the development of education is essential, it is even more critical to implement measures that effectively integrate educated personnel into the domestic economy.

REFERENCES

- Muradov, Sh. (2004). *Human Potential: Key Trends, Realities, Problems*. Baku, Science. 405 p.
- Aghayarova, A. (2021). Main Determinants of Migration. *In: Economic Growth and Public Welfare*. Baku. P. 91—98.
- Allahveranov, A., Huseynov, E. (2013). Country Report: Azerbaijan. Costs and Benefits of Labour Mobility between the EU and Eastern Partnership Partner Countries. Baku. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2322655>
- Wistrand, J., Nikolko, M., Carment, D. (2017). Social Consequences of Seasonal Labour Migration: A Case Study from Rural Azerbaijan. *In: Post-Soviet Migration and Diasporas*. Palgrave Macmillan, Cham. P. 65—80. https://doi.org/10.1007/978-3-319-47773-2_5
- Yuksel, S., Mukhtarov, S., Mahmudlu, C., Mikayilov, J., Iskandarov, A. (2018). Measuring International Migration in Azerbaijan. *Sustainability*. 10(1). 132. <https://doi.org/10.3390/su10010132>
- Chudinovskikh, O., Denisenko, M., Strozza, S., Light, M. (2020). Labour Migration in the Post-Soviet Territory: Migration from the Newly Independent States. *In: Societies and Political Orders in Transition*. Springer, Cham. P. 55—80. https://doi.org/10.1007/978-3-030-36075-7_4
- Gulaliyev, M. (2018). *Foreign Economic Relations: Balance of Regulation and Liberalism*. 2nd ed. Baku, Science and Knowledge Publishing House. 382 p.

Received on November 04, 2025

Reviewed on December 02, 2025

Revised on February 05, 2026

Signed for printing on February 12, 2026

Published on April 22, 2026

Акіфа Акіф Агаярова, канд. екон. наук, старший дослідник
Інститут економіки Міністерства науки і освіти Азербайджанської Республіки
просп. Г. Джавіда, 115, Баку, Азербайджан

МАКРОЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЇ В АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Проведено комплексне дослідження і науковий аналіз основних характеристик механізмів регулювання міжнародної міграції в Азербайджанській Республіці з використанням порівняльно-аналітичного підходу. Наукова і практична значущість праці полягає в оцінюванні більш ефективної реалізації ключових переваг, які створюють для соціально-економічного розвитку країни процеси міжнародної міграції.

Поряд з проведенням поглибленим аналізом теоретичних і методологічних засад регулювання міжнародної міграції, увагу зосереджено на порівняльному розгляді міграційної політики й практики управління, сформованих у рамках моделей економічного розвитку різних країн. Водночас детально проаналізовано інституційні механізми, нормативно-правову базу та інструменти державного регулювання для управління процесами міжнародної міграції в Азербайджанській Республіці.

Для оцінювання впливу макроекономічних факторів на процеси міжнародної міграції використано методи статистичного аналізу і узагальнення, а також регресійну та економетричну методики оцінювання. На основі проведеного емпіричного аналізу узагальнено й оцінено сучасний стан змін, що відбуваються в процесах міжнародної міграції в Азербайджанській Республіці, систематизовано його характеристики. Відповідно, отримані результати мають істотне значення для вдосконалення процесів ухвалення рішень у сфері регулювання міжнародної міграції.

Ключові слова: міграція; еміграція; висококваліфіковані кадри; імміграція; вплив мізків; державне регулювання.

Надійшла 04.11.2025

Прорецензована 02.12.2025

Доопрацьована 05.02.2026

Підписана до друку 12.02.2026

Оприлюднена 22.04.2026

ДО 70-РІЧЧЯ ДОКТОРА ЕКОНОМІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА ВЯЧЕСЛАВА ІВАНОВИЧА ЛЯШЕНКА

Відомий вчений, організатор, науковий керівник

*9 квітня цього року свій 70-річний ювілей святкує провідний український учений Інституту економіки промисловості НАН України, доктор економічних наук, професор **Вячеслав Іванович Ляшенко**.*

Ювіляр — відомий в Україні фахівець з проблем державної та регіональної регуляторної політики. Майже 20 років він очолює відділ регуляторної політики та розвитку підприємництва Інституту. Протягом багатьох років розвиває традиції наукової школи просторового розвитку, інноваційної та регуляторної політики, заснованої академіком НАН України М.Г. Чумаченком.

Результати наукової діяльності В.І. Ляшенка висвітлено в понад 800 наукових працях, зокрема трьох фундаментальних особистих і понад 25 колективних монографіях, у яких викладено концептуальні й науково-методичні розробки з проблем промислової та регуляторної політики, регіонального управління, інноваційного розвитку.

Ювіляр не обмежується науковою діяльністю всередині Інституту, він є знаним фахівцем на всеукраїнському й міжнародному рівнях. В.І. Ляшенко — академічний секретар Ради Експертів Інституту Міжнародного співробітництва та розвитку (Познань, Польща), головний редактор фахового журналу «Економічний вісник Донбасу», відповідальний редактор збірника наукових праць ІЕП НАН України «Управління економікою: теорія та практика. Чумаченківські читання». Він обіймає посаду Першого віце-президента Академії економічних наук України, є відповідальним секретарем редколегії наукового журналу «Вісник економічної науки України». Плідна творча

діяльність, у основі якої лежить зв'язок економічної науки з практикою, забезпечила визнання ювіляра одним з провідних українських вчених, працює на його авторитет серед науковців, фахівців-практиків, підприємців, представників органів управління. Він є членом Ради Співки підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України, входить до Комітету підприємців малого і середнього бізнесу Торгово-промислової палати України.

Протягом своєї багаторічної наукової діяльності В.І. Ляшенко бере активну участь у підготовці наукових кадрів, виступає науковим керівником, консультантом і офіційним опонентом у працях, присвячених розвитку бізнес-моделей на основі цифрових платформ, можливостям проривного розвитку України, режимам реалізації регуляторної політики у сфері малого і середнього бізнесу.

Організаційно-наукові досягнення В.І. Ляшенка відзначено Подякою Президента України (1999 р.), почесними грамотами Українського фонду підтримки підприємництва, Українського союзу промисловців та підприємців, відзнаками академічного рейтингу «Золота фортуна» (1998, 2015 рр.), Відзнакою Голови Верховної Ради України (цінний подарунок) (2018 р.), Грамотою Співки підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України (2023 р.), Почесною грамотою Президії НАН України і Центрального комітету профспівки працівників НАН України з нагоди Всесвітнього дня науки в ім'я миру та розвитку (2025 р.).

Наукова громадськість, колеги і друзі щиро вітають Вячеслава Івановича Ляшенка з ювілеєм, бажають міцного здоров'я й довгих років життя, щастя і благополуччя, нових творчих звершень, успіхів, миру і злагоди!

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ЕТИКА

Доступ до змісту журналу. Журнал «Економіка України» розповсюджується за передплатою друкованого або електронного варіанта. Відкритий доступ до повних версій статей журналу є на сайті журналу і на сайті Національної бібліотеки імені Вернадського відразу після їх розміщення.

Принципи. Редакційна політика журналу заснована на принципах об'єктивності та неупередженості при відборі статей з метою їх публікації; високих вимог до якості наукових досліджень; обов'язковості та конфіденційності рецензування статей; додержання колегіальності при ухваленні рішень щодо публікації статей; доступності та оперативності у спілкуванні з авторами; суворого дотримання авторських і суміжних прав (з укладанням з кожним автором (співавтором) Ліцензійного договору на використання твору).

Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного автора, редактора, рецензента, видавця, організації.

Етика публікацій. Редакційна колегія журналу вимагає від авторів наслідувати формальним та етичним правилам підготовки і публікації наукових робіт, що вони подають до редакції. Ці норми зумовлено стандартами якості наукових статей, прийнятими у світовому науковому співтоваристві, зокрема публікаційними принципами Publishing Ethics Resource Kit (PERK), рекомендаціями Elsevier, Комітету з етики публікацій (Committee on Publication Ethics, COPE), етичним кодексом вченого України, а також досвідом роботи іноземних та українських професіональних спільнот, наукових організацій, редколегій та редакцій видань.

Етичні зобов'язання редакційної колегії журналу

1. Редакційна колегія несе відповідальність за рівень наукового наповнення журналу.
2. Всі наукові матеріали проходять ретельний відбір через подвійне «сліпе» рецензування. Редакційна колегія залишає за собою право відхилити статтю або повернути її на доопрацювання. Автор зобов'язаний доопрацювати статтю відповідно до зауважень рецензентів.
3. Редакційна колегія оцінює рукописи щодо їх наукового змісту без будь-яких расових, гендерних, сексуальних, релігійних, етнічних або політичних упереджень. Вона виносить об'єктивні рішення, які не залежать від комерційних або інших інтересів, і забезпечує чесний процес рецензування.
4. Редакційна колегія може відхилити рукопис без рецензування, якщо вважає, що він не відповідає профілю або в тексті виявлено плагіат.
5. Редакційна колегія виступає проти фальсифікації, плагіату, направлення автором одного рукопису до кількох журналів, багаторазового копіювання тексту статті в різних місцях, введення громадськості в оману щодо реального внеску автора в опубліковану наукову роботу.
6. Редакційна колегія має право вилучити вже опубліковану статтю в разі виявлення порушення будь-яких прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про даний факт вилучення статті редакція повідомляє як автору статті, так і організації, де було виконано дослідження.
7. Співробітники редакції не надають іншим особам інформації, пов'язаної із змістом рукописів, що перебувають на розгляді, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.
8. Згідно з міжнародним законодавством щодо додержання авторського права на електронні інформаційні ресурси, матеріали сайту не можуть бути відтворені повністю або частково в будь-якій формі (електронній чи друкованій) без попередньої письмової згоди редакції журналу. При використанні опублікованих матеріалів у контексті інших документів обов'язково необхідними є посилання на першоджерело.
9. Редактори, автори і рецензенти повинні повідомляти про свої інтереси, які можуть вплинути на їх об'єктивність при редагуванні та рецензуванні матеріалів статей (випадок конфлікту інтересів). Такими можуть бути інтереси інтелектуального плану, фінансові, персональні, політичні, релігійні.

Етичні зобов'язання автора

1. Автор несе повну відповідальність за зміст статті і сам факт її публікації.
2. Автор повинен цитувати ті публікації, які мали визначальний вплив на суть викладеного у статті. Необхідно також належним чином вказувати джерела принципово важливих матеріалів, використаних у даній роботі, якщо вони не були отримані самим автором.
3. Є недопустимими плагіат як оригінальна робота і подання до публікації раніше надрукованої статті. У випадку виявлення зазначених фактів відповідальність несе автор.
4. Співавторами статті мають бути всі ті особи, які зробили вагомий науковий внесок у подану роботу і поділяють відповідальність за отримані результати. Автор, який подає рукопис до публікації, відповідає за те, щоб до списку співавторів були включені тільки ті особи, які відповідають критерію авторства, і бере на себе відповідальність за згоду інших авторів статті на її публікацію в журналі.

EDITORIAL POLICY AND ETHICS

Access to the contents of the journal. The journal «Economy of Ukraine» is circulated by the subscription of a printed or electronic version. The open access to the full versions of articles are on the journal's site and on the site of the Vernadsky National Library of Ukraine immediately after their posting.

Principles. The editorial policy of the journal is based on the principles of objectivity and impartiality at the selection of manuscripts with the purpose of their publication; high exactions to the quality of scientific studies; obligation and confidentiality of the reviewing of manuscripts; compliance of the collectivity in the decision making concerning the publication of manuscripts; accessibility and immediacy of the communication with the authors; strict compliance of author's and related rights (with the conclusion of the License agreement for the use of the work with each author (coauthor)).

The prevention of illegal publications is the responsibility of each author, editor, reviewer, publisher, and organization.

Ethics of publications. The Editorial Board of the journal demands that the authors keep the appropriate level of formal and ethical rules in the preparation and the publication of scientific works submitted to the Editorial Board of the journal. These norms are determined by the quality standards for scientific articles accepted in the world scientific community, in particular, by the publication principles of the Publishing Ethics Resource Kit (PERK), recommendations of the academic publishing house Elsevier, Committee on Publication Ethics (COPE), the ethic code of Ukraine's scientists, and the work experience of foreign and Ukrainian professional communities, scientific institutions, editorial boards, and editorial staffs.

Ethic obligations of the Editorial Board of the journal

1. The Editorial Board is responsible for the level of the scientific content of the journal.
2. All scientific materials pass the careful selection and the «blind» reviewing. The Editorial Board reserves the right to reject a manuscript or to return it for a modification. The author must rework the manuscript in correspondence with the remarks of reviewers.
3. The Editorial Board evaluates manuscripts for their scientific content without any racial, gender, sexual, religious, ethnic or political bias, and makes the objective decisions independent of commercial or other interests, and ensures the fair process of reviewing.
4. The Editorial Board can reject a manuscript without reviewing, by considering that it does not correspond to the profile of the journal or plagiarism is detected in the text.
5. The Editorial Board opposes the falsification, plagiarism, submission of a single work into several journals, multiple copying of article's text in different places, and misleading the community as for author's real contribution to a specific scientific work.
6. The Editorial Board has right to withdraw the published article in the case of the violation of any rights or commonly accepted norms of the scientific ethics. About such fact of the withdrawal of the article, the Editorial Board will inform the author and the organization, where such work was executed.
7. The editorial staff provides no information concerning the content of a manuscript under consideration to any persons, except for those participating in its professional assessment.
8. According to the international legislation as for the compliance of author's rights, the materials of a site cannot be reproduced completely or partially in any form (electronic or printed) without the preliminary written agreement of the Editorial Board of the journal. If the published materials are used in the context of other acts, the citation of the original source should be obligatorily made.
9. Editors, authors, and reviewers must inform about their interests, which would affect their objectivity at the editing and reviewing of the manuscripts (the case of a conflict of interests). Such can be the intellectual, financial, personal, political, or religious interests.

Ethic obligations of authors

1. The author bears the complete responsibility for the content of the article and for the very fact of its publication.
2. The author should cite those publications that had the defining influence on the essence of studies presented in the article and those that can rapidly inform the reader about the earlier works important for the comprehension of the given trend. It is necessary also to properly indicate the sources of basically significant results used in the, if those results were not got by the author his/herself.
3. The plagiarism as an original work and the submission of the earlier published article are impermissible. If such facts will occur, the author will bear the complete responsibility.
4. Coauthors of the article should be those persons who gave a weighty scientific contribution to the submitted work and share liability for the obtained results. The author submitting the manuscript for the publication is responsible for that the list of coauthors includes only those persons who correspond to the authorship criterion and takes the responsibility for the consent of other authors of the manuscript for its publication in the journal.

ВІДКРИТО ПЕРЕДПЛАТУ
на II півріччя 2026 р.

За Каталогом видань України «Преса поштою»:

- у відділеннях поштового зв'язку
- в операційних залах поштамтів у пунктах приймання передплати
- через сервіс Укрпошти «Онлайн-передплата»

Передплатний індекс 74158

Рекомендовано до друку Редакційною колегією журналу
(протокол № 4 від 13.04.2026 р.)

Recommended for publication by the Editorial board
(Minutes No. 4 of April 13, 2026)

При передруку посилання на журнал «Економіка України» обов'язкове
While using refer to «Economy of Ukraine» is obligatory

Адреса редакції:

01011, Київ, вул. Панаса Мирного, 26, кім. 602

тел. +38 (044) 280-12-34

E-mail: econom-ukraine@ukr.net

<https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economyukr/index>

Редактор *І.В. Корнієнко*

Перекладач *А.О. Чепиленко*

Комп'ютерна верстка *К.М. Васильковська*

Підп. до друку 22.04.2026. Формат 70 × 108/16.

Гарн. Minion Pro. Тираж 118 прим.

Видавець і виготовлювач: ВД «Академперіодика» НАН України, 01004, Київ-4, вул. Терещенківська, 4.

Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 544 від 27.07.2001.

